IDEI · ŞI · FORME ISTORICE

PATRU · LECŢII · INAUGURALE

DE

VASILE PÂRVAN

BUCUREŞTI
EDITURA „CARTEA ROMÂNEASCĂ" S. A.
MCMXX.

ΤΩΙ · ΕΝΙ
ΚΑΙ · ΠΑΝΤΙ

DATORIA VIEŢII NOASTRE

LECŢIE DE DESCHIDERE

A CURSURILOR DE ISTORIA ANTICĂ ŞI DE ISTORIA ARTELOR, ŢINUTE IN SEMESTRUL DE IARNĂ MCMXIX—MCMXX LA UNIVERSITATEA DIN CLUJ, CETITĂ IN ZIUA DE III NOEMVRIE MCMXIX.

MCMXIX

De la o zi la alta popoarele trăesc prin munca, mereu aceeaşi, a celor mulţi. Singura oboseală ce şi-o dă sufletul omului simplu, e de a păstrà cât mai neschimbat meşteşugul din bătrâni, care îi dă—după meseria ce-o are—hrana. Şi memoria populară e foarte precisă: unele procedee îşi au începutul lor, identic cu forma de azi, în epoca preistorică. Continuitatea civilizaţiilor populare în cursul mileniilor e propriu zis un simplu reflex al continuităţii vieţii din natură: evoluţia acesteia se petrece în limite de timp aşa de immense, încât sunt neaccesibile controlului uman; se poate dară vorbì de o adevărată eternitate a primitivismului popular, conservativ.

Istoric, adică evolutiv-uman, popoarele trăesc numai prin fapta precursorilor şi revoltaţilor. Aceştia turbură ca nişte demoni, perpetuu nemulţumiţi, beatitudinea lenei spirituale a contemporanilor, le deşteaptă iluzii şi apetituri, le răscolesc patimile, le dărâmă preţiosul echilibru al perfectei inerţii. Fie că atunci massele populare se încaeră în răsboae, fie că folosesc pacinic gândul născocitorilor, mimetismul şi utilitarismul ancestral, bi-

ciuit și de instinctul curiosităţii—care e mai vechiu decât însuşi omul—le împinge să aducă modificări, mai mult ori mai puţin adânci, sacrosanctelor lor tradiţii.

Puterea aceasta uriașă a creatorilor de gânduri nouă a fost aproape în tot cursul istoriei omenești confiscată de oligarhiile ori autocraţiile, care conduceau politic marile masse populare: fiecare nou exemplar de supraom a fost repede înrolat, catalogat, uniformat, în casta preoţească, curtea monarhică, ori clientela politică, a conducătorilor cu sabia ori cu icoana, a diferitelor state ori naţiuni. Cei recalcitranţi au fost suprimaţi: cu binevoitorul concurs al mulţimilor slabe de minte. Doar rar de tot, când potentaţii politici au avut un respect romantic pentru geniul creator ca atare, născocitorii de gânduri au putut fi stăpâni pe vieaţa lor și au putut răspândì după voe gândul lor. Aceste rari epoce corespund însă—Elenismul, postalexandrin-epigonic,—Romanismul, imperial—unei naive regulamentări de către stat a selecţiunii capetelor creatoare. Se introduce un sistem—foarte asemănător școalei contemporane—de industrializare şi multiplicare mecanică a ideilor nouă şi de dresaj filosofic—în massă—al animalului uman. Democraţiile internaţionale: elenistică, imperial-romană, actuală, au încercat, toate, posibilitatea de îmmulţire pe cale mecanică a sufletelor superioare. Metoda—născocită de cei vechi—a fost, fireşte, cu căldură îmbrăţişată şi de ordinile religioase militante—în special cel al lui Ignaţiu—întemeiate de Biserica Apusului.

Democraţia contemporană, fie burgheză fie socialistă, e stăpânită de ideea răspândirei culturei în massele largi ale muncitorimei. Dar marea erezie a creării de genii prin fabricile de cultură, care sunt Universităţile şi Academiile, începe a pierde din ce în ce mai mult teren. Cu foarte mare părere de rău Pontificii înţelepciunii dogmatizate încep să recunoască neputinţa lor de a creà altcevà, de cât nişte docili papagali intelectuali şi nişte gelatinoase nevertebrate etice. Şcoala oficială în^epe să recunoască că toate doctoratele de ştiinţă şi diplomele de artă ale lumii nu pot face dintr'o maimuţă cu dar suficient de imitaţie, un creator de valori nouă spirituale. Incep să recunoască monumentalii şefi de şcoale, filosofice, artistice, ştiinţifice, că şcoala, ca instituţie educativă a mulţimilor, nu are rostul mecanic, militarist şi trivial al uniformizării gândului şi al regulamentării creării, ci datoria mult mai modestă a desanimalizării capetelor de sută şi al procurării repezi a mijloacelor technice de lucru pentru capetele geniale. „Profesorul" contemporan, dacă e de fapt un om superior, nu mai e astăzi un infallibil profet de sentinţe revelate, ci un „prospector" de aur şi diamante în stâncosul pustiu al neînţelepciunii omeneşti. Ca Diogenes din Sinope, profesorul contemporan are a căutà, în şcoală, ca şi în lumea largă, cu lampa aprinsă şi ziua, oameni: oameni întregi, noui, în care pâlpăe flacăra ideei.

Avem azi apreciatori de artă, avem cunoscători de vinuri şi de cai de rasă, dar n'avem preţuitori

de suflete nouă. Nu vezi pe nimeni bucurându-se, fiind fericit, că în mulţimea purtătorilor de ghiozdane de şcoală a găsit un anarchist al legilor actuale ale gândului, un neliniştit, un chinuit căutător de legi nouă. Dimpotrivă, cel mai iubit, între puii de oameni cari se ridică spre conştiinţă proprie, e cel mai docil dintre memorizatorii înţelepciunii consacrate.

Noutatea spiritului are nevoe de libertate, de aer larg. Şi libertatea nu poate înflorì în turmă. Şi nici nu trebue să înflorească acolo : ce-ar fi să zburde după cheful lor animalic toate necuvântătoarele care au nevoe de conducere şi disciplină socială ! Dar chiar în marile aglomerări şcolare se poate creà libertatea de zbor pentru cei chinuiţi de demonul lăuntric. Libertatea aceasta creşte din starea de suflet a iubirei pentru idee. Profesorul să se facă şi el simplu şcolar, alergând la un loc cu copiii şi adolescenţii după licuriciul minunat al gândului, care luminează în întunerecul banalităţei utilitare zilnice.

Cât spirit de acesta, de camaraderesc entusiasm, pentru idealul de toate felurile, va fi într'o şcoală, atâta libertate a gândului şi deci atâta putinţă de înflorire a sufletelor, va fi în acea tovărăşie de viitori oameni.

Libertatea spiritului nu creşte de asemenea nici acolo unde omul e robit de trup. Iubirea ideei e un lirism deplasat în lumea în care „timpul e bani".

De o sută de ani omenirea trăește în crezul materialist : economic, social, istoric. Intreaga luptă pentru viață a umanității contemporane se dă între Capital și Muncă. Deprins a cumpărà Inteligența când are nevoe de dânsa, pentru îmulțirea averii, ori înfrumusețarea vieții, Capitalismul nu o socotește ca un alt rival. Deprins a nu aveà nevoe de inteligență, Socialismul face abstracție de ea, neputându-și-o închipuì ca un eventual rival. Capitalismul biruitor în Apus, calcă disprețuitor în picioare toate idealele pentru care intelectualitatea, solidară cu poporul, a crezut că trebue să lupte în răsboiul cel mare. Socialismul biruitor în Răsărit — cel puțin ca experiență trecătoare politică—începe prin a distruge tot ce nu e primitivitate și bestialitate de massă amorfă. Pentru că e fără putere fizică, pentru că e puțin numeroasă, pentrucă e supărătoare în cererile ei de sacrificiu, nerentabil, pentru inutila urmărire a idealului, Inteligența creatoare contemporană, e în totalitatea ei zdrobită : de masivitatea impertinentă a bogătașului care asudă grăsime și de brutalitatea greoae a proletarului care nu se gândește de cât la mai multă pâine.

Ținta ori cărei cheltueli de energie în lumea actuală e sporirea productivității. O monstruoasă stoarcere a tuturor puterilor pământului și omului, ca să dea cât mai mult material asimilabil pântecelui și poftelor inferioare. Orice idee e valorată după interesul —pragmatic— pe care-l deșteaptă. Orice instituție ideală a societății e mecanicizată industrial.

De o sută de ani încoace nu s'a născut o singură idee epocală, deschizătoare de drumuri necunoscute, în architectură, în filosofie, în sculptură, în religie, în morală. Numai ştiinţa—şi anume, în special, cea aplicată—a făcut progrese enorme: rezultatul marei majorităţi a acestor progrese e însă asasinarea savantă a milioanelor de nenorociţi, cari, fără aceste invenţiuni şi descoperiri, n'ar fi murit nici aşà de mulţi, nici aşà de oribil, în actualul răsboiu.

O universitate nouă, în anul dela naşterea Domnului următor imensului faliment etic al concepţiei materialiste despre lume şi viaţă, e, dacă cei ce au întemeiat-o îşi dau cât de cât osteneală să gândească asupra rostului ei, un fapt de însemnătate nu numai locală, ci mondială.

In adevăr, toate marile întrebări ale sufletului omenesc conştient de continuitatea istorică a gândirei omeneşti luptătoare, se pun din nou: cum să se facă cercetarea realului; cum să se îndrumeze căutarea adevărului; cum să se înţeleagă frumosul; cum să se ia poziţie faţă de lume şi viaţă; cum să se ajute selecţionarea naturală a talentelor şi geniilor; cum să se innobileze scopurile vieţii sociale, politice, naţionale; cum să se dea lupta cu infinita bestialitate omenească, zmulgând câţi mai mulţi semeni de-ai noştri din noroiul în care se bălăcesc zilnic; toate aceste întrebări, cari singure pot justifica sechestrarea atâtor libertăţi individuale în folosul binelui social, trebue să preocupe pe întemeietorii unui nou aşezământ oficial de cultură socială şi de cultură creatoare.

Dar mai ales la un popor încă în formaţie socială şi naţională, cum e al nostru, aceste întrebări sunt obligatorii subt sancţiunea absurdităţii nouei instituţii în mijlocul unor nevoi mult mai stringente, de ordin infinit mai adequat primitivităţii vieţii noastre publice.

Căci dacă e ca noua Universitate să nu fie decât încă o uzină de superficialităţi şi inutilităţi, de nonvalori sociale, culturale, politice, înfiinţarea ei nu e numai absurdă, e şi imorală.

De sigur, fiecare păcat social se reflectă la un popor în toate aşezămintele lui. Intr'o lume de seci şi de utilitarişti josnici conspiraţia generală a nesprăviţilor va populà cu reprezentanţi de-ai lor, cele mai înalte locuri în ierarhia responsabilităţilor social-culturale ori social-politice. Dar subt imboldul idealismului mistic popular, trezit întotdeauna puternic în epocile de mari răsturnări şi revoluţii, doi trei oameni de inimă pot pune la cale, susţinuţi de acest ambiant încrezător şi cald, mari reforme spirituale, pe cari în vremile obişnuite nu le-ar fi adus o evoluţie de decenii ori secole.

Iată, în faţa noastră, o operă de revoluţie, înfăptuită cu mijloace revoluţionare, inspirată de o iubire, cu totul desinteresată, pentru mai bine, apărată, tocmai prin acea speranţă naivă şi curată a celor mulţi, de atacurile puterilor tradiţionale, ignorate voluntar de întemeietori şi mânioase de această ignorare.

Pe ce drum va apucà noua confraternitate spirituală? Cele vechi, mereu umblate, bine bătute,

netede, duc toate în mlaştina materialismului vulgar. Iar drumurile nouă sunt numai indicate, de cugetătorii solitari. Construirea lor e tot opera răbdătoare a tovărăşiilor numeroase de ucenici ai noului gând. Şi entusiasmul celor mulţi nu ţine decât până la primul obstacol, până la prima jertfă. Tăria de caracter — singura nobleţă adevărată în lumea muritorilor — e o floare rară. Iar fără ea toată învăţătura de pe lume, tot talentul creator, e un simplu amuzament egoist. Când semenii tăi te urcă în vârful piramidei sociale, trebue să arzi tot sufletul tău pentru a rămâne acolo: nu pentru tine, că tu eşti un om, trecător, dar pentru oameni, pentru idealul lor, pe care tu nu trebue să-l laşi să decadă, pentru sublimul pe care trebue să-l faci să înflorească în inima contemporanilor tăi, chiar de ar fi să-l creşti cu tot sângele vieţii tale, pe care numai odată o ai.

Dar iată, totul e rău. Nici cei mai buni nu rezistă suferinţei ori ispitei, ci renunţă la luptă. Intreaga viaţă e murdărită de egoism, de interesul brutal, de utilitar. Milioane în jurul tău spun: aşà e viaţa; zadarnic încerci s'o schimbi. Şi nu cobori ochii, din viziunile senine unde încerci a-i fixà, asupra pământului forfotitor de lume, fără să vezi confirmarea înmiită a asprului adevăr: până şi suferinţa imensă a marelui răsboiu, abià încheiat, este azi profanată de materialismul cel mai odios: pacea care aşează soarta lumii e opera nevrednicilor cari *nu* au luptat, ci s'au îngrăşat în răsboiu; nimic din dumnezeiasca frumuseţă a

jertfei, a iubirei, a morţii, nu mai inspiră opera păcii; cei mişei, cei trădători, au fost poftiţi alături, ba mai sus, decât cei curaţi, cei credincioşi, cei drepţi; o amară preţăluire pe arginţi a început pentru sângele vărsat în lupte; biruinţele trebue răscumpărate cu banul văduvei şi orfanului, iar cei cari au câştigat biruinţele stau trişti şi muţi, aiuriţi de mânie, daţi la o parte ca nişte meşteri fără pricepere şi fără preţ, în vreme ce zarafii cântăresc în talgere: aurul Răsăritului, focul Carpaţilor, grâul Dunării, codrii Munţilor. Călcarea cuvântului dat e astăzi lege. Iar înlăuntrul ţării tale, nu vezi decât necinste, căţărare desperată către locurile cele mai de sus, goană după avere, murdărire a tuturor numelor curate de luptători fără frică împotriva răului, aprobare stupidă a mulţimei, dată nu celor care-i cer virtute, ci celor ce-i laudă viţiile. Şi în atmosfera aceasta îmbâcsită de miasmele putreziciunii, rece de lipsa oricărei iubiri, chiar cei odinioară deschişi avântului cald spre ideal, devin reci, ne mai putând înţelege decât gândul raţional, logica faptelor brute; gândul ca expresie delicat-sentimentală, mistic încrezătoare, a înţelegerei intuitiv-lirice a Cosmosului, ca un tot din care noi oamenii nu suntem decât un infim fragment, mai mult simţind decât înţelegând legăturile noastre cu Intregul, e închis pentru ei. E aşa de săracă inima omenească în înţelegerea cuvintelor cari poartă gândul aproapelui! Vorba, ca o simplă monetă luată şi dată, ştearsă de multă întrebuinţare, e tot ce loveşte cugetul: gân-

dul închis în ea, strigătul nou, dat cu acelaş, banal, cuvânt, le scapă. Şi totul pare vechiu, uzat, indiferent.

Pentru o confraternitate spirituală, cum e să fie aceasta, întemeiată acum, realitatea vieţii trebue să fie însă nu suma manifestărilor pragmatice ale unei societăţi dezagregate şi haotice, alcătuită din indivizi primitivi ori decăzuţi, ci complexul potenţelor spirituale, latente în sufletul naţional şi general-uman, al masselor şi indivizilor. Noi nu lucrăm cu realitatea unor contingenţe de douăzeci şi patru de ceasuri, ca jucătorii la bursă, ci lucrăm cu realitatea unor stabilităţi psihologice milenare, ale sufletului ancestral. Pentru noi faptele concrete sociale, a căror cunoştinţă nu numai nu ne scapă, dar nouă singuri ne e complet inteligibilă, sunt numai mijloace de a diagnosticà boalele sociale şi de a prognosticà evoluţia lor. Noi nu ne mărginim la simpla constatare a bubelor urâte şi la tratarea lor superficială—după metoda politică—ci căutăm a purificà însuşi sângele bolnavului, spre a împuternici din nou leucocitele să ucidă microbii cari circulă în întregul organism.

Supremul scop al luptei noastre e spiritualizarea vieţei marelui organism social-politic, şi cultural creator, care e naţiunea. Mijloacele întrebuinţate de noi sunt exclusiv de caracter social-cultural şi pleacă din isvorul unic al idealismului naţional. Metoda noastră e aceea a cultivărei şi selecţiunii sufletelor superioare, prin punerea la probă a fiecărui individ, care ne este încredinţat, cu piatra de

încercare a Cultului Ideei. Cine rezistă şi dă scântei e vrednic să intre în confraternitatea Universităţii naţionale. Cine e un simplu pietroi brut e dat înapoi în grămadă, spre a servì ca pavaj de şosea pentru construirea drumului nou către sferele cele de sus. Oportunisme, tocmeli, reductibilităţi, nouă nu ne sunt permise. Noi sântem preoţii aspri ai unei religii de purificare. Suntem profeţii unui timp, cu mult prea îndepărtat pentru poftele grăbite ale hămesiţilor contemporani, dar nouă imediat accesibil prin largul orizont al vederii istoric-filosofice.

Noi suntem condamnaţi să fim ireductibili, sau, să ne retragem din luptă. Căci asupra noastră apasă răspunderea întregei vieţi a naţiunei. Sănătatea sufletului ei ne e încredinţată nouă. Iar noi suntem datori să luptăm pentru a-i păstrà întru eternitate această immunitate faţă de decădere şi moarte. Cum am putea o clipă să facem vre-o concesie Răului, când ştim că puterile lui, chiar cu cea mai îndârjită luptă a noastră, tot uriaşe rămân, având-şi isvorul în eterna inerţie cosmică? Noi trebue să fim oracolul, la care să alerge mulţimea în ceasurile de cumpănire a Destinului, spre a-i da lămurire asupra viitorului: căci numai noi gândim mai presus de meschinul timp şi spaţiu politic-social. Noi trebue să fim spiritul critic prin care să se lumineze naţiunea, când în mizeria luptei vieţii şi în haosul ciocnirilor pătimaşe politice, ea vede răsturnată toată scara valorilor şi ceea ce socoteà sfânt îi este arătat de luptătorii gălăgioşi şi fără conştiinţă ca murdar, iar ceea ce i se păruse

josnic îi e înfăţişat ca ideal. Noi trebue să îi explicăm, că civilizaţia materială, singură, nu e nimic mai presus ca un grajd sistematic pentru vite bine hrănite şi ţeselate, dar nici pe de parte nu e o orânduire în care să aibă un loc şi sufletul, care, în om, e idee.

Opera de purificare ce ne cade nouă, generaţiei actuale, e cu totul ingrată. Nouă ni se cere sacrificarea însăşi a sufletului nostru : noi nu vom putea face nimic complet, ci de-abia vom curăţi drumul pentru alţii. Cei ce vor venì după noi ne vor amestecà în acelaş primitivism cu cel al societăţii în care trăim şi nici nu vor bănuì tragedia de precursori, chinuiţi, batjocoriţi, neînţeleşi, trădaţi, cari a fost în noi. Putând lucra, egoist solitar, ca cei mai buni din ţările luminate ale Apusului, noi nu vom fi lăsat după noi nimic întreg, nimic armonics, nimic asemănător marei iubiri de gând, care a fost în noi.

* * *

Care e sufletul cu care avem noi a lucrà?

De sigur, înainte de toate sufletul ţăranului dacoroman. Care sunt însă potenţele acestui suflet?

Există o selecţiune naturală a inteligenţelor naţionale pe baza luptei de adaptare pe care popoarele trebue s'o dea spre a biruì dificultăţile ridicate în calea lor de natură ori de om. Mintea se ascute din generaţie în generaţie în direcţia biruirei cât mai uşoare a acelor obstacole. La popoarele prea chinuite de adversităţile istorice—cazul poporului nostru, martirizat de toate liftele pământului—se formează un fel de carapace spirituală, în care

sufletul se refugiază spre a se păstrà intact. Observatorul superficial vede numai carapacea pietroasă şi inertă : în specie : fatalismul, insensibilitatea la nevoile unei vieţi mai omeneşti, tradiţionalismul, neîncrederea faţă de ori ce om sau lucru nou, asprimea şi necioplirea în diferite manifestări individual-sociale. Dar observatorul răbdător, care stă şi aşteaptă să iasă din scoica colţuroasă, adevăratul organism, adăpostit înlăuntru, are bucuria de a vedeà o fiinţă foarte fin şi complicat, foarte delicat construită, cu nenumărate organe de apercepţie variată şi puternică a lumei, total nebănuite, numai după aspectul crustei de piatră. Fatalismului cosmic îi corespunde splendida etică optimistă, păgâno-creştină, care dă celui nedreptăţit siguranţa că răutatea nu va rămâne nepedepsită şi că deci el poate aşteptà cu resignare filosofică această pedeapsă imanentă nedreptăţii. Insensibilităţii la greutăţile şi trivialităţile vieţii materiale îi corespunde entusiasta dorinţă de a se face frumos măcar la zilele mari, care creşte înclinările sale pentru arta de toate felurile. Tradiţionalismului ţărănesc îi corespunde o curiositate extraordinar de multilaterală, chiar pentru lucrurile total streine de experienţa lui principiară. Neîncrederei faţă de orice e nou îi corespunde dorinţa de a afla taina acelei noutăţi, spre a o supune : de unde, un spirit de observaţie şi de critică excepţional de ascuţit, întrecând adesea cu mult pe cel al omului cult, deprins cu formulele luate de-a gata din cărţi. Asprimei în maniere îi corespunde un simţ de măsură şi cuviinţă sufletească, cu atât mai

puternic, cu cât el nu se poate manifestà extern, decât cu totul stângaciu.

Copilul ţăranului e aruncat în lupta vieţii, încă de când e mai mic decât căciula de pe capul lui taică-său. El trebue să înveţe singur a ieşì din încurcătură. Iar şcoala de agerime practică a trupului şi sufletului îi e completată de lupta—nu căutată de cine vrea, ci impusă tuturora—pentru întâetatea ori distincţia spirituală, extraordinar de preţuită în societatea ţărănească. Agerimea minţii îi e pusă la încercare fiecăruia în orice clipă, nu numai de un interes imediat şi utilitar, dar mai mult încă de plăcerea, pur estetică, pe care ţăranul o are de a vedea scânteind un cap superior. Iuţeala aperceperii, vioiciunea reflexiei, justeţea judecăţii, promptitudinea respingerii argumentului contrar, stăpânirea de sine în focul luptei de inteligenţă, cavalerismul condamnării imediate a mijloacelor lăturalnice ori brutale de întrecere, toată această minunată autoeducaţie ce şi-o dă societatea ţărănească, scânteetoare de vervă, de bucurie a vieţii, încordată ca o strună continuu vibrând muzical, de sinceritate aproape antic de consequentă, de cavalerism cu un cod foarte complicat,—e o realitate pe care clasa suprapusă—în mare parte de alt neam decât poporul nostru—n'a cunoscut-o şi deci n'a avut-o în vedere la organizarea culturei sociale a naţiunii. S'a văzut ridicula babilonie a introducerii copilului de ţăran în viaţa naturii prin cărţi, cari-i proclamau marele adevăr nou, că „boul e un animal cu patru picioare".

Sufletul ţăranului român ne ajunge nouă—Confraternităţii universitare — total obosit, amărît, desgustat şi adesea chiar mutilat, de fabricile de banalizare sistematică, denumite şcoală primară şi secundară. Mai e vre-o mirare că feciorul de ţăran trecut prin toată filiera uzinei şcolare e un simplu neurastenic ori un nevrozat iremediabil? Căci trebue să fie cineva prea recalcitrant la orice disciplină, ori prea puternic spiritual: dominând orice violenţă externă, ca să poată rezistà tăvălugului nivelator, care e şcoala organizată mecanic-industrial: supunând şi pe cel genial şi pe cel sărac cu duhul aceluiaş dresaj cu locuri comune. Universitatea deci, în loc de a fi un colegiu frăţesc de tineri şi bătrâni cari caută împreună, deopotrivă de entuziaşti, realul, adevărul, frumosul, sensul lumii şi al vieţii, trebue să fie, în haosul şi decăderea actuală, un adevărat spital pentru mutilaţii la suflet. Ca să-şi poată venì în fire, copiii aceştia ai unei rasse în adevăr nobile, încăpute pe mânele educatoare ale unor oameni strâmb pregătiţi ori rău conduşi, trebue să le redăm atmosfera de acasă, vioae, veselă, lipsită de orice pedanterie şi închipuire de sine magistrală, firească în libertatea deplină dela frate mai mare la frate mai mic, caldă, copilăresc de idealistă,—şi, fără îndoială, multe suflete vor înflorì din nou, strălucind prin inteligenţa lor originală, pătrunzătoare, clară, creatoare,—deşi, tot aşa de sigur, multe altele vor rămâne pentru totdeauna schilodite, luând cu ele numai arzătorul regret de a se fi născut prea de vreme faţă cu înce-

tul proces de purificare al nenorocitei noastre orânduiri sociale.

Fiecare naţiune trebue să-şi aibă metoda sa proprie de desanimalizare a mulţimilor şi de selecţionare a talentelor şi geniilor. Copiii ţăranului nostru, vioiu şi clar la minte, n'au nevoe de pisălogeala ucigător de metodică, născocită ca sistem educativ de naţiile greoaie la spirit pentru copiii lor molâi şi înceţi. Şcoala noastră trebue să fie alta, pornind dela realitatea etnopsihologică a sufletului nostru naţional şi ramificată după scopurile sociale specifice evoluţiei noastre actuale.

Dacă însă calitativ sufletul cu care avem a lucrà e de o fineţă şi mlădiere originară neîntrecută, cultural-evolutiv el e încă în stadiul primei copilării. El nu a făcut decât o foarte modestă etapă în ascuţirea psihofiziologică, necesară marilor abstracţii ale culturilor creatoare superioare. Trecerea dela stadiul vegetativ-etnografic — ori cât de strălucit — la cel cultural creator, general uman, universal-valabil, e departe de a se fi făcut. Un suflet proaspăt dela ţară, supus presiunei formidabile a capitalului ideologic contemporan, rar poate suporta cu perfectă elasticitate povara şi nu rămâne deformat. Deabia în a doua ori a treia generaţie, treptat-treptat intelectualizată, ţăranul român îşi arată incomparabilele lui calităţi sufleteşti. Şi e caracteristic că chiar în trecutul nostru istoric o atare treptată intelectualizare a dus nu numai la egalitatea noastră, spiritual-creatoare, cu alte naţiuni mai vechi în cultură, ci la superioritatea noastră asupra lor, dându-le noi, conducători sufleteşti.

Din aceste constatări decurge—ca o condiție esențială a oricărei superiorizări a culturii, individuale, ca și sociale—lărgimea general-umană a orizontului inspirator de gânduri.

Naționalul e ceva biologic-politic: e conștiința de sine, solidară, a unui organism independent, în luptă de existență cu alte organisme analoage și întrebuințând pentru apărare chiar forma animalică a luptei, care e răsboiul. Naționalul nu e ținta supremă a spiritualizării, ci e materialul brut, care are a fi înnobilat prin gândirea general-umană, astfel încât creațiunile lui să devie pretutindeni și etern valabile. Ești național în orice creațiune a culturii superioare nu conștient, voit, ci inconștient, fatal. Dar întocmai cum nu vrei, ci ești, fără voia ta, în opera de artă, liric ori epic, tot așà ești, fără să vrei, național, în sufletul tău.

Omul, fie el necult, fie cult, lucrează, ideologic, cu un material de gânduri general-omenesc; etnografic adică sub-cultural, ca și superior-creator, adică adevărat cultural, esența diferitelor civilizații naționale e asemănătoare: nu numai în ideile conducătoare, ci adesea chiar în unele forme concrete, îmbrăcate de aceste idei; comparați civilizația etnografică românească cu cea scandinavă, cu cea peruviană sau chiar cu cea a negrilor mohammedani și comparați cultura elenică a epocei clasice cu cultura mexicană anterioară invaziunei spaniole. *Calitatea diferită a sufletelor naționale e o entitate de ordin diferențial și potențial, iar nu esențial.*

Fie prin specializarea aptitudinilor sufletești subconștiente, fie prin tăria excepțională a puterii aperceptive și raționale, popoarele ajung a se deosebi într'un fel—am puteà zice termic: unele cu sânge rece, luna masculină, soarele femenin,— altele tocmai dimpotrivă. Identitatea construcției generale, psihofisiologice, la toate rassele omenești creează substratul sufletesc universal-valabil al tuturor civilizațiilor. Legea cosmică a diferențierei aptitudinilor până chiar și în organele perechi ale aceluiași individ, creează, pe baza factorilor multipli de influență a pământului asupra omului, potențe și nuanțe etnopsihologice, nenumărat de variate.

Mijlocul unic de a accentuà diferențialul e acela de a intensificà genericul. Lărgind și aprofundând cultura noastră de simpli oameni, ca oricari alții, devenind cât mai spiritualizați ca cetățeni ai lumii, subconștientul specific-național din noi, care colorează fatal oricare creație superioară de artă, filosofie ori știință, din pricina precumpănirei instinctului asupra inteligenței în orice inspirație nouă (altfel cei mai eruditi ar fi cei mai geniali, pe când dimpotrivă geniul procede prin inspirație transcendentală), subconștientul, zic, are un câmp mult mai vast de manifestare, atât intensivă cât și extensivă.

Dar mai mult de cât atât. Dela etnografic la cultural nici nu e punte de trecere. Etnograficul e cevà definitiv, milenar și universal, rezultat ultim al geniului popular natural. Etnograficul exprimă

o concepţie etică, estetică şi metafisică asupra lumei şi vieţii ca rezultat al unei experienţe multiseculare : atât ideile cât şi formele lui alcătuesc o lume aparte, din care nu este trecere : precum nu este trecere dela civilizaţia Laponilor la cea a Elenilor. Culturalul e cevà abstract, simbolic, artificial. Culturalul e rezultatul spiritualizării aristocratic-idealiste pe cale de antrenament şi selecţie forţată într'un spaţiu şi timp dat. Etnograficul pleacă dela instincte. Culturalul pleacă dela idei. Culturalul e mereu schimbător în rafinata evoluţie spre cât mai complex a ideilor creatoare. Etnograficul e perpetuu stabil, pe baza celui mai minuţios tradiţionalism. Necesităţile vieţii spirituale superioare sunt total necunoscute vieţii etnografice. A luà valori şi forme etnografice pentru a exprima valori şi forme culturale înseamnă a confundà iremediabil două *stări de suflet* total disparate şi a creà un monstru de civilizaţie falşă. Nu forma creează ideea, ci ideea îşi caută forma. Culturalul ca forme concrete e exclusiv rezultatul gândirei superioare solitare, născute prin generaţie spontanee, din legea cosmică a diferenţierei, calitative şi intensive, aplicată indivizilor izolaţi. Tonalitatea, nuanţa, ritmul creaţiei acesteia superioare, sunt date, fireşte, de pasta psihofiziologică diferită a nenumăratelor organisme sociale, care sunt rassele şi popoarele. Ai aceiaşi idee de templu, ori de statue, ori de imn liric, ori de contract social-politic, exprimată de marii creatori ai culturilor originale, capetele geniale ale naţiunilor, total diferit, nu după mentalităţi individuale, ci

naționale: această diferență e cu atât mai inconștientă, cu cât creatorul e mai desăvârșit. In adevăr singura muncă, singura grijă și suferință a creatorului e de a da formă deplin corespunzătoare gândului care-l frământă. Iar gândul acesta nu este un gând social, politic ori național, ci e un gând specific creației: compozitorul gândește muzical, sculptorul gândește plastic, poetul gândește simbolic. „Limbile" acestea specifice sunt intraductibile dintr'una într'alta. Creatori foarte eloquenți în limba lor, plastică, muzicală, simbolică, sunt total afasici în limba noastră practic-utilitară a necesităților vegetative ale vieții, ca și în limba metafizică a cetățenilor republicei lui Platon.

Cea mai evidentă dovadă a stării noastre spirituale înapoiate e confuzia care se face între etnografia românească și arta ori gândirea superior-culturală românească. Ai noștri înțeleg o prelungire directă a etnograficului în cultural, a popularului în artisticul-filosofic, în loc să le înțeleagă ca două lumi diferite cari au contact între ele, nu direct, ci prin intermediul altor lumi, care sunt etapele treptate ale spiritualizării colectiv-individuale: prin propagarea unei anume religii a unui nou complex de idei: cum a fost, în alte locuri și timpuri: cultura superioară medievală, cultura superioară a renașterei, etc., în diferitele lor faze, crescute treptat din forțele vii, singular-geniale, populare, ale națiunilor, diferit colorate la diferitele națiuni, dar deopotrivă de abstract fecundate dela artificial la natural, iar nu dela popular la artistic-filosofic.

Avem dară de intensificat în tinerimea care aleargă la luminile noastre nu ceea ce e țărănesc în ei, ci ceea ce e general-omenesc. Dar această culturalizare a intelectualității noastre născânde nu are a se face prin antrenamentul spiritual cu cultura unei anume națiuni predilecte. A încercà să facem din cultura noastră o prelungire colonială a culturii franceze, italiene, germane ori anglo-saxone, e o greșală analoagă aceleia, mai înainte atinse, a etnografizării creațiilor abstracte. Căci cultura acestor națiuni este ceva organic, netransmisibil: ea reprezintă un suflet specific, diferit de al nostru. Ar însemna să ne strâmbăm sufletul, sau să fim niște simple animale mimetice, dacă am căutà să gândim cultural ca Francezul, Englezul, Germanul, contemporan, ori istoric. Cultura unei națiuni se naște din ciocnirea unor influențe ideologice streine, forțat ori de bună voe, cu instinctul creator național. Cu cât însă un popor este mai tânăr, cu atât el e mai expus să ia expresia formală drept idee. Ori forma este ceva neasimilabil: ea este interpretarea națională, specifică, a ideei pure. Ideea singură e asimilabilă fiindcă e general-omenească. Ideea catedralei gotice în Franța și Italia e ca ferment aceeași, ca întruchipare total diversă. Noi avem a oferì instinctului creator al națiunii noastre idei, iar nu forme. Și ideile vor fi imediat roditoare, pe când formele vor fi sterile. Idei în sine, idei artistice, științifice, filosofice, sociale, politice, în perpetuitatea lor — critic văzută — de transsubstanțializare infinit de variată.

Nu cultura superioară a unei naţiuni, ci cultura acât mai multor naţiuni, are a ne interesà. Numai, aşà putem ucide mimetismul ieften al formelor, şi silim la gândire, la luare de poziţie personală originală. Cultură istorică deci, mergând mână în mână cu cultura filosofică şi cea artistică, toate general-umane, iar nu singularizat naţionale, cu atitudine servil-colonială faţă de ele.

Ideile pure, care circulă în spaţiul geografic-uman şi în timpul istoric-uman, cu ajutorul marilor genii creatoare, în care ele aprind focul luptei pentru transsubstanţializare a gândului abstract în formă concretă,—sunt active în indivizi şi naţiuni în cele două feluri etern creatoare de energie : simpatetic— prin iubirea faţă de noul gând—sau, repulsiv, prin ura şi combaterea noului gând, adică—din ciocnire— prin crearea antitetică a altui gând. Şi într'un caz şi într'altul rezultatul final e tot crearea. Decât, că în cazul urei, drumul până la creare e mai lung şi cheltuiala de energie mai mare. Firesc, indivizii, şi după ei, popoarele, iau mai bucuros drumul cel dintâi, al iubirei.

Ideea-mamă a întregei culturi româneşti e *ideea romană*. Cultura noastră naţională, creatoare, spre deosebire de străvechea civilizaţie vegetativă etnografică, daco-romană, populară, începe odată cu descoperirea Romei. Romane descoperise pe noi încă din întunecatul ev mediu. Dar noi nu reacţionasem. Dimpotrivă noi am descoperit-o simultan, pe căi diferite, dar cu efecte fulgerător-creatoare identice, în toate cele trei ţări româneşti ale Daciei

—deplin—abia în secolul al XVII-lea. Istoriografia românească din Moldova, Ardeal şi Ţara-Românească e creatoarea conştiinţei naţionale superior culturale a poporului nostru. Iar această conştiinţă naţională superioară aprinde fără întârziere—pe cale simpatetică—sufletul primitiv-natural al naţiunei fiice cu dorinţe, impulsii, tendinţe violent răscolitoare de gânduri. Legătura cu Roma-mamă e făcută întâi—multă vreme—prin sora italiană, apoi marele foc sacru al ideei pure, încinge întreaga Francie. De la 1789 până azi ideea culturală creatoare romană e activă în naţiunea noastră prin mijlocirea Franciei. Incercările antiquaric latine ca şi cele romantic italofile—de legătură nouă cu gândul roman—n'au creat nimic trainic.

Dar ideile culturale romane—propriu zis, cultural antice, greco-romane—nu sunt azi exclusiva proprietate spirituală a Franciei. Intreaga lume europeană şi americană—am putea zice întreaga lume civilizată—latină, germană, anglosaxonă—trăeşte cu idei romane. O exclusivitate a inspiraţiei noastre prin Francia, ne-ar duce—prelungită prea mult—la situaţia intolerabilă de colonie culturală franceză. Ideea romană trebue deci readusă la puritatea ei principiară, impregnată cât mai mult de suflul ei originar-antic, eleno-roman, iar reacţiunea noastră faţă de această idee trebue din ce în ce mai mult intensificată, naţional-daco-roman, liber inspirată de sufletul nostru nefalsificat, nemanierat cu diferite influenţe exclusive contemporane. Clarificându-ne şi aprofundându-ne mintea

noastră cu experienţa ideologică universală—fiecare naţiune făcând să vibreze în noi, puternic, o altă coardă—lăsând iubirea noastră instinctivă pentru Roma să coloreze după legile ei, fatale, creaţiile noastre, vom aveà dat substratul larg omenesc al inspiraţiei culturale creatoare prin ciocnirea cu alte gânduri—diverse de cel românesc.

Implinirea însă a chiar actului creărei trebue să fie cea mai sălbatecă liberare de tot balastul, de toată schelăria, pe care ne-am urcat, spre a privì cât mai departe şi cât mai adânc, în lume. Suprema despersonalizare, desnaţionalizare, destendenţionalizare, trebue să fie actul de purificare, precursor creărei. Inaintea ideei pure: de filosofie, artă, ştiinţă, trebue să stea omul pur de orice intenţii trecător lumeşti. Din unirea sufletului lui imaculat de cele pământeşti, cu ideea pură, se va naşte—potrivit legilor supreme, incontrolabile şi neguvernabile de noi—opera nouă: asemănându-se—ca eternă valabilitate, umană—cu mama ei, ideea,—şi asemănându-se—ca înfăţişare formală, naţională—cu tatăl ei, creatorul.

Nu românizarea noastră feroce, întru vegetativul etnografic, ci continua noastră umanizare întru sublimul uman, va creà suprema splendoare a culturei creatoare româneşti. Acordarea întru eternul omenesc a creatorului îl va face să crească până la simbolul veciniciei fiecare element superior prelucrabil al vieţii noastre naţionale. Şi cântăreţi

divini ai frumosului, profeţi incomparabili ai adevărului, vor da viziunea sublimului, în formă transcendental ritmată română, tuturor popoarelor şi tuturor timpurilor.

Dar pentru a ajunge acolo, ca naţiunea noastră să trăiască universal-uman, confraternitatea Universităţii noastre trebue să convertească întreaga naţiune la cultul ideei pure. Dematerializàre fără cruţare; spiritualizare entuziastă; cercetare neobosită a realităţii naţionale pentru ce are etern în ea; activitate missionarică social-culturală, adânc iubitoare, pentru prepararea întregei mulţimi a fraţilor cu taina cea mare a naşterei geniilor noastre, universale: iată uriaşa sarcină care apasă pe umerii noştri de adevăraţi părinţi ai naţiunei.

Şi după cum trupul omenesc, pentru a se mişcà în spaţiul terestru, are nevoe să ia anume atitudini, la cari e treptat-treptat antrenat în viaţă: pe pământ, în mers, alergat, urcat,—în apă, înnotând,—tot astfel sufletul pentru a se mişcà în lumea ideilor are nu mai puţin nevoe să fie iniţiat în atitudinile necesare, imperativ obligatorii şi total diferite unele de altele,—atitudini cari singure pun sufletul în stare de a primì şi a dà ideile pure, cari, ca atomii în Cosmos, alcătuesc vibrarea vieţii etern conştiente de sine: atitudinea religios-lirică, cea ritmic-muzicală, cea poetic-plastică, cea filosofică-tragică, cea ştiinţifică-arhitectonică, cea istorică-epică-dramatică, cea socială-culturală, ori, în sfârşit, cea practică-politică.

Maeştrii atitudinilor sufletului, iniţiatorii în

taina mişcării în lumea ideilor, trebue să fim noi, cei cari prin ştiinţă. experienţă, suferinţă, închinare, am fost binecuvântaţi cu darul măcar al unei singure mişcări în lumea imensă a gândurilor. Discipulii vor intrà la fiecare, vor încercà acordarea sufletului cu atitudinea fiecăruia din noi, şi, sau vor vibrà armonics de contactul cu ideia cea nouă, sau, vor căutà mai departe atitudinea deplin înrudită alcătuirei sufletului lor, individual.

Nenorocita identificare a sufletului, cu trupul în care trăeşte, şi apoi a acestuia însuşi cu materia inertă, a făcut să se piardă, în raţionalismul feroce, trivial-materialist, modern, până şi însăşi înţelegerea originei gândurilor noastre fundamentale. Filosofia, Istoria, Arta, sunt astăzi ştiinţe care se inoculează, ca un ser medical—pe cale aşa zisă *metodică*—în creerul celui chemat şi celui nechemat, deopotrivă. Suflete total nefilosofice, ori neistorice, sunt dresate cu deasila ca atare—nu se dresează oare şi cai matematici?—şi sute de monştri pseudoumani, numiţi specialişti, sunt aruncaţi în viaţa socială spre a nefericì la rându-le pe alţii. Şi aşà va suferì omenirea, fără putinţă de îndreptare, cât nu se va întoarce la divina doctrină a iniţiării afinitar-elective în idee, prin punerea la încercare a sufletului adolescent cu atitudinile spirituale capitale, spre a şi-o alege—prin iubire—pe aceia în care sufletul lui se pierde ca o notă în acordul perfect.

Cum omul care a trăit o vieaţă într'o strâmtă vale de munte, la prima vedere a vastului spaţiu liber, ce-l dă orizontul mării, se va dà înapoi speriat

căutându-şi sprijin în cel mai apropiat obstacol care să-i mărginească privirea, cum sufletul nostru însuşi, mereu visând de infinit, se dă totuşi înapoi cu groază şi i se pare că se scufundă în haos, când îi ceri să gândească la ce poate fi dincolo de ultima stea văzută, şi tot mereu mai departe, *dincolo*, fără oprire şi fără hotar,—aşà se dă aiurită înapoi mintea contemporanilor noştri, când din cutiuţele sistematice, cu cea mai perfectă metodă ordonate şi cuprinzând întreaga înţelepciune ştiinţifică asupra lumii şi vieţii,—e scoasă de marile izbucniri ale geniului creator solitar, intuitiv-vizionar în natură şi în sufletul omului, spre a luà cunoştinţă de anarchica lui descoperire, fără fişe şi rafturi, a unui nou aspect al formei, ori al ideei universale.

Ci viaţa adevărată e a inspiraţilor. Când pentru întâia dată sufletul omului s'a trezit la viaţa conştientă în lume, turburarea iubirei, a fricei, a mâniei, a necunoaşterei, i-a acordat sufletul liric, religios, politic, ştiinţific, şi gândul care i-a fulgerat atunci în minte, ca şi forma ferbinte, pătrunsă toată de vibrarea vieţii închise într'însa, scurt lapidară, pentru că vulcanică, au fost expresia vecinic-valabilă, pentru toţi muritorii cari au mai trăit în lume. Şi tot aşà când întâia dată sufletul omului s'a deşteptat din credinţa în minune, când ochii săi au putut privì tăios şi rece asupra vieţii şi morţii, gândul filosofic, ideea ordonatoare a tuturor apariţiilor în Cosmos, s'a născut complet înarmată, ca Pallas din capul lui Zeus. Iar frângerea speranţei umane, brutala desminţire a copilăreştilor noastre

planuri de fericire trainică pe pământul plin de durere, a născut cântecul tragic.

Priveşte pe creator la lucru : „fragmentul acesta de lume e frumos : şi anume aşà, şi aşà" : şi omul imită natura mereu şi mereu mai deplin,—ca să arate că el vede tot, că nu-i scapă nimic, că el e ca însuşi Dumnezeu, căci el pătrunde toate câte le-a pus Dumnezeu în ce a creat. Și ca Dumnezeu crează şi el viaţă din lutul inform. Şi bucuria pe care omul o are de a înţelege toate, îi dă mişcarea ritmică a sufletului, care îl face să cânte : în cadenţe, în versuri, în linii, în culori, în forme, în numere.

Marele lui chin, marea luptă, cu cât vede mai deplin şi mai adânc lumea şi viaţa, e însă biruirea inerţiei materiei. Fiecare creaţie nouă îşi are ca început aceiaşi inspiraţie subconştientă, transcendentală, vulcanică, pe care a avut-o şi primul om, înspăimântat de văpaia gândului nou ce i se aprinsese în suflet. Dar creatorul zilelor noastre luptă implacabil cu forma spre a o silì să cuprindă cât mai întreagă ideia de foc iniţială. Şi de multa preocupare de formă, rătăciţii în lumea gândurilor, cei ce n'au iubit nici odată ideea, cred că doar forma e totul. Şi lumea contemporană întreagă trăeşte o vreme a formelor, a idolilor morţi luaţi drept zeii înşişi şi toată ştiinţa şi filosofia şi arta nu mai e decât pură morfologie metodică. Cum după o formulă dată chimistul reconstrueşte un corp, tot astfel cu *membra disiecta* artistul, cugetătorul, istoricul, după metoda cu care a fost dresat în şcoli, compune cu uşurinţă, repeziciune şi perfectă li-

nişte de suflet nenumărate opere moarte. Ce pot toţi oamenii aceştia ştì de chinul creării sub imperiul demonului lăuntric? De marea suferinţă a exteriorizării ideei, care-şi cere inexorabil trupul, în care să se coboare în lume? Dar şi de nebuna jubilare a găsirei armoniei între gândul nou şi materia inertă biruită, în veci nu vor ştì banausii, a căror muncă e silnică, al căror spirit e mort.

Şi Alexandrinismul acesta contemporan, care nu mai vede în lume decât probleme de forme şi metode, nu e în esenţa lui diferit de cel antic. Problemele de formă se nasc întotdeauna atunci când ideile sunt puţine şi slabe, când omul se simte epigon al altor vremuri superioare, când atitudinea lui în faţa lumii şi vieţii e luată din cărţi şi tradiţii, iar nu din propriul suflet luptător. El ar trebuì să ştie că în timpurile sublime orice formă e numai un efect al ideei, orice metodă numai un plan personal şi pur subiectiv de stabilire a drumului spre transsubstanţializarea ideei. Dar sufletul anchilozat al contemporanului, turtit de nihilismul materialist-mecanicist, nu mai îndrăsneşte să sboare: i se pare chiar ridicol să încerce a sburà. Cercetarea realităţilor vieţii se indentifică pentru dânsul cu cercetarea realului material. Realul spiritual, care, de fapt, e adevăratul real în lumea omenească, singură conştientă de sine şi de Cosmos, căci omul e singurul animal cosmic, pe care până acum l'a creat Raţiunea supremă, realul spiritual e pentru cei de azi o simplă ipoteză discutabilă. Intreaga viaţă a sufletului nu mai are—pentru contempo-

ran—de cât un sens descriptiv. Redarea precisă, amănunţită, a impresiilor simţurilor animalice. Un sensualism trivial şi neinteligent. Munţi de material informativ-descriptiv, fără o singură idee subsumator-spirituală înlăuntrul materiei.

Şi până şi atitudinea istorică, adică sintetizator-evolutivă a gândului, ca şi atitudinea filosofică, adică valorificator cosmică a lumii şi vieţii, au decăzut la o simplă atitudine utilitar practică, de urmărire a faptelor şi ideilor umane ca a unor simple materiale brute, clasificate, etichetate şi îmmagazinate metodic ca nişte fosile găsite în pământ şi expuse apoi paleontologic. A face ştiinţă astăzi se chiamă „a strânge materiale". Se uită că nu poate strânge materialul decât acela care-l înţelege şi valorifică principiar, cauzal, efectiv. Real-criticismul înţelept ca gând prim, şi vechiu ca însuşi Socrates, deplin îndreptăţit ca sistem de înţelegere a lumii, numai pe baza perfectei şi adâncei ei cunoaşteri efective, a dus în epigonii de astăzi, la un hamalâc stupid al tuturor nechemaţilor, cari adună fără nici un spirit superior, ordonator în haosul faptelor, tot ce le cade sub simţuri, fiindu-le total indiferent şi neinteligibil de-i caracteristic, ori zadarnic şi mut.

Confraternitatea Universităţii noastre trebue să înţeleagă viaţa ca o luptă pentru mai mult gând. Spontaneitate, originalitate, însufleţire, spiritualizare, a întregei noastre munci ordonate în viaţă. Iar spiritualizarea aceasta a vieţii, valorificată după unitatea de măsură supremă : etern valabilul

uman, să fie legea perpetuă a deosebirei inertului de viu, animalicului de uman, naturalului de cultural, materialului de spiritual. Intru început erà rațiunea supremă. Și rațiunea supremă erà la Dumnezeu și Dumnezeu erà rațiunea supremă. Socrates, Platon, Zenon, Ioan și Kant n'au putut găsì altă înțelepciune de cât aceasta. Dar în viața-spirit, în viața-ne-moarte e cuprinsă însăși legea de existență a Cosmosului. Și ridicându-ne din țărâna care ne trage la dânsa, proclamându-ne una cu spiritul viu al Lumii, noi împlinìm comandamentul legii vieții pe pământ: dela sub-om, la om, dela om, la zeu.

Și toată puterea, latentă în națiunea noastră, de creare nouă, de luminare al lumii cu o nouă lumină, are a fi fructificată de acest gând al sublimului. Din iubirea pentru ideea forță, din avântul către idealul vieții biruitoare a morții, se va naște singura formă, singura existență concretă a supremei noastre culturi, care în trecerea mileniilor de viață umană, să dea nemurirea vieții spirituale, etern-valabile, și faptei geniului națiunii noastre. Și cum nimeni nu știe ziua și ceasul când chiar popoarelor le e dat să se săvârșească în viața trupului, e graba mare ca sufletul națiunei mele să înflorească deplin, înainte ca destinul să unească din nou trupul ei cu natura mamă din care cu milenii înainte s'a trezit la viață.

Desfă-ți dară aripile, suflet al națiunii mele, lovește cu ele puternic și larg aerul lumii de jos și ia-ți ca un vultur sborul în țările senine și curate.

De acolo ochii tăi vor vedeà, încă mai limpede, întreaga icoană a lumii şi vieţii, dar nu vei mai respirà miasmele aducătoare de somn, inerţie şi moarte ale putreziciunii materiei care dospeşte în adâncuri. Și solitudinea calmă a cerului te va reînvăţà olimpicul ritm constant al eternului, neturburat de moarte, al legilor vecinice după care trăeşte Infinitul, din care, ca lumina eternă, răsfrântă în spaţiile interastrale, se răsfrâng în sufletul nostru ideile, spiritul, viaţa.

DESPRE VALORILE ISTORICE

LECȚIE DE DESCHIDERE

A CURSULUI DE ISTORIA ANTICĂ, ȚINUT IN SEMESTRUL DE VARĂ MCMXX LA UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI, CETITĂ IN ZIUA DE II FEBRUARIE MCMXX.

MCMXX

Intocmai ca arta, religia ori filosofia, istoria nu se poate explica decât prin sine însăşi. Precum nu poţi înţelege arta prin filosofie ori prin religie, pentru-că ea e o entitate spirituală independentă şi specific-organică, tot aşa istoria nu se poate înţelege nici prin artă nici prin aceea ce contemporanii numesc „ştiinţă", şi cu atât mai puţin prin filosofie. Istoria e, ca şi religia, arta şi filosofia, o *atitudine* în faţa lumii şi vieţii. Această atitudine a umanităţii, oricât de primitiv conştiente de sine, e tot aşà de veche ca şi însăşi licărirea primului gând de dualitate antropomorfă : *om* şi *lume*. De aceea avem încă din întunerecul preistoric o istorie pasivă, vegetativă, orală şi simbolică, creată numai din stricta necesitate biologică a genealogiei. Avem o istorie populară, etnografic ornamentală, sau social-politic utilitară, de simplă înşirare, ritmică ori monumentală, a unor fapte ofensive sau defensive, individuale sau sociale. Avem o istorie finalistă, analoagă artei şi filosofiei finaliste, archaice, urmărind scopuri extraistorice : în primul rând politice (autocrate, feudale, oligarchice sau theocratice). Avem însfârşit istoria pentru istorie, ca arta pentru

artă, ori filosofia pentru filosofie, atunci când omenirea, în epoce de înălţare generală a ritmului şi apercepţiei spirituale, găseşte prin capetele creatoare, specific înzestrate în direcţia istorică, raţiunea intimă şi legile de funcţionare şi expresie ale istoriei. Teoria cunoştinţei şi logica filosofiei sistematizate au în arta, religia şi istoria societăţilor omeneşti, ajunse la maturitate spirituală, corespunzătoarele lor „teorii ale cunoştinţii" şi „logice" ale artei, religiei şi istoriei.

Printre ultimele încercări de a lămurì izvoarele creaţiei artistice e şi aceea de a dà *iubirei* şi *instinctului* antropocentric *de eternizare* a vieţii noastre, rolul genetic şi regulator al funcţiunii estetice a sufletului omenesc[1]). Această încercare nu e însă decât încă un semn al eclectismului dilettantic contemporan, care alăturea de confundarea artelor plastice cu cele abstracte, a „ştiinţei" cu filosofia şi a filosofiei cu arta şi religia, amestecă pentru explicarea vieţii creatoare umane instinctele, *generic* creatoare, cu ideile *specific* creatoare. „Iubirea" şi „instinctul de eternizare" pot fi tot aşà de bine puse şi la începutul creaţiei istorice[2]), fără ca prin aceasta să se fi putut cevà explicà din originea, conţinutul şi forma *atitudinei istorice* a spiritului omenesc.

Precum religia regularizează raportul dintre om

---

1) Cf. Erich Major, *Die Quellen des künstlerischen Schaffens*, München 1913.

2) Vezi Herodot, încep. şi Thucydides, I 22.

și misterul vieții și al morții în lume, precum filosofia sistematizează rapoartele dintre aparent și existent în lume și viață, precum acea disciplină ajutătoare a filosofiei, care e știința contemporană, nu e știință decât atâta cât descrie și experimentează realitatea, făcând ca atitudine umană creatoare parte directă și integrantă din filosofie, tot astfel arta cristalizează după legi psiho-fisiologice specifice aspectul strict sensoriu și momentan al lumii și vieții, ritmat—desigur nu eterogen, dar totuși—total autonom față de ritmul vieții extraumane, iar istoria sistematizează, spre deosebire de toate celelalte categorii de atitudini, formal (adică descriptiv), principiar (adică genetic) și interdependent (adică sintetic) devenirea, ondulația și deflexiunile vieții omenești individual-sociale și social-individualizate, luptătoare și creatoare.

Fenomenele vieții omenești sunt o parte integrantă din ritmica universală. Aceleași legi cosmice determină viața umană și pe cea extraumană, pe pământ, ca și viața lumilor nesfârșite, în Univers. Un fenomen de viață omenească e în sine indiferent și neutru, ca orice fenomen al vieții cosmice. El devine „religios", „artistic", ori „istoric", după atitudinea ce-o luăm noi față de el. Iar această atitudine dă fenomenului cosmic un aspect uman, care nouă, în strâmtimea obicinuită a orizontului nostru, ni se pare singurul său aspect, ba chiar esența

lui, în vreme ce, de fapt, el rămâne înainte de toate, esenţial, cosmic, iar aspectul său, general, ritmic.

Un individ moare : e un fapt al vieţii universale. Inaintea acestui fapt noi luăm diferitele atitudini umane : religioasă, filosofică, ştiinţifică, artistică, istorică. Aceste atitudini crează la rândul lor—prin sufletele tari, cari pot transformà simpla ritmare deosebită a emoţiei şi gândului, în expresie concretă, clar şi puternic comunicabilă—fapte, adecă opere : religioase, filosofice, etc. Istoricul deci nu se află în faţa unui fapt istoric, ci în faţa unui fapt cosmic. El îl transformă în fapt istoric prin atitudinea sa creatoare. Muritorilor obicinuiţi li se pare atunci că însuşi faptul originar a devenit istoric : ceea ce fireşte e o simplă iluzie antropomorfică.

Ce deosebeşte atitudinea istorică de toate celelalte şi în special de cea filosofică, ştiinţifică şi artistică? Inainte de toate plasarea perspectivică a fenomenului în acea ficţiune spaţială pe care noi o numim „timp". Atitudinea istorică e singura care procedând dela entitatea metafisică a devenirei infinite, ia punctul de vedere nu al fragmentului de devenire, care e fenomenul izolat, ci al devenirei însăşi, din care fenomenul e un singur tact al ritmului etern. Pentru istorie nu există fapte izolate, ci numai deveniri organice : vieţi, cu început şi sfârşit, unde complete ale ritmului, dela inerţia completă, prin culmea ritmării intense, înapoi la inerţia completă. Viaţa unui om, a unui popor, a unei idei, a unui sentiment, a unei creaţii omeneşti, a unei civilizaţii universale, a vieţii omeneşti totale, —viaţa

întreagă, din care fac parte nenumăratele fenomene izolate, cosmice, — e singura accesibilă atitudinei istorice. Filosofia cercetează deopotrivă orice fenomen izolat ca şi orice evoluţie completă, din punctul de vedere al determinărei sale categorice: esenţă, cauză primă, lege imanentă: în absolutul atemporal şi aspaţial, ca şi în relativul intracategoric, al raporturilor dela entitate la entitate. Religia dă soluţii antropomorfe, optimiste şi utilitare, problemelor metafizice ale existenţei fiinţei omeneşti în Cosmos. Ea crează pentru individul simplu, gata să se prăbuşească la fiecare clipă în prăpastia atemporalului, aspaţialului şi extraumanului filosofic, parapetul ocrotitor de nihilismul asocial şi amoral. Arta lucrează cu spaţiul. Raportul dintre sufletul nostru, aşà cum vibrează mai intens-armonios, şi spaţiul direct accesibil simţurilor noastre, aşà cum apare el plăcut excitant pentru aceste simţuri, în sensul reconstruirei palpabile, sensoriale, auditive sau plastice, a ritmului sublim creat în noi de acel aspect trecător al lumii şi al vieţii, e preocuparea capitală a atitudinei artistice complete, adică creatoare. Cât priveşte ştiinţa, ea e o simplă aplicare practică a necesităţii filosofice de cunoaştere a realităţii.

Unde nu e devenire şi unde nu e ἀκμή a vieţii, nu e istorie. Cum însă viaţă omenească intensă nu poate fi decât prin spirit, unde nu e viaţă spirituală, nu e istorie. Deci nu există istorie a aspectelor etern primitive umane, nu există istorie a masselor populare ca atare. O ştiinţă şi o filosofie a acestor

fenomene da, o istorie nu. Aducerea în istoria contemporană a geografiei umane, a antropologiei, etnologiei, a economiei politice, sociologiei şi politicei, a însemnat ştiinţifizarea istoriei, adică reducerea ei la o simplă ramură a ştiinţelor naturale ca aplicare şi experimentare a ideilor filosofiei practice. Istoria nu numai a decăzut, dar s'a falsificat şi, logic, a murit. E încă un fenomen, pe care istoricul viitorului îl va privì în întreaga lui devenire, până la deflexiunea monstruoasă şi fatală de acum. Ea a încheiat cercul complet al acestei unde spirituale, ritmic creatoare, care a fost *istoria*, ca faptă, ca operă, a *atitudinei istorice* a sufletului omenesc, într'un timp dat.

Istoricul se ocupă cu devenirea vieţii omeneşti spirituale, atât în aspectele ei individuale cât şi în cele colective. El urmăreşte linia ondulată a diferitelor deveniri spre a o puteà fixà concret în opera sa. Linia devenirei istorice e cevà cu totul caracteristic şi deosebit faţă de liniile de devenire ale simplei vieţi organice. Intocmai cum la protuberanţele cerebrale găsim în secţiune un profil cu atât mai complicat şi deviat dela linia plană, cu cât avem organisme mai desăvârşite spiritual, tot aşà în liniile devenirilor istorice cu cât avem o ritmică spirituală mai intensă, cu atât găsim ondulaţii mai agitate şi mai pline de înălţimi orografice, ba chiar explosii ca ale protuberanţelor solare, faţă de perfect liniştita orizontală a vieţii spirituale vegetative. Liniile devenirilor istorice au însă alăturea de complicatele şi agitatele lor ondulaţii, extensiuni foarte

reduse în comparaţie cu lungimile quasi-infinite ale liniilor ondulatorii, aproape plane, care caracterizează viaţa organică, naturală. De aceea s'a crezut de unii cugetători istorici, că fenomenele, fals numite de ei, istorice, de fapt însă fenomenele devenirei spirituale, şi-ar avea legi de desvoltare specifice lor, în vreme ce, dimpotrivă ritmul devenirei spirituale nu e decât unul şi acelaş cu eternul ritm cosmic: maxima intensitate a vibraţiilor dând maxima intensitate a vieţii şi maxima influenţare în timp şi spaţiu a mediului în care se produce vibraţia.

Deosebirea esenţială între istorie şi celelalte atitudini creatoare ale omului stă în însăşi izvorul de inspiraţie şi materialul de prelucrare al ei. In vreme ce pentru artă ori ştiinţă, *natura* e obiectul şi ţinta supremă a prelucrării creatoare, pentru istorie *cultura* e singurul obiect posibil. Căci numai unde începe cultura, adică manifestarea reformatoare umană în mediul natural cosmic, acolo începe istoria. Faptele spiritului omenesc dominând materia şi imprimând naturii voinţa sa, până la crearea de noi forme chiar între organismele vegetale şi animale, prin influenţarea sa persistentă şi sistematică, aceste fapte şi creaţii alcătuesc exclusiv domeniul preocupărilor istoricului. Devenirea lumii şi a vieţii umane şi antropomorfe, iată ţinta privirilor adânc cercetătoare şi creatoare, ale istoricului. Fireşte că puterea omenească solitară şi colectivă fiind foarte modestă, în comparaţie cu forţele uriaşe ale naturei, ritmul intens luminos al marilor culturi umane şi cu atât mai mult exploziile singuratice ale geniilor

omnești, țin foarte puțin în zdrobitoarea întindere fără margeni a timpului, chiar terestru. Și de aceea și liniile devenirilor istorice nu pot fi prea lungi. Dar varietatea și complicata plenitudine a ritmului lor e așà de bogată, încât un suflet omenesc creând istoric are viziuni de-o măreție spirituală desăvârșit asemănătoare marilor viziuni creatoare ale artistului, filosofului ori profetului-mântuitor al religiilor blând apărătoare de durere.

Pentru istorie nu fenomenele izolate, ci devenirea totală fiind singura preocupare a atitudinei ei creatoare, este evident că nu fenomenele au a-i ajutà la urmărirea devenirei, ci devenirea în totalul ei, după legile generale, cosmice, cari o determină, are a caracterizà și valorificà fenomenele izolate. Iar aceste fenomene, ele însele, nu sunt decât inseparabila continuitate (iar nu, cumvà, hăcuirea în tic-tacuri „succesive") a liniei unice ascensional-descensionale a devenirei vieții spirituale, analoage, dar imens mai bogate în vibrații, ca viața naturei, ea însăși inseparabil continuă în linia vieții ei eterne.

Creare istorică înseamnă deci, pe baza cunoașterei faptelor spirituale ale individului ori colectivității, într'un timp și spațiu dat, stabilirea liniei devenirei, fixarea intensității vibratorii a forței spirituale creatoare, pe care o urmărim, întâi în totalitatea ei, apoi în culmile manifestărilor ei, determinarea caracterului specific, a notei predominante care constitue noutatea, originalitatea, personalitatea, individului ori colectivității cerce-

tate, eventual valorificarea istoric-universală, comparativă, a formelor acestora caracteristice ale vieţii spirituale omeneşti. Ori de ce fel ar fi creaţia omenească: de tehnică, artă, filosofie, religie, ştiinţă pură, politică, războiu, activitate economică: nimic nu poate rămâne în afară de preocuparea istoricului. Viaţa omenească intens vibrătoare în toate manifestările ei poate face obiectul de preocupare a istoricului. De sigur nu a oricărui istoric, şi nu în totalitatea unei manifestări omeneşti istoric-universale. Puterile noastre sunt mărginite şi întocmai cum în artă, unui mare creator i se dă numai puterea plastică, iar altuia numai cea muzicală, tot astfel în istorie un creator în foarte rare cazuri e accesibil dintr'odată la mai multe forme ale vieţii spirituale umane. După cum în filosofie raportul dintre aparent şi existent ca şi cauza primă nu pot fi decât *unice*, neexistând decât un *singur adevăr* de care se poate apropia filosoful mai mult ori mai puţin în ostenelile sale de a-l vedeà, tot aşà în istorie linia unei deveniri nu poate fi decât *una*. Cercetătorul istoric se apropie în silinţa sa de a găsì adevărul cu atât mai deplin de dânsul cu cât sufletul său e mai absorbit de marea lumină a ideilor şi sentimentelor omeneşti creatoare, vibrând infinit de sensibil la cea mai uşoară a lor atingere de undele vibratorii ale propriului său suflet. Se cere dar istoricului, alături de afinitatea electivă, subconştientă, cu diferitele forme create ale diferitelor gânduri creatoare (religioase, politice, artistice, abstracte, plastice), darul de a apercepe spiritualul,

maleabilitatea adaptărei la idei cât mai disparate, sistematizarea ideologică și formală a diferitelor deveniri ale gândurilor, sinteza spirituală istoric-creatoare.

Dar omul e inseparabil legat de pământ. Devenirea vieţii omeneşti, oricât de intens spirituale, nu se petrece în abstract. Uriaşe forţe ale naturii intervin în ritmul spiritual uman, modificându-l în sensul acordării lui armonioase cu ritmul cosmic, ori în sensul încetinirei lui până la inerţia morţii. De sigur, precum protestează un mare cunoscător al sufletului elenic, nu pământul Greciei a creat marile genii ale secolului al V-lea: el n'are nici un merit în apariţia lor. Dar cultura senină, armonioasă, ideală, elenică, nu se puteà naşte nici în cuptorul de bae al Etiopiei, nici în mocirlele îngheţate ale Venzilor, nici în tundrele moarte ale Hyperboreilor. De sigur pământul nu poate creà, dar poate împiedecà alcătuirea unei mari creaţii culturale. Dar mai mult chiar. Pământul poate aveà rolul regulator în instinctele, aspiraţiile, sentimentele generale, ale marilor masse populare ca și ale indivizilor. Căci pământul nu e ceva extrauman. El e, aşà cum s'a înţeles naiv, dar exact, încă din copilăria omenirei, locuinţa dată de zei oamenilor spre liberă folosinţă. Şi în stepa imensă sufletul omului nu se simte bine până nu-i găseşte marginile, pe marea înşelătoare omul nu se opreşte până nu-i află malurile, în văile strâmte ale munţilor ca şi în văile largi ale fluviilor, omul nu se linişteşte până nu le

ocupă întregi. Iar asprimea vieţii sărace de munte îl oţeleşte şi îi dă tărie şi statornicie în muncă, primejdiile vieţii de mare îl fac visător, credincios în zeii cruzi ai furtunei și în cei blânzi ai salvării, iubitor de poezie și de gânduri largi, ca de însăși lărgimea și frumuseţea fără margeni a mării. Odată stabilit acordul perfect între notele pământului și notele omului, de sigur, crearea vieţii nouă, umane, faţă de viaţa cea veche, a naturei, e fapta întreagă a sufletului nostru luptător. Epifania acestui suflet sunt geniile lui creatoare, singuratece şi sublime: în gândurile lor prometheice, —dar general omenești și accesibile nouă tuturora: în adevărul clar și etern, condensat ca energie radiatoare uriașă, în opera sintetică a sufletului lor titanic. De ce totuși geniile creatoare ale culturii omeneşti sunt așà de rare și, de altă parte, apar—într'un spaţiu geografic și istoric uman, dat—aşà de izolat şi aşà de ciudat numeroase în câteva decenii, faţă de sărăcia neîntreruptă din miile de ani precedente și următoare, e o taină asemănătoare aceleia a drumului pe care-l face în spaţiu sistemul nostru solar. In frageda construcţie a minţii noastre omenești sunt nenumărate realităţi eterne, cari nu pot intrà, fiindcă sunt prea fine faţă de marea primitivitate, am putea zice, din punct de vedere al Universului, încă protozoarică, a creerului nostru greoiu. Dar ca protuberanţele solare, geniile umanităţii îşi au legile lor de existenţă ritmică; legile acestea nu le cunoaştem, dar ele sânt, pentru că nu e nimic aritmic, nimic întâmplător şi strident, în Cosmos.

Istoricul urmărind liniile devenirilor spiritului omenesc nu poate să lase la o parte forţa regulatoare a pământului, din care şi noi oamenii nu sântem de cât o parte şi de care frageda noastră viaţă e legată ca valul de marea pe care aleargă. Dar istoricul nu poate uità că între pământ şi om e o perpetuă luptă şi că întreaga frumuseţe a vieţii, întreaga lumină a sufletului nostru, vine dela biruinţa spiritului (care e ritm), împotriva materiei (care e inerţie). De aceea, tot ce e o împedecare a libertăţii spiritului şi deci a libertăţii creării, e pentru istoric un obiect de preocupare negativă, iar nu pozitivă. Istoricul va urmărì cu aceeaşi atenţie faptele inerţiei economice, sociale, politice, toată greoaia animalitate şi tot stupidul materialism al marilor mulţimi întunecate şi aspre, ca şi faptele ritmului intens cultural, transformator al materiei şi vieţii vegetative prin opera geniilor creatoare. Dar el nu va confundà balastul care ţine corabia fixă pe ape, cu pânzele ce-i ajută să împlinească drumul, pe care pilotul i-l croeşte printre valuri şi vânturi. Elementele negative *materiale* vor fi pentru istoric un simplu balast de echilibrare. Ci numai cele pozitive, *ideile*, vor fi pânzele, în care piloţii umanităţii, sufletele născocitoare de gânduri nouă, lasă să bată vânturile mari ale sentimentelor ancestrale şi ale instinctelor cosmice, spre a mânà umanitatea tot mai departe pe oceanul cel fără hotare al vieţii universale.

Şi precum e legat de pământ, omul e legat de trup, de biologicul din el; tot ceea ce s'a numit

de contemporani idee şi formă *naţională* nu e altceva decât substratul de *specie* biologică, pe care grupele de indivizi, organizate *conştient*, îl prelucrează ideologic, transformându-l într'o bază psihologică a sentimentului lor de solidaritate gregară în spaţiu şi în timp. In adevăr devenirile naţionale sunt, înainte de orice raţionalizare a ideei naţionale, deveniri organice, subconştiente. Există popoare deosebite după cum există specii animale deosebite şi există naţiuni deosebite precum există specii de animale domestice (culturale) deosebite de speciile înrudite sălbatece. Şi dupăcum construcţia ţesăturii intime a unui arbor roditor face ca acelaş suc urcat pe aceeaşi tulpină în sus, acolo unde începe ramura nouă, altoită, să dea alte flori şi alte roade, aşà cutare popor-naţiune produce alte idei, alte forme ale gândului, ca poporul-naţiune imediat vecin în condiţii de viaţă identice. Viaţa naţională e o viaţă biologică, specializată până în amănuntele ei biopsihologice, prin cuceririle colective ale speciei umane, aplicate devenirilor popular-naţionale. Ea e în funcţiune de idei sociale supraordonate : religioase (Semiţi, Perşi, Greci), politice (Mongoli, Romani), sociale (Negri americani), economice (Negri agricultori şi Negri păstori, africani), etc. Ideea naţională e o stare de conştiinţă despre o necesitate absolută, transcendentă, a vieţii colective, necesitate imutabilă prin simpla voinţă a individului ori colectivităţii. Renegaţii naţionali sunt o pildă psihologică caracteristică despre nevrosa de care se îmbolnăveşte cel ce s'a

smuls din realitatea biologică a speciei lui și caută exagerând până la monstruos legătura cu specia nouă din care, natural, nu face parte. Invers, marile mulțimi cari alcătuesc azi națiunile nu sunt cu voință așà cum sunt, ci pentrucă au conștiința că nu pot fi altfel, că trebue să fie așà cum au fost cei dinaintea lor. Națiunea în sine e o abstracție filosofică. Astăzi ea e o stare de conștiință etnografică, culturalizată. Dar e o stare de conștiință, rațională, a celor puțini, trecuți prin cultură. Așà cum a fost națiunea „catolică" ori cea „protestantă". Crescută din ideile secolului al XVIII-lea, romantizată idealist în prima jumătate a secolului al XIX-lea, ideea națională a fost adâncit prelucrată pe baza doctrinei lui Schopenhauer despre viață și personalitate. Ceeace e caracteristic azi, e că *nimeni nu poate defini națiunea ca realitate.* Și totuși, cu orice preț caută s'o proiecteze în spațiul și timpul uman ca o *realitate contemporană.* Nu bagă de seamă că ea e numai o sinritmie de deveniri paralele, general-omenești: deveniri biologice, deveniri sociale, deveniri economice, deveniri culturale, deveniri politice. Națiunea e ceva perfect analog, ca valoare istorică, cu statul, dreptul, societatea. Ideea națională e veche ca lumea: numai ea corespundeà la Greci, la Romani, etc., altor sinritmii evolutive (la Greci ea erà mai mult religios-culturală, la Romani mai mult juridic-politică). Așà zisele conflicte naționale contemporane sunt de fapt, ca și în vechime, conflicte de idei generale, a-naționale: religioase, politice, sociale, economice, — mai ales eco-

nomice azi, mâine poate mai ales culturale, ideologice. O regrupare a umanităţii peste naţiuni a existat întotdeauna şi se face şi astăzi. Ideea naţională elenică a fost înecată în „cosmopolitismul" elenistic, cea romană în imperiul roman, cea naţional barbară în „catolicismul" creştin, cea naţional-burgheză modernă în imperialismul neo-roman. Astăzi naţiunea e subminată de regruparea supranaţională social-economică, aristrocratic-culturală, imperialist-economic-culturală, toate internaţionale ori anaţionale. E *continua luptă între diferenţial şi integral*, care creează toate marile deveniri istorice, şi al cărei ritm mai slab ori mai intens constitue suprema valorificare a fenomenelor evolutive, spiritual-umane.

Dar tocmai pentru că naţiunea e o devenire spirituală abstractă, intens ideologică, iar nu cumva simpla realitate materială, biologică, evoluând ca speciile animale abia în imensitatea timpului, forţa ideei naţionale e uriaşă în prelucrarea sufletului mulţimilor pe baza acelei solidarităţi subconştiente ori semiconştiente, fatale, de care am vorbit mai înainte. Ca ideea de Dumnezeu, ideea de stat, etc., ideea naţională poate face şi desface vieţi individuale şi colective fără număr. Să fie însă bine înţeles că ea e o devenire ideologică mărgenită la sentimentul solidarităţii politic-social-culturale, că ea nu cuprinde toate posibilităţile de vibrare social-etnografică, că ea e un val dintr'o ondulaţie, — ondulaţia idealismului social, ordonator. Naţiunea începe a jucà rol, când serveşte ca fer-

ment de *regrupare* socială. A fost Statul un atare ferment în lungul curs al istoriei biologic-politice. Acum pare a intrà Dreptul — cu societatea ori liga naţiunilor—pe baza dreptului social-natural, al popoarelor-organisme-biologice, iar nu al naţiunilor de cultură. Astfel abia după un veac de ritmică social-naţională, constatăm că valorile istorice naţionale nu pot de fel intrà în categoria prepetuuvalabilităţilor, ci numai în categoria devenirilor mărginit-valabile. Personalităţile creatoare, trăesc ca oameni în sine, nu ca reprezentanţi ai unei anume specii biologice, exclusiv caracterizate psihologic. Istoric universal devenirile biologic-gregare, spiritualizate sub forma naţională, sunt înainte de toate valabile ca forme de *creştere*, de *evoluţie organică*, ca forme politice, iar nu ca forme de *creare spirituală*, ca forme culturale. Cultùrile naţionale sunt în funcţiune de idei general-umane, absolute, adesea transcendente. Cultùrile naţionale ca scop al vieţii sunt astfel imposibilităţi, sinucideri spirituale: ele înseamnă contrazicerea unităţii ritmice a spiritului superior creator.—Dar cum pământul ne leagă de el cât poate, aşà ne leagă şi construcţia biologică a speciei precise umane, din care facem parte ca materie organică vibratorie.

Masse şi indivizi, materie şi spirit, animalitate şi umanitate, natură şi cultură, în reciproca lor influenţare: iată obiectul brut de cercetare a istoricului. Devenirea vieţii: iată obiectul ideal al cercetării lui. Ritmul spiritual faţă de inerţia materiei, iată criteriul lui de valorificare a fenomenelor vieţii.

Istoricii, ca şi artiştii şi filosofii, sunt—în deobşte—simpli oameni ca ori care alţii. Şi cum arta şi filosofia e—ca punct de vedere—mereu alta dela epocă la epocă şi dela popor la popor, rămânând aceeaşi numai în legile ei fundamentale de existenţă şi creare, tot aşà istoria e mereu alta, dela un timp la altul, dela un popor la altul, dela un individ la altul. Când viaţa indivizilor singuraţeci, când viaţa turburată a masselor, când isprăvile marilor conducători la violenţe şi ucideri pentru întemeierea de imperii ale robiei, când viaţa simţirei religioase a tot precumpănitoare, când viaţa economică a omenirei, sunt obiectul de predilecţie al cercetărilor istoricilor. Şi cum ei nu sunt de cât nişte bieţi oameni, asupra cărora apasă întreaga atmosferă îmbâcsită a societăţii contemporane lor, nu numai obiectul, dar şi scopul şi însuşi criteriul de valorificare al faptelor omeneşti, devine exclusiv, după obiect: individualist-eroic, social-comunist, războinic-imperialist, religios-bisericesc, materialist-economic. Viaţa umanităţii e astfel interpretată unilateral şi tendenţios, pentru că ea nu e înţeleasă ca un tot statornic, faţă de care să se poată luà o atitudine general înţelegătoare, perfect obiectivă, atemporală şi aspaţială. Istoricul devine părtaş al procesului de judecat, plin de toate prejudecăţile contemporanilor interesaţi în cauză, în loc să rămână judecător senin, deopotrivă de atent la toate părţile încăerate în conflictul de fapte ori de gânduri şi dând sentinţa după o lege mai presus de accidentele existenţei acestor contemporani. In adevăr,

odată viața înțeleasă ca un tot, care-și are în sine legile de funcționare și scopul ei, examinarea intensităților gândului omenesc creator, în economia națională, în politică, în artă, în religie, etc., nu mai poate fi parțială, căci punctul de privire e așà de înalt și orizontul așà de larg, încât orice intensitate spirituală, constructivă ca și distructivă, potențială ca și deplin activă, intră deopotrivă în sfera preocupărilor istoricului. Criteriul de valorificare fiind maximul de intensitate a vieții, nici chiar „materialul" în sine, ca impediment al „spiritualului" nu rămâne nepreţuit. Firește, intensitatea maximă a vieţei e cea creatoare, e intensitatea spirituală, dar câmpul ei de acțiune e nemărginit și în lumea mater ei, întrucât aceasta ajunge în contact cu omul și e accesibilă înrâurirei geniului lui modelator

Empiric, un fenomen al vieții omenești, ne apare ca „istoric", ia aspectul „evolutiv", când intră într'o *succesiune* de fapte ce *se petrec* într'un timp dat. Perspectiva aceasta a faptelor succesive creează iluzia de optică istorică, a unei interdependențe a acestor fapte, care adesea în realitate nu sunt decât juxtapuse. Istoria empirică e un fel de cronologie raționalistă care se silește să dovedească prin argumentări general-omenești, de filosofie ori de simplu bun simț, că evenimentele anului 2 derivă logic din evenimentele anului 1.

Real-istoric, un fenomen al vieții omenești, ia aspectul care să-l facă valorabil ca devenire, numai

atunci când i se poate găsì linia ritmică din care face parte: fenomenul în sine încetează de a fi istoric în clipa în care rămâne izolat de devenirea supraordonată lui, din care el e un singur fragment. Ca atare atitudinea și mentalitatea istorică nu poate vedeà fenomene, ci deveniri: vieți întregi. Odată avută viziunea unei deveniri, diferitele fenomene izolate din care se compune, real, iar nu aparent, se ordonează dela sine în ondularea lor vibratorie.

Deosebirea dintre *istoria empirică* și *atitudinea istorică creatoare* e că cea dintâi caută în istorie *cauze* și *efecte* și e foarte mândră să stabilească *legi* de succesiune ale fenomenelor (prin ele însele(!) istorice), în vreme ce *atitudinea istorică* admite ca dată legea însăși a devenirei, lege cosmică, iar nu strâmt particularistă, și, pe baza acestei legi a vibrației și ritmului universal caută a urmărì în diferitele deveniri istorice intensitatea și tempo specific fenomenului fiecărei deveniri. Intocmai cum în „căldură", „lumină", „magnetism", legea însăși a existenței fiecărei energii e dată, și urmărești în fenomenele izolate numai aplicările legei supreme a vibrațiilor materiei, tot astfel în „arta", „religia", „filosofia", „istoria" omenească, ai a urmărì în aceste atitudini specifice ale sufletului omenesc creator numai aplicările felurite ritmice ale legei supreme a vibrației spirituale.

Să luăm un exemplu. Istoria empirică ia fenomenul „Revoluției Franceze" îl proclamă parte din istoria Franciei și a Omenirei, îl descrie în aspectul lui anecdotic, îi caută cauzele și efectele,

și îl proclamă ca punct inițial al istoriei libertății contemporane. Unghiul de privire în tratarea *istorică* a acestui fenomen uman fiind însă de fapt total *neistoric*, de oarece nu s'a avut în vedere *toată linia unei deveniri*, se ajunge la o valorificare absolut falsă a fenomenului izolat numit „Revoluția Franceză". In adevăr *devenirea* ideei de libertate *socială* e total streină revoluției franceze, care e pătrunsă de spiritul libertății *cetățenești, politice*, de unde și perfecta ei identificare cu Imperialismul francez, nu numai conservativ, dar chiar reacționar. De altă parte devenirea ideei de libertate *cetățenească* e mult mai vastă (cuprinzând toată lumea anglo-saxonă și cea germană), decât ca să fie redusă la secolul al XVIII-lea francez, așà de lipsit de originalitate creatoare în atâtea domenii. Nu mai vorbim de jocul copilăresc cu *cauzele* și *efectele* Revoluției, joc care până astăzi umple sutele de pagini ale manualelor de înțelepciune istorică *in usum infantium*. Aceeași falsificare, dar încă mai brutală, se poate găsì în explicarea și valorificarea oricărui fenomen de așà zisă istorie politică, ori economică, în care se lucrează de obiceiu cu simple locuri comune ale empirismului celui mai mărunt și banal.

Empiric un fenomen caracterizat ca istoric este valorificat după intensitatea lui materială și după gradul de dezordine și zgomot produs în marile masse omenești. Războaele, răscoalele, catastrofele economice, deoparte, faima individuală (ori de ce

gen şi cu toate amănuntele), de alta, alcătuesc cuprinsul tradiţional al scrierilor istorice. Se creează astfel un imens balast al tuturor nimicurilor omeneşti consacrate prin istoriografie şi se falsifică însuşi înţelesul atitudinei creatoare umane, a Istoriei.

Real-istoric un fenomen de viaţă omenească obţine minimul de valorificare istorică, adică simpla admisibilitate în cercul preocupărilor istoricului, numai dacă el stă în legătură, fie şi pur pasivă, cu spiritualul. Pus în vibrare, ori punând el în vibrare pe altul, faptul material, resp. cel spiritual, sunt elemente integrante ale unei deveniri, a cărei energie ondulatorie e ideea. Cel mai modest amănunt al vieţii materiale a omului poate luà aspect istoric, dacă el e valorificat evolutiv-spiritual. Un *fenomen* „istoric" e în înţelesul nostru *eo ipso* şi o *valoare* „istorică". Istoria nu poate ţine seamă decât numai de *valorile istorice*, iar nu şi de simplele fenomene neutre ale vieţii omeneşti biologice. Odată fixat acest criteriu este clar că Istoria nu mai poate fi înţeleasă ca o atitudine ştiinţifică, pur descriptivă şi registratoare a unor fapte în sine, ci ca o atitudine creatoare, de valorificare şi construire spirituală.

***

Inainte de a trece acum la studiul însuşi al valorilor istorice, din punctul de vedere al esenţei ca şi din cel al grupării lor după categorii, să încercăm a lămuri câteva noţiuni specific istorice, necesare oricărei chestiuni elementare de teorie a cunoaşterei istorice ori de logică istorică.

Ce e sensul, subiectiv și obiectiv, istoric; ce e forma și conținutul istoric; ce e apercepția istorică; ce e real și ce e aparent istoric; ce e temporalul și spațialul istoric; care e raportul dintre material (economic) și spiritual (istoric), dintre massă și personalitate, dintre vibrație și ritm; însfârșit, care e natura *faptelor, exponenților* și *factorilor* istorici, cărora avem a le aplicà sistematizarea pe categorii istorice?

Sensul obiectiv-istoric, ca și înțelegerea subiectiv-istorică, a lumii și a vieții este expresia sentimentului general omenesc, despre perpetuitatea marilor resonanțe spirituale în memoria ereditară, subconștientă ca și cultivată, a generațiilor succesive. „Istoric" și „actual" sunt idei antinomice: „istoricul" e sau o perspectivă ἐν ἐντελεχείᾳ pe linia „trecutului", sau o perspectivă ἐν δυνάμει pe linia „viitorului". „Istoric" înseamnă supra-actual, viață intensă, biruitoare a nimicniciei clipei individuale și a nestatornicie preocupărilor și agitației masselor sociale ale unui timp dat. Toate marile creații spirituale—opere spontane ca și commemorări dorite—se nasc în sentimentul, adesea chiar exprimat, al memoriei istorice nemuritoare: sàu κτῆμα ἐς ἀεί [1]), — sàu *monumentum aere perennius*. Sensul istoric al vieții devine deci un sens de solidaritate sufletească umană întru vecinicia timpului; toate formele conc ete indivi-

1) Cf. A. & M. Croiset, *Hist. litt. gr.*: IV, p. 113: „folos (câștig) solid și durabil (pentru totdeauna)".

duale şi sociale : creatori de idei ori alcătuiri sociale, naţionale, politice, devin simple umbre ale marei şi unicei realităţi : viaţa umană totală şi indivizibilă.

„Forma" şi „conţinutul" istoric al unui fenomen de viaţă omenească nu sunt concepte cari se acoperă cu „forma" şi „conţinutul" particular şi caracteristic acelui fenomen. Mai mult chiar : putem aveà formă istorică goală : cea mai mare parte a istoriografiei vechi şi nouă,—precum putem aveà conţinut istoric inform : întreaga archeologie de săpături. Imensa mulţime a faptelor omeneşti superioare sunt istorice nu prin natura lor, ci prin interpretarea noastră : ca atare *conţinutul* şi *forma* lor *istorică* sunt deopotrivă realităţi ideale, aspecte paralele şi complementare ale vieţii omeneşti unice. Iată de pildă alăturea fenomenele *politice* şi cele *artistice*. Este clar că examinate în esenţa lor, fenomenele politice ar părea istorice prin *conţinutul* lor, în vreme ce fenomenele artistice ar devenì istorice prin *forma* lor. Şi totuşi privite istoric formele artistice ca şi activitatea politică obţin un *conţinut* şi o *formă* specific istorică, pe care în intenţia creatorilor lor nu le-au avut. Şi anume : fenomenul politic devine parte integrantă, ideală şi formală, dintr'o evoluţie în care adesea nici n'ar fi bănuit contemporanii că ar puteà intrà (massele socialist contemporane complice la imensa crimă a capitalismului contemporan : războiul mondial), întocmai precum fenomenul artistic devine istoric prin descoperirea genială, adesea subconştientă, instinctiv-intuitivă, a unui nou aspect al frumosului,

pe care apoi epoce întregi artistice îl prelucrează în perfectă continuitate spirituală, deși, aparent, în contrast formal cu primul creator (rolul lui Giotto în arta italiană). Vom numì dară *conținut istoric* al unui fenomen, *energia* lui vibratorie ca *producătoare a unei deveniri*, — și vom numì *formă istorică, nota evolutivă caracteristică*, prin care fenomenul se plasează *în linia unei deveniri*.

Care sunt însă modalitățile apercepției istorice? Căci este clar că întocmai ca în artă ori filosofie, apercepția specifică atitudinei istorice este o funcțiune spirituală destul de rară între oamenii obicinuiți, întrucât ea își are origina într'o construcție individualist creatoare a sufletului nostru, cu legi de acțiune și reacțiune, particulare. Am puteà defini apercepția istorică drept o sinteză a spațiului spiritual, așà precum apercepția artistică e o sinteză a spațiului material. Precum opera de artă e o armonizare de proporții și funcțiuni concret spațiale, opera istorică e o armonizare de proporții și funcțiuni abstract-evolutive. Apercepția istorică este prinderea dintr'o aruncare a privirei spirituale în adâncimea timpului, a unor deveniri întregi. Este de altă parte facultatea reflexiv-constructivă de a pătrunde intuitiv conținutul și forma *istorică* a infinit de variatelor fenomene de viață omenească, spre a le supune valorificării istorice și a le găsì locul exact în linia devenirilor specifice din cari fac parte.

Apercepția istorică va distinge înainte de toate în chip precis ce e real-istoric de ce e aparent is-

toric. In adevăr istoria nu scapă de blestemul tuturor gândurilor omenești colective. Eterna vanitate și iubire de sclipitor, eterna ușurătate a minții muritorilor va proclama ca vrednic de perpetuarea prin memoria istorică tot ce a reușit să-i turbure mai puternic ori mai îndelung echilibrul vieții banale și șterse de fiecare zi. Va fi proclamată demnă de nemurirea istorică o răscoală de stradă pentru ambiția unui rămășag de circ ori amfiteatru, un boxeur care a deplasat un număr oarecare de fălci adversare, o hetairă care prin îndrăzneala exhibării persoanei și podoabelor ei a făcut vâlvă între nenumărații gură-cască contemporani. Și, pentru că și aceste fenomene sunt tot omenești, și pentruсă istoria trebue să zică și ea despre sine: *nil humani a me alienum puto*, în definirea caracterului istoric al fenomenelor va fi, pe această bază, un așà haos, încât istoria se va înăbuși sub cascada faptelor brute, proclamate de contemporanii lor ca istorice, și ca atare cerându-și eternizarea. *Real-istoric* credem însă că nu e decât ceea-ce rezistă unei perspective mai adânci, luate dintr'un punct central, cât mai depărtat de contingențele particulare. Pretenție la immortalizare nu poate avea decât un fenomen care din punctul de vedere al conținutului lui spiritual corespunde unei valabilități quasi-eterne. Etern valabilul omenesc în artă, credință, politică, filosofie, drept, etc., poate fi singurul obiect de preocupare a istoriei. Dar etern valabil nu e decât ceeace e supra-accidental, supra-contemporan, supra-local: suflet ome-

nesc în sine, în fața problemei vieții în sine. Iar legile după cari ființa omenească evoluează în lume sunt legi cosmice. Eternul omenesc este identic cu cosmicul. Vibrarea și ritmul vieții omenești e cosmică. Va fi real istoric, devenire omenească adevărată și exclusivă, aceea ce va rezistà la ciocnirea cu piatra de încercare a valabilității cosmice: perfecta armonie dintre marile linii ale devenirilor Universului și micile linii ale devenirilor Umanității. Și atunci dintr'odată tot balastul infam al vieții, zgomotos, brutal și criminal animalice, a omenirei, încă în mare parte organic-vegetative, va dispare din câmpul de apercepție real-istorică.

„Istoricul" fiind odată admis ca sinonim cu „cosmicul din om", este evident că „temporalul" și „spațialul" istoric vor fi total deosebite de temporalul și spațialul biologic, sociologic ori individual. Ele vor fi temporalul și spațialul unor deveniri spirituale a căror ritmică va avea o amplitudine și o intensitate de vibrații, superioare celor accidentale, contemporane și locale ale vieții brute. Aceea ce de pildă, până astăzi istoria empirică, pe bază biologică, sociologică și individuală, socotește în evoluția omenirei ca *întâmplare, soartă, intervenție divină* ori pură *absurditate logică*, total irezolvabilă, va apare ca simplă confuzie între: deoparte tendenționismul nostru meschin contemporan, care introduce în istorie dorinți, sentimente și construcții subiective, iar de cealaltă ritmica lumilor, din care și noi suntem o parte integrantă și unde nu pot exista valorificări antropomorfe, ci e perfecta

obiectivitate cosmică. In ritmica universală orice agitaţie prea violentă, orice zbor prea îndrăzneţ, orice explozie solitară a geniului individual nu poate cu nimic schimbà vibrarea şi ritmul devenirei eterne. Nù *pentrucă* a existat Socrate, Alexandru, Iisus ori Mohammed, lumea noastră a devenit cum este, ci ea a devenit şi devine, *cutoatecă* există şi genii. Geniile sunt vibrare pură, concentrată, iradiaţii uriaşe dincolo de timpul şi spaţiul concret: ca în Cosmos energiile explodând din cătuşa materială şi sfărâmând-o, joc divin de lumini astrale în uriaşa prelucrare a materiei de focul care o chinueşte, o transformă, o înviază, o face *formă*.

Aşà şi în viaţa omenirei, spiritul, adică energia universală, care însufleţeşte materia inertă, are, în indivizi izolaţi sau în întregi grupe de indivizi, într'un timp şi spaţiu dat, explosiile sale imense. Alăturea de vibrarea şi ritmul mulţimilor contemporane, al căror suflet total şi generic evoluează cu aceeaşi încetineală ca progresul speciilor în imensitatea timpului biologic, găsim vibrarea şi ritmul sufletelor solitare, de intensităţi şi *tempi* identici la distanţă în timp de milenii, chiar zeci de milenii (v. paleoliticul), iar în spaţiu, despărţite prin prăpăstii imense şi netrecute. Astfel raportul istoric nu se poate stabili între personalităţi şi masse, ci între masse şi masse deoparte, între genii şi genii de alta. Istoria devine atunci nù o naivă demonstrare a unui aşa zis „progres", pe care poate milioanele de ani ce vor veni vor putea să-l constate şi să-l definească în ascendenţa lui, ci o privire sin-

tetică peste viața acestei unice ființe, Umanitatea, ale cărei *forme concrete* de vibrare și ritm sunt în *devenirea lor, organisme complete*, cu naștere, creștere, îmbătrânire și moarte, — nenumărate în varietatea lor, întocmai cum nenumărate sunt speciile unei familii biologice, în timpul și spațiul geologic. Iar exploziile de energie ale marilor genii vor constitui luminile și culorile specifice de care se inundă epoce și societăți întregi, mai mult ori mai puțin intens, mai mult ori mai puțin îndelungat, pentru ca apoi, încet-încet, totuși massele să-și ià iară aspectul lor quasi-etern, de semiobscuritate spirituală, de cenușiu banal al vieții.

Vibrare și *ritm* sunt cele două entități cosmice cu cari are incontinuu a lucra istoria din punctul ei specific de vedere, *devenirea*. Dar vibrarea, ritmul și devenirea sunt în funcțiune de *material* plus *spiritual*. „Materialul", care tinde la inerția perfectă și „spiritualul" care tinde la mișcarea maximă, se condiționează și regularizează reciproc, creând și în Umanitate, întocmai ca în Cosmos, vibrarea, ritmul și devenirea ondulatorie. Iuțeala mișcării, resp. a ritmului, atârnă de apropierea forței motrice. Și tot astfel, apropierea maximă de izvorul de energie dă și intensitatea maximă a vibrării. Trecând exclusiv în lumea noastră omenească: o mare intensitate a vieții spirituale pune într'o agitație cu atât mai mare *rudem indigestamque molem*, cu cât o domină mai direct și mai apropiat: transformarea repede a lumii antice, secole întregi prelucrată fără mare spor de doctrina păgână mai mult meta-

fizică a Salvării, prin ideea identică a missionării creștine mult mai apropiată de suflete cu etica ei socială popularizată; sau: agitația uriașă a Europei prin ideea reformei — administrative și lumești, deci foarte ușor convingătoare — a bisericei catolice; sau: mișcarea socială contemporană, materialist-comunistă. Am putea chiar spune că fără condiționarea aceasta a spiritualului de material ar rămâne total neexplicabilă furarea masselor pentru un gând superior nevoilor lor biologice imediate. Inadevăr, nù *idealizarea* masselor duce la jertfirea lor pentru spiritual; ci numai *turburarea*, iuțirea, *vibrației și ritmului vieții lor*, printr'o puternică sugestie, pe baza instinctelor și patimilor lor vecinice, îi face să-și iasă din fire și să aducă jertfe uriașe quasi-idealiste. Dovada evidentă că ei au rămas tot așa de lipsiți de spiritual și în noul lor ritm, e abuzul, crima, trădarea și distrugerea nebună care întovărășește orice revoluție, așà zisă idealistă, a masselor populare. Totuși, oricare ar fi manifestarea lui, ritmul nou al vieții masselor este *istoric*, și începutul lui e începutul unei *deveniri istorice*. Invers, cu geniile creatoare: aici gândul, adică spiritul în sine (iar nu ,,materialul'' ca la masse) este total neistoric, cât nu e exprimat prin nimic. Inceputul exprimării e materializarea, e chinuirea materiei, spre a-i da o formă, care să simbolizeze, *comunicabil* și *trainic*, gândul diafan și nestatornic ca visul. Inceputul materializării gândului solitar e începutul devenirei istorice a geniului, ca și a operei. Cu cât vibrarea e mai puternică, iar ritmul mai repede, cu

atât materia refuză a-i dà expresie. Trebue să se ajungă la o armonie și simetrie dintre idee și material, pentru ca inerția brută să consimtă a deveni ritm transfigurat în memorial istoric.

Intre vibrația spirituală și ritmul spiritual (a cărui linie e tocmai devenirea istorică) e raportul următor: iuțeala ritmului e direct proporțională cu intensitatea și invers proporțională cu amplitudinea vibrațiilor. O epocă istorică, în care sufletele vibrează intens, își are un ritm foarte grăbit: devenirea ei e pe o linie foarte agitată și foarte scurtă (sec. V elen, renașterea italiană, imperiul unitar național german). Epocele în care sufletele vibrează domol au un ritm încet (devenirea vieții orășenești a Europei, în comparație și contrast cu devenirea vieții orășenești americane). Cât privește amplitudinea vibrațiilor, ea e condiționată de forța totală a spiritualului, care produce vibrarea cea nouă; iar lărgimea undei, cuprinderea în vibrare a unui spațiu cât mai larg, cere firește încetinirea tactelor, dar în schimb dă rezonanță și maestate incomparabilă valului ondulat al *devenirei spirituale*, adică al *istoriei omenești*. Linia devenirei e atunci puțin agitată, dar amplu curbată și foarte lungă: v. civilizarea lumii mediteraneene în cele șapte veacuri elenistico-romane, dela Alexandru la Teodosiu.

Fenomenele vieții omenești sunt așà de complicate ca structură intimă, încât înțelegerea lor cere o întreagă operă de analiză. In special interdependența dintre cosmic și uman, dintre individual și

social, e în multe cazuri o adevărată enigmă, pe care cu toate silinţele noastre nu o putem adesea nici parţial deslegà. Un lucru e însă evident şi în lumea omenească întocmai ca în cea a naturii. Producerea unui vacuum, ca şi producerea unei presiuni, într'un spaţiu uman dat, creează un întreg şir de deveniri nouă şi caracterisice. Agenţii producători ai acestor diferenţe de presiuni, materiale ori morale, vor fi numiţi aici de noi : *factori* istorici ; mediul prin care se exprimă şi se împlinesc factorii istorici e ***societatea*** omenească : ea este *exponentul* factorului istoric, şi anume, după canalul întrebuinţat de factor : un *exponent individual*, când factorul istoric pune în vibrare indivizi izolaţi, ori un *exponent social*, dacă o întreagă colectivitate umană e pusă în mişcare material-spirituală. Rezultatele acţiunii factorilor istorici asupra Umanităţii sunt *faptele istorice*, adică fenomenele de viaţă cu caracter organic de devenire în timp şi spaţiu. Intre *factorii* şi *faptele* istorice nu e decât foarte rar o descendenţă categoric-genetică : din economic, economic, — din artistic, artistic ; în marea majoritate e o legătură pur ***energetică***, dela forţă la vibrare, obţinându-se d. p. din economic, artistic, — din filosofic, politic, — etc.

Factorii istorici sunt ca natură de-o varietate infinită : ei pot fi cosmici (aici intră toată influenţa sistemului solar şi a energiilor universale asupra vieţii de pe pământ), pot fi particular-geografici (de mediu strict terestru), pot fi materiali-antropogenetici (economici), pot fi în fine spirituali (deci

strict umani: politici, sociali, — ideologici, mimetici, — creatori, reproductivi, etc.). Dar nu atât în factorii puri, metafizici, stă începutul devenirilcr istorice, cât în factcrii pe cari îi vom numi secundari: devenirile anterioare. Fiecare devenire e un factor generator de noui deveniri. Și tocmai în această realitate a vieții istorice stă și deosebirea dintre istorie și biologie: în vreme ce biologia poate preciză cu destulă ușurință diferitele deveniri ale vieței organice studiind *formele devenirilor*, istoria trebue să țină seamă mereu de factorul așà de complicat *spiritual*, care adesea ia poziție direct antinomică *devenirei materiale* și, pentrucă în lumea omenească *spiritualul* dă precumpănire *culturalului* asupra *naturalului*, crează deveniri antibiologice: d. p. marile omucideri și sinucideri în massă, pentru biruința unei idei abstracte.

Nu mai puțin complicată e și natura *exponenților istorici*. Influența reciprccă dintre *individual* și *colectiv* creează o întreagă serie de exponenți hibrizi, individuali și sociali în acelaș timp. Astfel toate faptele de viață omenească vegetativă, pur consumatoare de bunuri și idei, deci viața extensivă, iar nu intensivă culturală, sunt exprimate prin exponenți individualo-sociali: viața sufletească anonimă a mediocrităților conducătoare și conduse în acelaș timp: a șefilor politici lingușitori și conrupători ai mulțimii, care totuși îi terorizează cu capriciile ei, — a capitaliștilor siliți de mulțimile care le servesc, să îmbunătățesacă viața materială și spirituală a robilor lor, — a scriitorilor și

artiștilor de sută, cari nu sunt decât simpla expresie trivială a ideilor și gustului mediocru al mulțimilor, ș. a. m. d.

Insfârșit *faptele istorice* sunt tot ce se poate închipui ca mai greu de circumscris și analizat. O monarchie, o bancă, un războiu, un tablou, o revoluție, sunt fapte istorice : ele sunt rezultatul *unei* deveniri, sunt parte dintr'o *altă* devenire, sunt *ele însele* o devenire și sunt *factorul unei sau mai multor* deveniri posterioare. Istoricul trebue să țină seamă de toată această rețea de linii ale vieții multiple, dacă vrea să înțeleagă deplin faptul istoric și să-l *valorifice din punctul de vedere general omenesc*, adică *istoric-universal*. Simpla descriere a faptului nu e decât o circumscriere formală, iar nu de conținut, a fenomenului studiat. Deabia analiza ideilor genetice care stau la baza lui ne dă putința localizării lui în diferitele deveniri. Dar adevărata lui înțelegere vine numai atunci, când caracterul *fundamental* al faptului istoric e pus în legătură cu devenirea prin excelență înrudită lui, din care, ca fenomen *sintetic*, pe baza *unei* idei capitale, el face parte, oarecum exclusivă, deși are atâtea alte legături secundare, cu alte idei și cu alte deveniri. Fără această găsire a caracterului specific al faptelor istorice, istoria universală nu mai e decât un haos inform de descrieri zadarnice și de ipoteze cauzale și teleologice naive și pretențioase.

*
* *

Vechii Egipteni aveau dreptate : există o înviere, — dar numai dacă trupul, bine îmbălsămat e

păstrat intact în curgerea fără sfârşit a vremii. In adevăr, în opera mâinilor noastre noi punem sufletul nostru. Şi dacă opera e păstrată peste secole şi milenii, sufletul nostru devine iară contemporan şi ia parte ca un suflet de atunci la lupta vieţii: dela Renaştere încoace, întâiu Romanii, apoi Grecii, au devenit contemporanii, învăţătorii, rivalii noştri. O întreagă literatură actuală combate pe antici cu aceeaşi violenţă, ca şi cum ei ar putea răspunde şi s'ar putea apără.

Fenomenele vieţii omeneşti nu pot luà aspectul istoric, nu pot fi adică valori istorice, decât dacă viaţa lor intimă participă pasiv sau activ la o devenire superioară lor. In dualitatea *natură, cultură*, orice fenomen transformator al naturei, fie ea neînsufleţită, fie organică ori omenească, devine o valoare culturală: valorile culturale însă decurg din deveniri, sunt însemnate prin deveniri şi se explică numai prin deveniri; ca fenomene izolate ele sunt ininteligibile şi invalorabile. Dar valorile culturale, adică spirituale, adică istorice, capătă adevărata lor proporţie în spaţiul evolutiv, abià atunci când le aşezăm în mediul particular, în care, energetic, îşi au valoarea lor maximă.

In adevăr: orice valoare istorică, *în sine*, e vibrare, ritm, devenire, resonanţă; cât de puternică, cât de largă, cât de spirituală, — aceste proporţii comparative reies numai din analiza celor trei feluri de spaţii, în cari o valoare istorică poate fi plasată: *spaţiul terestru, spaţiul uman, spaţiul cosmic*.

Inţelegem prin *spaţiul terestru*, întregul mediu al litosferei, hidrosferei, atmosferei şi biosferei, influenţate ori influenţabile de om, prin geniul său transformator, adaptator la viaţa sa, conştient dominatoare, a întregului mediu pământesc. Astfel dară schimbarea aspectului natural al spaţiului terestru prin activitatea culturală a omului va creà o întreagă serie de fenomene cu lungă resonanţă spirituală, adică de *valori istorice*, specifice. Aici intră de pildă toată cultura aşà zisă materială a umanităţii, toate descoperirile, invenţiile şi aplicările tehnicei, tot aşà numitul progres ştiinţific al omenirei.

In separare hotărâtă, în opoziţie chiar cu spaţiul terestru, stă spaţiul uman. Viaţa umană ca atare, constituind un univers pentru sine, perfect armonios în cele patru aspecte ale lui : *social, politic, etic* şi *estetic*, lumea individual-socială şi social-individuală, în infinitele ei forme şi manifestări spirituale, absolute şi relative, cultura sufletului omenesc, ca entitate cosmocentrică, iată *spaţiul uman*, în care are a fi valorată enorma serie a *aspectelor devenirei gândurilor şi faptelor omeneşti*, în care deci au a fi proporţionate reciproc, ca intensitate, calitate şi durabilitate, valorile istorice propriu zis antropomorfe.

E, însfârşit, cel de al treilea spaţiu de valorificare al devenirei gândurilor omeneşti : cel *cosmic*. Legi inexorabile ale existenţei universale ne supun voinţei lor, până la anihilarea oricărei autonomii a gândului omenesc. La cunoaşterea acestor legi,

prin cercetare îndrăzneaţă şi revoluţionară, sau prin intuiţie mistică, la potrivirea vieţii noastre în acord cu ele, sau chiar la supunerea lor geniului nostru, prin utilizarea unor forţe cosmice împotriva altora, omul îndrăzneşte să se ridice şi fapta lui spirituală nu mai e atunci simplă vibrare meschină a unui biet organism terestru, ci e o manifestare a marilor energii universale care se încorporează în trupul aşà de fraged al acestei vietăţi de-o clipă, făcând-o să participe la acţiunea şi devenirea spiritului şi formelor cosmice. Toate valorile istorice de caracter metafizic, religios, ori de filosofie a ştiinţei, adică prelungirea gândului nostru creator peste *limitele naturale* ale simţurilor şi înţelegerii omeneşti, nu va putea fi valorificată deplin decât prin aşezarea în mediul cosmic a fiinţei noastre individuale şi generale, omeneşti.

Dacă e acum să încercăm o grupare pe *categorii* a valorilor istorice, mai trebue să ţinem seamă, în afară de *esenţa* lor evolutiv-creatoare, ori de spaţiile în care ele devin, încă de un al treilea element caracteristic: natura lor particulară, subiectivă. Există, anume, fenomene de *formă* şi fenomene de *conţinut*. Formele, potrivit legilor cosmice a diferenţierei, sunt în continuu flux: ele nu se repetă, ci constitue valorile propriu zis ,,istorice", caracteristice diferitelor epoce ale devenirei culturei omeneşti; mai mult, ele sunt însuşi trupul viu al fenomenelor ,,istorice", trup prin care ele renasc la viaţă, accidentală sau statornică, în diferitele lor reînvieri: nu numai viaţa materială antică, ci şi

înseși *formele* artei, religiei și filosofiei antice, ca forme, sunt astăzi un obiect de preocupare intensă spirituală. Totuși, în acest aspect al lor, ele rămân viață a trecutului, valoare strict ,,istorică". Dimpotrivă fenomenele de conținut sunt înainte de toate expresia legii de *unitate* omenească și cosmică a esenței vieții creatoare. Spiritul ca atare, forța creatoare în sine, e un fenomen nu numai *istoric*, ci în aceeași vreme *contemporan* : ideile creatoare elene sunt *valori istorice* așà de intense, încât, prin partea lor de spirit general omenesc, ele devin valori oarecum etern omenești, și deci perpetuu valabile. Ca atare, în scara valorilor istorice, perpetuu-valabilitatea conținutului va primà asupra etern-caracteristicului formei. *Conținut* și *formă*, valori, metafizic, perfect adequate, și deopotrivă derivabile cosmic, sunt, din punct de vedere istoric, în raport subordonativ : căci *istoric* înseamnă *antropocentric*, iar omenește spiritul-formator primează asupra formei spiritualizate.

Devenirile istorice și, prin ele, *valorile istorice*, s'ar împărțì, după noi, în următoarele trei categorii : *biologic-utilitare*, *ritmic-vitale* și *raționale*,— între cele trei categorii fiind, nici vorbă, treceri și compromisuri, cari să permită unei deveniri ori unui fenomen a participà la esența a mai mult decât o singură categorie.

Ințelegem prin *devenirile biologic-utilitare* pe acelea care pleacă dela însăși imperativul categoric al simplei existențe individuale și sociale, impuse

de *instinctele* conservării și propagării speciei. In categoria acestor deveniri ar intrà înainte de toate devenirile pur biologice : lupta împotriva animalelor și omului, migrațiile după hrană, năvălirile în ținuturi mai fericit înzestrate ; în al doilea rând, diferitele industrii și meșteșuguri technice, născociri pacifice pentru nevoile vieții de toate zilele : inventarul viu și mort al gospodăriei individuale, care în grupe mai mici ori mai mari alcătuește tot odată și începutul gospodăriei publice ; în al treilea rând, regularizarea pe baza energiei biologice : forța, a celor trei forme de viață socială, oricât de rudimentar organizate : familia, statul și dreptul ; în al patrulea rând, ca rezultat direct al groazei de necunoscut, identică la animale și la om, sistemul întunecat apotropaeic al religiei de apărare sălbatică, prin sacrificii sângeroase și neumane, împotriva nenorocirilor ce ar veni dela puterile tainice, dușmane omului.

Inţelegem prin *devenirile ritmic-vitale* pe acelea ce decurg din însuși ritmul vieții, care-și cere exteriorizare concretă prin forme, evident nefolositoare din punct de vedere practic, dar totuși imperativ impuse omului de nevoia descărcărei lui de energia concentrată, de puterea vieții, de sentimentul fericirei existenței. In strigăt ritmat, în mișcare ritmată, în ornamentare ritmată (punctele și liniile repetate ale primelor ornamente omenești nu sunt decât tacte pictate, zgâriate ori săpate), omul se pune, instinctiv, sentimental, formal, prin geniu încă subconștient, în armonie cu ritmica universală :

fie, 1⁰ pur pasiv, ritmic-inconștient, în arta sa etnografic-ornamentală, etern aceeași, fie 2⁰ ritmic-imitativ, în arta de transcriere a impresiilor din natură, cu perfectă spontaneitate și noutate, adesea genială (ca în grotele paleolitice), fie 3⁰ ritmic-constructiv, în arta de compoziție și stilizare, înghețând formele într'un anume stadiu al sentimentului general despre exact și frumos, fie 4⁰ ritmic-antropomorf prin atribuirea unor simțuri omenești întregei naturi, prin împăcarea cu viața cosmică și atragerea ei în viața omenească, creând mythul, legenda, poezia, simbolul artistic și religia luminoasă, cerească, biruitoare asupra zeilor întunecați ai răzbunării, cruzimei, distrugerii.

Ințelegem, însfârșit, prin *devenirile raționale* pe acelea crescute din conștiința despre sine și despre lume a omului. Odată trezit la reflexia conștientă, omul biruește utilitarul biologic, ridicându-se la judecata liberă asupra binelui și răului, dreptului și nedreptului, *în sine,* el caută existenței o rațiune superioară etică, estetică și metafizică, atribue întregului Cosmos o conștiință analoagă celei omenești, caută legi superioare, supra-umane, de devenire a vieții, introduce ordinea, logica, *rațiunea,* în haosul ciocnirilor de forțe oarbe, întunecat-animalice din umanitatea vegetativă. Devenirile raționale cuprind spații și timpuri general omenești, urmărind înainte de toate sufletul omenesc ca forță luptătoare și creatoare în multele aspecte ale vieții devenite conștientă de sine. Astfel, 1⁰ nașterea

și devenirea *atitudinei filosofice și istorice* a omenirei e începutul și cauza nenumăratelor creații ale gândului despre lume și viață în sine, ca și despre devenirea ei, solidară și logică, în cursul veacurilor: aici intră întreaga evoluție a metafizicei, a istoriei, a artei commemorative, a tradițiilor familiare, sociale, politice. O a 2-a serie de deveniri raționale sunt acelea provocate de ajungerea ritmului vital, creator de artă, la conștiința de sine, creând *arta de conținut*, față de arta de simplu ritm al intuiției geniale subconștiente; arta de conținut înseamnă nu numai spiritualizarea inspirației, ci însăși adâncirea rațională a legilor ritmice ale formei, ca expresie a unei valori naturale intensificate, vitalizate uman și deci spiritualizate; totodată ea înseamnă o stilizare interioară, energetică, a expresiei,—o ridicare la rangul de simbol al vieții eterne omenești, în aspectele ei ideale și sentimentale perpetuu valabile,—înseamnă deci putința de însuflețire, prin geniul subiectiv genial, a operei unei epoce, cu maximum de gând și emoție, astfel ca nu numai acea vreme, dar toate epocele vieții istorice să-și găsească în ea idealul lor de expresie sublimă a propriului lor suflet. 3⁰ Atitudinea independentă, cercetătoare, a omului în fața naturii creează seria devenirilor istorice, pe care le putem grupa după cele două mari direcții: *teoria cunoștinței*, ca asigurare critică a rezultatelor obținute prin examinarea sensorială a lumii și *știința*, ca sumă a cunoștințelor pozitive despre existență și realitate; iar cele două atitudini critice creează

întregul lanţ al *metodelor* și *sistemelor ştiinţifice* aplicate vieţii materiale și morale, economice și spirituale a omenirei. 4⁰ Controlul raţional al sentimentului și formelor religioase duce de altă parte la *sistematizarea logică, etică și metafizică a religiei*; în locul simplului ritm antropomorf — naşterea și moartea zeilor—se introduce în religie ritmul cosmic: ideea sublimă a infinitului și a eternităţii. 5⁰ La fel se adânceşte înţelegerea raţiunii de a fi și a devenirei sentimentului social; ideea abstractă și general-omenească, morală, eticizează viaţa socială, creând drepturi și datorii *ideale* și combătând formele aspre, biologice, ale luptei pentru viaţă. 6⁰ Tot astfel se spiritualizează conceptele despre familie, drept și stat; se creează *idealismul social-politic*, robindu-se atât individul cât și colectivitatea unor idei suprautilitare, individuale sau sociale: se nasc ideile demnităţii, onoarei, consecvenţei istorice,—se deplasează spre ideal cauzele luptelor între oameni. 7⁰ Alăturea de lumea formelor materiale, a existenţei pur biologice, se creează o lume completă abstractă, cu legile ei specifice de valorare a vieţii și acţiunii omenești, *lumea idealismului* cu luptele, jertfele și suferinţele lui individuale şi de masse: nu necesităţile existenţei, ci *ideile pure*, teoretice și ireductibile, hotărăsc de soarta umanităţii: ideile politice, ideile sociale, ideile artistice, ideile istorice, ideile religioase, ideile filosofice practice, ideile filosofice teoretice,—ba mai mult, ideile economice, ideile biologice, ideile ştiinţifice; toate, idei-forţe, provenite din deveniri

și creând deveniri, înălțând în strălucire, sau sfărâmând în mizerie și moarte, indivizi izolați ca și popoare întregi, și dând atitudinei istorice fapte valorabile prin excelență evolutiv, — am putea spune, alcătuind în măsură precumpănitoare, obiectul de cercetare al spiritului nostru istoric.
8⁰ Iar prin continuele cuceriri ale științelor exacte, raporturile dintre om și Cosmos clarificându-se din ce în ce mai mult, se creează seria devenirilor raționale în ordinea pur metafizică: viață de simplu ritm al materiei: materialism științific rece, crud, nihilist; viață eternă, ultrapământeană: spiritualism etic, mângăetor, optimist; misticism speculativ-raționalist cosmic, buddhist—având ca ultim capăt al devenirilor Nirvana; misticism universal antropomorf, speculativ-empirist, impresionist și sentimental, neo-creștin ori filosofic, cu nemurirea spirituală principial-abstractă, energetică, iar nu personal-materială, caracteristic-individuală, veche creștină și general istoric-omenească.

Primele deveniri omenești nu sunt legate de pământul pe care e stabilit, ci de animalele, mai rar plantele, pe care omul le distruge ori le exploatează, îmblânzindu-le și cultivându-le, spre a-și susține viața. Instinctul de conservare, care împinge din loc în loc după hrană caii sălbatici din Patagonia ori renii din tundrele Nordului, a purtat în primele vremi umanitatea ca o simplă anexă a animalității din loc în loc: renii în paleolitic, turmele de tot felul în neolitic, caii în vremea marilor

migraţii sarmato-scythico-fino-ugro-mongolice. Devenirea vieţii omeneşti în aceste timpuri—aproape pur biologice—e, totuşi, din punctul de vedere al continuei lupte cu natura, o devenire culturală, iar fenomenele vieţii de luptă, sunt perfect valorabile istoric. In adevăr, în aceste vremi se pun bazele organizării sociale, politice, religioase, creându-se primele rudimente de drept privat, public şi religios. Tot atunci se formează instrumentele de expresie interumană ca şi superior-individuală : limba, cântecul, semnele simbolice concrete pentru numărare, memorizare şi comunicare, ca şi primele începuturi mimetice şi simbolice ale artei religioase. Toate aceste deveniri istorice sunt în strictă funcţiune de luptă biologică, de migraţii şi de năvăliri. Toate însă nù sunt deveniri istorice decât în cadrul generic al vieţei de total a umanităţii. De aceea, exact aceleaşi fenomene, observate azi la popoarele de vecinică primitivitate şi barbarie, nu constitue valori istorice, ci valori ştiinţifice, etnografice, geografice, sociologice, etc. Insfârşit, toate fenomenele pomenite nù sunt valori istorice decât în măsura în care ele documentează o luptă pentru devenire, iar nu o vegetativitate, întrucât linia aproape plană a devenirei încete a masselor se întretae şi se însufleţeşte de exploziile apariţiilor geniale, creatoare de gânduri şi fapte nouă, de natură genetic-spirituală, ordonatoare şi agitatoare a forţelor brute, neconştiente, ale masselor.

E pentru istoric una dintre cele mai atrăgătoare probleme, urmărirea, în formele lui anonime, a

geniului inventiv omenesc. Alăturea de intuiţia geniului, care pătrunde fulgerător cutare taină a forţelor naturei şi supune noua energie scopului cultural uman, stă răbdătoarea observaţie populară, care prin cine ştie ce minte destul de modestă, făcând suma unor rătăciri, greşeli şi pagube, născoceşte prima unealtă, primul meşteşug, prima industrie, desigur simple, primitive, dar totuşi superioare puterei slabe a animalului-om. Iar aceste născociri cresc omului facultăţile modelatoare, cultivatoare şi—ca atare—creatoare de deveniri energetice şi spirituale. Dar iarăşi, nu rezultatul, ci spiritul, e precumpănitor în devenire. Câtă vreme nu constatăm o *continuă* preocupare de îmbunătăţire a vieţii, de luptă cu natura, nu putem vorbì de o *devenire istorică*, ci numai de un fapt etnografic. Fenomenul studiat capătă valoare istorică numai întrucât are el însuşi acest caracter de continuitate prin forţa generatoare din care a derivat. Există însă şi o valoare istorică mediată şi accesorie a unui fenomen de viaţă vegetativă industrioasă : e cazul împrumuturilor şi migraţiilor de meşteşuguri, industrii, forme elementare ale organizării vieţii. Răspândirea plugului de lemn, *într'o anume formă a lui*, în Europa, Asia, Africa, e un fapt de devenire istorică. Circulaţia metodelor agricole, ori migraţia industriei băuturilor excitante, sunt, în deplinul înţeles al cuvântului, deşi fapte oarecum anchilozate, totuşi, prin fluxul lor, *deveniri istorice* : căci ele *pot* fi sau *sunt*, de fapt, creatoare de noui deveniri în atâtea părţi ale umanităţii, cari deşi

n'au creat ele meşteşugul, îl duc însă mai departe, îl dezvoltă.

Dar încă mai variate pobleme istorice ni se pun de activitatea inventivă socială, a spiritului omenesc organizator. In formele lor străvechi, familia, statul şi dreptul sunt simple prelungiri ale vieţii biologice. S'a comparat de pildă cu primele hoarde omeneşti, organizarea instinctivă socială a animalelor grupate în turme şi stoluri, cari au solidaritate atât ofensivă, cât și defensivă, își recunosc șefi și se supun conducerii lor. Nu mai vorbim de viaţa familiară a animalelor, organizată de însăşi mama natură, în vederea conservării speciei, cu atâta subtilitate, încât este clar că tocmai din acest punct de vedere omul se prezintă în vădită dependenţă de viaţa pur biologică şi e adesea deadreptul incapabil de a o corectà : v. d. p. instinctul matern pentru monştri şi idioţi, cari nu sunt imediat uciși, ci păstraţi ca povară chiar în societatea contemporană. Insfârşit organizaţii de stat, cum e aceea a albinelor, arată că între om şi animal nu e în natură un salt, ci o perfectă continuitate. Istoria urmăreşte fenomenele vieţii sociale primitive şi vegetative, nu pentru a le descrie, ci pentru a stabili legătura dintre ele şi ideile sociale active şi transformatoare în sufletul omenesc solitar şi colectiv, continuu preocupat de apăsarea materiei inerte şi căutând a se uşurà cât mai mult de dânsa. Devenirile sociale biologic-utilitare ale primelor colectivităţi omeneşti sunt pentru istoric un obiect de preocupare din punctul de vedere al dualităţii : *forţă* şi *drept*,

care până în zilele noastre continuă a însângerà omenirea. Totodată devenirile sociale mimetice, influenţele reciproce dintre indivizi şi popoare, sunt, nu mai puţin, valori istorice capitale. Intreaga devenire a civilizaţiei masselor se bazează pe acest mimetism social, caracteristic omului în aşa grad, încât nici diferenţele de rasse, nici acelea de credinţe tiranic-religioase, nu sânt în stare să împiedice pătrunderea şi fructificarea reciprocă a ideilor sociale general-omeneşti. Insfârşit evoluţia luptei dintre energia biologică, individuală şi socială, *forţa*, şi evoluţia spirituală, etică, religioasă şi metafizică, *dreptul*, alcătueşte pentru cercetătorul istoriei universale, un obiect în sine, *o devenire totală*, care valorifică total fenomenele de viaţă conexe ei şi poate constituì un punct de vedere superior de regrupare a tuturor faptelor de aspect istoric împrejurul acestei axe, astfel încât să se poată căpătà o linie de devenire completă al cărei capăt anterior să se piardă în viaţa animalică, iar cel posterior în taina viitorului.

Devenirile credinţelor primitive apotropaeice, adică primele forme de gând religios al umanităţii, sunt la rândul lor complexe de valori istorice general omeneşti, cari se întretae peste categoriile potenţiale ale sufletului nostru continuu afinat şi clarificat prin Idee. Groaza primitivă de nenorocire, suferinţă şi moarte, abătute asupra individului şi colectivităţii fără nici-un fel de putinţă a prevederei lor şi a apărării împotriva lor, duce la o adevărată terorizare a celor naivi de către cei mai

clar văzători : vrăjitori, profeţi şi preoţi speculează seriozitatea şi gravitatea copilăresc-tragică a bietelor suflete simple. Formula de îndepărtare a răului devine un simbol plin de înţeles misterios : se acordă chiar materiei neînsufleţite calităţi şi puteri demonice, —un suflet capricios şi răzbunător. Destinul devine un fel de urias nour negru, care ameninţă continuu, nu fericirea, dar simpla noastră existenţă liniştită. Se creează un ceremonial complicat al relaţiilor dintre om şi sufletul aspru al naturei şi fiecare acţiune cât de neînsemnată a vieţii noastre se subordonează, ritului sacru, formulei magice, cultului consacrat şi immutabil. Se schimbă religia oficială, zeii vechi mor sau sunt alungaţi şi înlocuiţi cu alţii, păgânismul face loc creştinismului, şi totuşi, dedesupt, religia întunecată apotropaeică rămâne întreagă, oamenii simpli cărora nici progresele ştiinţei, nici purificarea conceptelor teologice nu le dau deslegarea la întrebarea eternă : pentru ce e suferinţă, pentru ce e nenorocire nemeritată, rămân la vechile lor incantaţii, exorcizări, blesteme, farmece şi vrăjitorii ale nopţii demonice, preferă împăcarea ori lupta directă cu răul, în locul zădarnicei mângâeri cu o altă viaţă, ori cu un viitor mai bun, *după* întâmplarea catastrofelor, pentru înlăturarea cărora religia oficială nu a făcut sau nu a putut face nimic. Şi peste timp şi spaţiu găseşti în aceeaşi luptă cu întunericul monstruos şi distrugător pe sălbatecul neolitic, pe primitivii ţinuturilor coloniale contemporane, pe Grecii epocei lui Pericles, pe ţăranul catolic ori ortodox contemporan

și pe fariseii reformați ori irreligioși ai clasel
culte, cari se îngrozesc de numărul 13, în aceea
stare de suflet, în aceeași neputință de clarifica
și înnobilare religioasă, în acelaș sentiment de l
mentabilă nimicnicie în fața uriașelor forțe care r
rănesc, ne mutilează, ne sfărâmă, cum călcăm n
vara pe câmp furnicile și toate gângăniile ce
târăsc pe pământ fără măcar să fi băgat de sean
uciderea lor. Nu e un singur gând religios care
nu fie devenire istorică, să nu fie valoare istorică
pentrucă în cea mai neînsemnată manifestare
lui sentimentul religios e în aceeași vreme gân
e conștiință despre dualitatea : om și lume, e lup
a bietei ființe omenești cu Cosmosul.

Natura a pus în noi iubirea de viață. Și viața
toate formele ne cucerește, ne îmbată, ne dă pute
de a o îmmulți prin tot ce vibrează activ în suflet
nostru. Iar bucuria de viață ne face să biruim gre
tatea trupului, ne pune întreaga noastră fiin
într'o mișcare din ce în ce mai animată, mai e
plosivă, mai puternic ritmată ; se naște dansu
cântecul, ornamentul : ne bucurăm de linie,
culoare, de lumină, de forme. Ne bucurăm sensua
le legăm cu instinctul de perpetuare a speciei, al
gând pe bărbatul sau pe femeea mai strigător-străl
citoare de împodobire prin artă a trupului ei, a mi
cărilor ei, a glasului ei, a hainelor ei, a gospodăriei
Și tot ce e în natură frumusețe violentă, culoar
formă, lumină, e adaptat de noi — în formă rezuma
de semn abstract, geometric — ritmului intens al vie
noastre. E și aceasta o luptă și o întrecere cu n

tura, căreia îi furăm cât mai multă putere a strălucirei ei. Ca focul vara pe miriști, așà se întinde, mimetic, între oameni, cutare nou chip de înfrumusețare a animalului-om: de e nevoe, își sucește, bărbatul ca și femeea, oasele, își martirizează trupul, își deformează pieptul, capul, sânii, urechile, nasul, buzele, dinții, picioarele, își adaogă cântare întregi de ornamente ciudate, învață cu sfințenie noui dansuri, noui cântece, noui linii de împodobire și o întreagă viață artificială crește alăturea de cea naturală: e arta în primele ei forme, pur simbolice, e cultura simțului prentru frumos, în aspectele ei încă iraționale. Un ritm inconștient sistematizează toate aceste forme primitive după o lege unică, ritmul specific al vieții social-individuale a poporului, ori grupei sociale, care trăește împreună, în condiții cosmice unitar-precise. Această devenire culturală a omului, care la atâtea popoare îngheață pentru totdeauna în formele ei primitive, ne mai având nici o evoluare către rațional și spiritual, e însă substratul comun culturei tuturor popoarelor, sălbatece, ca și civilizate. Istoricul e silit să valorifice și toate fenomenele etnografice. Dar valorificarea lor nu e făcută în abstract, ci prin legătura dintre devenirea etnografică și cea conștient-culturală. Istoria începe astăzi cu examinarea devenirei potențiale pe care o găsim în civilizația etnografică *național-universală*. E firește o istoriografie a sufletului masselor, a căror cultură e încă vegetativă, cu o linie a devenirei aproape plană și adesea prelungită dincolo și de-acurmezișul liniilor superior

culturale, pe care nu le formează de cât cercuri cu totul reduse ale societăţilor naţionale.

Dar o valoare generală istorică au abia fenomenele de activitate estetică autonomă faţă de simplele impulsii instinctiv-ritmice şi oare-cum numai sexual-vitale. Cele mai simple fenomene ale creaţiei artistice autonome sunt cele ritmic-imitative. Nu ritmul matematic-geometric, care devine o adevărată obsesie a unei întregi mentalităţi sociale primitive, ci forma reală a vieţii e hrana instinctului creator. Odată făcut acest progres, am putea spune că linia devenirei creatoare e deschisă în infinit. In adevăr, fie şi strict imitativ, fie şi numai inconştient, omul are de astădată nu *un ritm*, fatal redus în varietatea lui, ci *viaţa nesfârşitelor forme concrete* (cu ritmurile lor specifice), care dă o nesfârşire identică de modèle mimeticei lui creatoare. E de ajuns ca talentul formal, darul de a putea reproduce întocmai viziunea naturei, să existe în câţiva indivizi izolaţi, pentru ca noua formă de viaţă superior creatoare să poată devenì un ferment de productivitate perpetuă, prin biruirea încă a uneia dintre tèmerile mistice ale umanităţii în faţa imboldului de creare autonomă. Odată făcută proba biruirei unei dificultăţi inovatoare, un val întreg de umanitate poate năvălì prin spărtura făcută de îndrăzneţul, care nu s'a temut de necunoscut. Fireşte că valoarea istorică a *ritmului imitativ* în opera de înoire a lumei şi vieţii umane e în funcţiune de *resonanţa fenomenului creator* întâlnit. Atâtea geniale transfigurări în formă umană

ale vieţii naturei au rămas nişte simple accidente, am putea spune ale vieţii cosmice, şi din ele nu a crescut nimic sistematic, nimic raţional, nimic adevărat cultural. Căci creaţia imitativă e aşà de solitară, aşà de incalculabilă, încât ea e aproape o a doua formă a simplei naturi: mulţimile iau din ea numai faptul brut al creării, iar nu şi metoda sau forma ei, cari sunt ireversibile.

Dimpotrivă *ritmul constructiv* al creărei e înainte de toate social. El e experienţă şi technică, destul de larg transmisibile. El participă şi dela devenirea în spaţiul terestru şi dela cea în spaţiul uman, căci creatorul nu dă pur subconştient ce simte, ci potriveşte, stilizează, umanizează, adică socializează cucerirea lui technic reproductivă. In adevăr, o devenire creatoare într'un timp dat ajunge la un anume *canon* al formelor: sociale, religioase, politice, artistice. Acest canon apasă asupra tuturor creatorilor: ritmul vital. propriu fiecăruia, este influenţat, ba chiar modificat, de tradiţia creatoare şi creată, anterioară lui. Creaţia se organizează, creatorii învaţă meşteşugul. Societatea intervine cu voinţa ei şi impune *ritmul constructiv* după formule *consacrate.* Creatorul dă de la sine doară talentul şi acurateţa reproducerei vechei teme, cu mai multe ori mai puţine nuanţe vital-caracterizatoare, *în amănunte.* Aşà e toată arta semitohamită, toată arta orientală, veche şi nouă; aşà e însăşi arta greacă în primele ei începuturi, până în sec. VI, aşà e cea byzantină şi nu mai puţin cele contemporane ei: mexicană şi peruviană. In urmă-

rirea devenirilor ritmului constructiv al creaţiilor culturale istoricul are a valorificà fenomenele studiate nu după punctul de vedere al rezistenţei faţă de nou, ci după cel al biruirei rezistenţei canonice şi tradiţionale, prin ritmul subiectiv al creatorilor. Fireşte, formările treptate ale însăşi canoanelor vor fi deveniri pentru sine, vrednice de cea mai mare atenţie. Dar problema, *valoare, non-valoare istorică*, e foarte delicată în cântărirea compoziţiilor şi stilizărilor, cari adesea îngheaţă viaţa spirituală a unui popor pentru mii de ani şi creează acea antinomie spirituală care se cheamă cultură neevoluată. Mutilarea prin ritmul constructiv social a spiritelor inventive, individual şi original creatoare, dă naştere la adevărate monstruozităţi culturale, ca d. p. sculptura indiană şi cea chineză, architectura veche egipteană, muzica „orientală", religia mohammedană, etc., sau *castele* ca organizare socială, sau diferitele *absolutisme*, cà organizare politică,—ş. a. m. d.

Mult mai liber în manifestările lui, e *ritmul creator antropomorf*. Inţelegem adică umanizarea lumii şi vieţii printr'o naivă analogizare a ei cu omul. Zei care se nasc, trăesc şi mor, —ape şi copaci cari vorbesc omeneşte, —aer, ape, pământ, populate de fiinţe demonice asemănătoare omului, numai mai puternice şi mai rele, ori mai bune, ca dânsul, — organizare socială şi politică după modelul gospodăriei casnice, particulare,—artă în care figura omenească, nu în generalitatea, ci în caracteristicul ei, individual, e preţuită. E o bucurie copilă-

rească a vieţii în această atmosferă cosmic-umanizată, e un ritm vioiu şi continuu variat, e o spontaneitate general lirică a întregi popoare care au fost binecuvântate cu acest ritm antropomorf, e o purificare de monstruos, animalic, greoiu, material, e o adevărată liberare a umanităţii de groaza necunoscutului inert. In scurta linie de numai vre-o 5000 de ani, cunoscută istoriei noastre contemporane din infinit mai lungul trecut al umanităţii, este caracteristic să constatăm frecvenţa mult mai mare a ritmului creator antropomorf la popoarele indoeuropene decât la cele de alte rase. Se creează în acest ritm desigur foarte împrăştiat, foarte nemonumental, adesea deadreptul anarchic; e o adevărată vegetaţie tropicală de talente semi- sau chiar neconştiente de rostul lor social şi cultural organizator. E un fel de desechilibru între cursul întreg al unui mare val uman, creator de viaţă suprabiologică, şi devierile singuratece ale atâtor forţe, care se risipesc în agitaţie meschin-individualistă, sterilă: d. p. particularismul thrac, care nu dă valori superioare culturale decât numai prin grecizarea ideilor original-thrace, — sau întreaga viaţă cultural-creatoare veche germanică, pierită aproape fără urme în romano-creştinarea, politică, juridică şi religioasă, a evului mediu. Dar e, potenţial-cultural, în ritmul antropomorf, o bogăţie infinită de *valori* şi *deveniri istorice*: firescul vibrării creatoare are în el elemente etern omeneşti (în cea mai raţionalizată operă, e, la origine, tot o *intuiţie subconştientă* a nouei putinţe de *exterio-*

rizare), cari dau ritmului creator o resonanţă şi amplitudine perpetuu valabile, chiar în devenirile raţionale. Nu e myth, legendă, poezie, religie, artă, sincer şi armonios antropomorfe cari — oricât de subconştient create—să nu ne fie şi nouă astăzi, supraraţionalizaţilor sistematizatori ai tuturor sentimentelor şi gândurilor omeneşti evolutiv-creatoare, perfect valorabile, adesea chiar ca inspiraţie energetică pentru noui deveniri. Dar mai mult decât atât. Ritmul vital antropomorf e continuu creator până în clipa de faţă. Până şi în metafizica vremii noastre *subconştientul* redevine nu numai obiect de preocupare, dar chiar centru a noui încercări de explicaţie a lumii şi vieţii umane. Nicăeri nu găsim în istorie o întreţesere mai variată, mai interesantă şi mai roditoare a devenirilor *ritmic-vitale* cu cele *raţionale*, ca în ritmul creator antropomorf. Valori *vitale* ori valori *raţionale*, istoricul vede în ele, în diferitele lor intenzităţi vibratorii, amplitudini ritmice, răspândiri spaţiale, potenţe general umane, forme şi conţinuturi evolutive, vede deveniri puternice şi bogate şi sufletul său urmăreşte cu iubire creatoare linia şi caracterul acestor deveniri întruchipând opera sa istorică unitară, în care subconştientul şi raţionalul, vitalul şi spiritualul, îşi găsesc armonios-comparativa lor preţuire.

Desigur însă, *devenirile raţionale*, precumpănesc în istorie. Căci abia prin conştientizarea indivizilor şi masselor se asigură continuitatea logică, organică, a devenirilor umane. Subconştient omul trăeşte

doar de la o zi la alta: fără îndoială cu izbucniri geniale, dar fără legătura dela cauză la efect, care să provoace necesitatea sistematizării ostenelilor lui de a înţelege lumea şi viaţa aşà cum e dată de natură, sau de a creà el o altă lume şi viaţă, ale lui proprii, prin cultură. Toată comoara de experienţă individuală şi socială a unei generaţii, comoară cu aşà de grele lupte şi cu atâtea jertfe adunată, e trecută prin educaţie, prin exemple şi prin precepte, generaţiei următoare: se stabilesc tradiţii familiare, sociale, politice, artistice, etice, nù pur imitative şi superstiţioase, ci conştiente, despre dreptul, binele, frumosul, pe care-l conţin. E o atitudine istorică-practică, pe care omenirea o ia în faţa continuităţii supra-individuale a vieţii omeneşti, evolutiv-solidare, creând ea *deveniri raţionale* în toate domeniile culturale: practice, ca şi idealiste. Valorile istorice ale devenirilor şi fenomenelor devin conştiente chiar contemporanilor lor. Esenţa lor logică şi metafizică alcătueşte un motiv nou de preocupare a spiritului trezit la reflexie şi critică. La atitudinea istorică omenirea adaogă atitudinea filosofică, conştient sistematizatoare a valorilor contemporane, transmisibile ca elemente preţioase generaţiilor următoare. In cultura creatoare a omenirei apar primele încercări de influenţare conştientă a viitorului prin operile artei commemorative, prin operile istoriei, sau prin operile criticei şi sistematicei filosofice.

Lumea sensibilă e plină de aspecte contradictorii: pitic şi uriaş, întunecos şi luminos, vaporos

și solid, linear-conturat și plin-massiv, molâu și spăimântător, fraged-copilăresc și decrepit-bătrân, imbecil și genial. In atitudine creatoare pur-vitală copiem la întâmplare sau după afinități biologice ori patologice, individuale și sociale, toate aceste aspecte contradictorii, de-avalma. Simpla redare exactă, ori stilizare ritmic-matematică a realității, e suficientă și artistului și publicului. Dar atitudinea creatoare, când devine conștientă de sine, nu se mai aruncă orbește asupra oricărei teme: ea valorifică și alege. *Un aspect e forma unui conținut.* Nu aspectul, ci conținutul îl interesează acum pe creator: o femee care-și zmulge părul e aspectul concret al ideei jelirei. Ideea jelirei poate fi însă spusă și cu alte expresii. Ce expresie va alege artistul din multele care i se oferă? Pe aceea care va acoperì mai deplin *imaginea sa interioară* despre întristare; iar această imagine este rezultatul unei reflexii, raționalizări și sintetizări nu numai de *aspecte*, ci și de *intâmplări* și *sentimente* omenești. In opera nouă va intrà o întreagă lume. Opera va fi creație conștient-critică și tot odată autonomă față de natură. Ea va fi cu atât mai bogată, cu cât sufletul artistului va fi fost mai comprehensiv și mai pătrunzător. Din multele aspecte el va alege pe acela, sau va combina părți din acelea, cari exprimă, după dânsul, mai *puternic* și mai *clar*, conținutul reprezentat. Dar mai mult decât atât, el va însufleți cu acelaș conținut tot ce constitue formă prelucrabilă accesorie pe lângă aspectul principal. Nu numai fața, ci atitudinea capului, trupului, mâinilor, picioarelor, o-

rânduirea hainei, așezarea figurei sau figurilor în spațiul plastic, toate aceste forme vor fi spiritualizate, intensificate, valabilizate prin ideea creatoare unică, formatoare. Odată aplicată, atitudinea rațional-creatoare își are legile ei proprii de acțiune: nù particularul, ci genericul, — nù ornamentalul, ci funcționalul, — nù utilitarul, ci esteticul, — nù materialul, ci ideea, — nù tradiția, ci personalitatea, — nù technica corect precisă, ci sinteza formală de total, — vor aveà a hotărî. Opera va deveni un *portret* al omului și epocei care au produs-o. Ea va fi un fenomen al vieții luptătoare și cuceritoare, va fi o valoare istorică perpetuă, perfect încadrată în devenirea perpetuă a geniului omenesc creator. Dar ea nu va fi numai *parte* dintr'o devenire, ci va fi ea însăși, după energia închisă în ea, cauză a altor deveniri, mai mult ori mai puțin prelungi: căci curățirea operei de accidentalul, anecdoticul, pieritorul contemporan, îi va fi dat o valabilitate general omenească, așà cum general-omenești au fost sentimentele și ideile cari i-au dat viață. Și orice creație omenească, la baza căreia stă o rațiune superioară etică, estetică ori metafizică, devine un adevărat simbol rațional perpetuu valabil în toate timpurile asemănătoare lui și provoacă gânduri și sentimente *nouă*. In special devenirile solitare, ale geniilor creatoare, sunt, am putea spune, una și aceeași devenire, peste spațiu și timp, a unui *singur suflet*, care vibrează în stiluri deosebite, dar cu intensități și amplitudini superior-umane, analoage ori identice ca ritm, la popoarele cele mai

deosebite și în epocele cele mai depărtate unele de altele. Deveniri ale personalităților creatoare, deveniri ale masselor influențate, valori istorice individuale, ori colective, — toată infinita mulțime a fenomenelor creației artistice spiritual stilizate, rațional intensificate, conștient sintetizatoare, e tot atât subiect cât și obiect al atitudinei istorice creatoare : creează deveniri și sunt deveniri.

In cursul deșteptării lui la viața conștientă omul a făcut două mari descoperiri : 1⁰ că nu totdeauna simțurile sale îi spun adevărul și 2⁰ că în lumea fenomenelor accesibile apercepției noastre e o înlănțuire reciprocă așà de strânsă, încât o cercetare amănunțită a unor fenomene poate duce și la înțelegerea altora, iar rezultatul acestor cercetări e stabilirea unor legături constante de succesiune, descendență ori cauzalitate, cari introduc ordine și armonie creând o mare lumină în mintea muritorilor doritori de a cunoaște adevărul. Atitudinea aceasta critică în fața lumii și vieții puneà însăși bazele vieții omenești organizate pe un alt teren : în locul *fantasiei* și *credinței* veneà *rațiunea* și *știința*. Rațiunea creà acum o întreagă lume de idei-în-sine, autonomă față de lumea impresiilor sensoriale, dând întregei înțelegeri a vieții o bază logică, metafizică și etică supramaterială. Sensul vieții nu mai erà biologic, ci ideal : etic, estetic, cosmopolitic. Resistența indivizilor și societății inert-religioase și tradițional-obscurantiste față de revoluția Rațiunei, creà o adevărată exasperare a nouei *teorii a cunoștinței*. Este empirie? Este transcen-

dență? Este intuiție imanent individuală? Intrucât sunt mai sigure construcțiile ideal-raționale antropocentrice, decât cele sensorial-fantastice theocentrice? Etica și metafizica sunt de mii de ani într'o violent-agitată devenire, tocmai din cauza nesiguranței cunoștințelor noastre asupra lumii și vieții. Incercări nenumărate ideal-criticiste și material-pozitiviste se răstoarnă unele pe altele, cercând să dea o bază solidă metafizicei. Iar alăturea de această aproape zadarnică asaltare a cerurilor, în negurile de jos lucrează răbdător, migălos și încăpățînat cercetarea științifică. Ca un copil care-și sparge jucăriile, să vadă ce-i înăuntru, așà sfredelește omul, taie, sapă, privește cu ochi puternici de sticlă măritoare, socotește, culege și așează pietre, plante, animale, semeni de-ai lui, morți și vii, —prinde energii de-ale naturii, le înlănțuește în sârme, sticle și mașini într'adins născocite de dânsul, le folosește chiar înainte de a le înțelege de unde vin și cum sânt alcătuite, și, mândru de toată această anchetă uriașă, pe care de câteva mii de ani o tot crește mereu, iar astăzi a prefăcut-o într'un adevărat războiu împotriva tainelor naturei, dus cu forțe umane și materiale gigantice, omul cearcă din când în când, urcându-se pe muntele enorm de fapte, să privească departe, sà dea èl, de pe *știință*, explicația lumii și a vieții, pe care teoria metafizică a cunoștinței n'a putut-o da. Vieți ale unor întregi grupe sociale se irosesc veac de veac și generație de generație în această luptă aspră și ingrată pentru căutarea adevărului. Eroi și martiri

nenumăraţi îşi lasă viaţa înainte de vreme în asaltul pe care *omenirea raţională* îl dă necunoscutului. *Deveniri istorice* nenumărate, ale acestei lupte, îşi cer formularea şi valorarea. Istoria devine în faţa acestor măreţe evoluări ale sufletului omenesc luptător o adevărată Polyhymnia. Ea se face asemenea cântăreţului care aţâţă, cu preamărirea lui poetică, voinţa de jertfă a luptătorilor în războaele crude ale purei forţe biologice. Istoria trece, dela o epocă la alta, deosebind înţelept valorile de non-valori, cunoştinţa luptelor sufletului omenesc, cunoştinţa devenirei gândurilor lui critic-ştiinţifice în toate domeniile acţiunii lor. Tot lanţul metodelor şi sistemelor ştiinţifice, aplicate la cunoaşterea vieţii materiale şi morale a umanităţii (ştiinţe economice, sociale, politice, technice, teoretice), în creaţiile lor pozitive, ca şi în rătăcirile lor, formează o imensă întreţesere de deveniri istorice spirituale, cu valori istorice nesfârşit de variate, cari-şi cer, toate, formularea obiectivă externă, posibilă numai din partea istoricului, singurul special înzestrat cu atitudinea independentă faţă de faptele neutre în sine şi cu darul privirei lor ca fenomene evolutive, ca tacturi ale unui ritm, ca valuri ale unor deveniri, lui singur vizibile, cum singur artistului plastic sunt revelabile aspectele genetic-creatoare ale formelor lumii sensoriale.

Şi raţionalizarea umanităţii nu lasă neatins nici sentimentul religios. In haosul superstiţiilor, credinţelor şi doctrinelor năvăleşte spiritul critic, suprimând, dărâmând, revalorând, pe baza cunoştin-

ţelor ştiinţifice, a purificării etice, a imperativelor logice, a necesităţilor metafizice, toată mulţimea aceea amorfă de fantasme ridicul-antropomorfe, ori monstruos-animalice, ale sentimentului religios subconştient. Se creează sistemele religioase cosmogonice, etice, teologic-metafizice, cari stăpânesc până azi, în marile ei masse umanitatea civilizată. Religia devine o enciclopedie a vieţii spirituale, dând răspunsuri la toate problemele de conştiinţă; viaţa solitară, viaţa familiară, viaţa socială, politică şi militară, viaţa artistică, ştiinţifică, filosofică,—totul intră în preocupările ei modelatoare după concepţia dogmatic-theologică, în care are a fi sistematizată lumea şi viaţa. Din cele trei facultăţi ale sufletului omenesc: intelectul, sentimentul, voinţa, Religia alege ca bază a acţiunei ei reformatoare sentimentul. Din iubirea de viaţă, din groaza de moarte, din nevoia de mângâere în suferinţă—fără sfârşit în omenire—din dorinţa sentimentală a unei fericiri, mereu fugare, din ura împotriva violenţei, brutalităţii, nedreptăţii, din dorul după cei pentru totdeauna dispăruţi, din ritmul senin-bucuros al vieţii noastre împăcate cu natura, din sfiala mistică înaintea tainelor Universului, Religia scoate uriaşa putere de „convingere" prin sugestie, emoţie şi mângâere a miliardelor de muritori cari rătăcesc fără sens şi scop al vieţii pe marea furtunoasă a existenţei. Religia nu discută raţional -- inteligenţa omenească s'a dovedit mereu incapabilă de a pătrunde tainele vieţii — ci acordează sentimental pe căutătorul de adevăr

și îi inspiră artistic-mistic, adevărul etern, *revelat* întemeietorului respectivei *credințe*, odată pentru totdeauna, spre a salva cu el de durere, rătăcire și pieire pe muritori. Construcția ideologică a Religiei nu e însă, pentru aceasta, ceva pur liric. Nu, e enorm de mult rațional: psihologic, logic, metafizic, etic și estetic, în fiecare religiune. Mai mult chiar, religiile se țin mereu în curent cu progresele rațiunii profane, căutând să adopte în sistemul lor theo-cosmologic tot ce filosofia științei asigură ca definitiv câștigat pentru cunoașterea umană a lumii și vieții. Dar intelectului critic-cercetător și voinței etic-raționaliste, Religia le opune căldura iubirei, speranței, credinței, misterului: și cum infinitul și eternitatea sunt, rațional, insondabile, dar sentimental, assimilabile, sufletului nostru, Religia biruește pretutindeni, unde spiritul absolut, rațiunea rece și aspru-obiectivă, cosmotropică, nu poate da omului deplina stăpânire asupra simțurilor pământești, asupra sentimentelor moleșitoare și descurajatoare. Doctrina salvării buddhiste și greco-romane, prin rațiune și renunțare, e biruită de doctrina salvării semite (creștine și mohammedane), prin iubire, devotare umilită și speranță. Religia inundând întreaga viață, intimă ca și publică, a individului, ca și a societății, își creează întregul aparat de dominare lumească, Biserica, cu dreptul, statul și filosofia practică (etică, estetică, sociologie și politică), necesare influențării și modelării sufletelor. Totodată prin logica și metafizica religioasă ea dă și soluțiunile teoretice a-

supra rostului Universului, ca și asupra relațiilor dintre om și Cosmos. Astfel Istoria se află în fața unor complexe de deveniri spirituale, influențate de religia conștientă de sine, așà de uriașe în extensiunea lor, față de lumea—așà de redusă—a rațiunei pure, încât devenirile obiectiv raționale, științific filosofice, criticiste, alcătuesc aproape o insulă într'un ocean. Valorile istorice făcând parte din devenirile religioase, sunt deci de considerat în această opoziție cu valorile istorice, critic-științifice. Primele sunt o devenire a vieții sentimentale și gregare, cele din urmă o devenire a vieții intelectuale și solitare. Curentele religioase sunt mari valuri de deveniri ale mentalității vegetative a masselor, curentele critic-filosofice deveniri creatoare ale mentalității spiritelor liber-cercetătoare. Ca atare devenirile religioase cuprind în ele elemente de inerție tradițional-conservativă (*quieta non movere*), ele transformă *ideile* în simple aplicări ale *dogmei* revelate, iar din *spiritual* fac ceva theologic și cosmologic, înlănțuit în formele oficiale și aprobate ale gândului sacru, nelăsându-l să fie agentul energetic, total liber, de vitalizare a materiei, după legi eterne, ale vibrației și ritmului cosmic. Religia nu recunoaște aceste legi raționale ca supraordonate însuși gândului religios, pe care tot ele l-au creat, și deci nu recunoaște că ele ar puteà modificà religia însăși, după nevoile superioare, din ce în ce mai conștiente de sine și de univers, ale omului rațional, fragment din cosmosul rațional, din rațiunea supremă a oricărei miș-

cări și deveniri, dintru eternitate. Astfel dară valorile istorice în ordinea religioasă devin adesea non-valori culturale. Dar chiar în acest aspect negativ al lor, fenomenele vieţii religioase a Umanităţii sunt puternice fermente de deveniri istorice din cele mai variate: mari transformări sociale, politice, artistice, juridice, etice, își au originile lor în fenomene religioase de inerţie și resistenţă la mișcarea profan-raţională de transformare a vieţii intelectuale și colective a omenirei.

Raporturile dintre individ și individ sunt bazate pe *forţa* biologică. Respectul aproapelui decurge din respectul faţă de mușchii tăi, sau faţă de priceperea ta în luptă, sau faţă de puterile cari stau îndărătul tău (familie, neam, stat, drept) și care îl pot pedepsi. *Frica* este agentul sentimental care regulamentează raporturile sociale. Când individul, în timpuri de desagregare a forţei inhibitive sociale, pierde această frică, el redevine animalul sălbatec și răufăcător din timpul primei lui apariţii pe pământ. Pe *putere* și pe *frică* e clădită întreaga viaţă social-politică a naţiunilor și statelor. Treptata raţionalizare a sentimentului social a căutat o altă bază a ordinei sociale. Această bază porneà, iarăși, dela combaterea biologicului, primitivului, subconștientului, egocentricului, și tindeà la valorificarea și impunerea umanului, solidar-idealului, raţionalului, social-spiritualului. Raţionalizarea raporturilor dintre oameni clarificà tuturora adevărul că individul nu trăește prin sine, ci prin societate, ca atare el are nu atât drepturi, cât datorii

în societate și, invers, societatea, care dă individului prin însăși esența ei posibilitatea existenței, nu are atât datorii față de individ, cât drepturi. Această primă formă a raționalizării devenirei sociale a creat un sistem de exploatare a individului, pe care noi azi, în mijlocul marilor curente de idei filoindividuale le-am puteà numì deadreptul odioase. E robirea totală a individului la scopurile scietății. Totuși dacă ținem seamă de ideile contemporane social-comuniste, care de fapt nu sunt decât aceeași expresie a tiraniei sciale pe baza drepturilor exclusive ale societății asupra individului, vom înțelege, că vechiul *Stat*-societate și „viitoarea" *Societate*-stat sunt una și aceeași formă a raționalismului absolut anti-individual. Raporturile dintre indivizi, ca și dintre individ și societate, sunt însă de obiceiu raționalizate pe baza principiilor pragmatic-utilitare. Complicarea vieții civilizate, cu specializările din ce în ce mai fine ale ocupațiilcr vieții productive, creează o tot mai mare interdependență între indivizi. Așà încât aceea ce nu pot face principiile abstracte, ale egalităței cri frăției între oameni, reușește a introduce nevoia aspră a vieții. Interesele reciproce creează un fel de regulamentare consuetudinară, care e prima formă a eticei sociale pe baze pragmatiste. De altă parte lipsa de importanță a individului izolat apleacă—în valorificarea intereselor sociale—balanța tot mai mult de partea societății: interesul societății are în totdeauna precădere asupra interesului individului. Odată însă înlocuit elementul concret, biologic, omul,

cu elementul abstract, ideal, societatea, drumul e deschis pentru raţionalizarea ideală, pe baze principiare, filosofice, a raporturilor sociale. Astăzi lupta se dă între „individualismul" apărător al libertăţii creatoare, şi „socialismul" apărător al libertăţii consumatoare: cel dintâiu accentuează egalitatea datoriilor inter-umane, cel de al doilea reliefează mai ales egalitatea de drepturi. Potrivit celor două concepţii, etica socială individualistă plecând dela inegalitatea aptitudinilor omeneşti, valorifică drepturile individului superior faţă de datoriile masselor, pe când etica socialistă valorifică drepturile societăţii celor mulţi, cari creează prin munca lor toată buna stare, la egala împărtăşire a lor—cu cei puternici, bogaţi, geniali—din bunurile pe care le-au produs. Şi pentru individualişti, ca şi pentru socialişti, rămâne însă câştigată cucerirea superioară etică a *binelui social* recunoscut superior *binelui individual*. Ca atare, drepturile şi datoriile sociale devin valori ideale; nu pe baza forţei biologice, ci pe baza binelui creat în lumea omenească, are cineva a-şi cere partea de ocrotire dela societate, sau are a-şi impune voinţa lui reformatoare. Fireşte, societatea omenească e—ca mentalitate generală— în continuă evoluţie: ideale politice, economice, religioase, ori de altă natură, îi colorează treptat ori simultan, în perpetuă agitaţie, sentimentele ei active: idealul social va varià deci potrivit acestor prefaceri, şi aceea ce e astăzi bine, mâine va fi rău, ori invers; dar *binele* ori *răul* va fi tot raţional-etic, va fi tot ideal valorificat.

In adevăr formele capitale ale vieţii sociale, familia, statul şi dreptul, sunt ele însele expresii ale imensei deveniri raţionale a umanităţii ca un tot. Ţelul final al luptelor dintre oameni e, astăzi, ca şi în prima zi a creaţiei, o restabilire a unui echilibru de forţe, turburat prin împuternicirea prea ameninţătoare a unui organism activ, individual ori social. Dar agentul care pune în mişcare indivizii şi massele, pentru a începe lupta, e o idee suprautilitară. Prima, şi cea mai direct originară din biologic, e ideea *libertăţii*, care, primordial, e identică cu însăşi expansiunea vitală, devenită conştientă de sine. Ameninţarea, reală sau închipuită, a libertăţii unei fiinţe sociale, individ, familie, naţiune, clasă socială, stat, provoacă o reacţiune defensivă ori chiar ofensivă, adică preventivă, şi conflictul brutal, sângeros, criminal, e deslănţuit. Căci societatea omenească organizată, fiind tot o proecţiune antropomorf-individualistă în lume şi viaţă, îşi are, ca şi divinitatea în religie, gânduri şi sentimente caracteristic-individuale: demnitate, onoare, consecvenţă istorică, pe care şi le apără violent cu ajutorul perfect solidar al tuturor membrilor ei. Multe din aceste aşà zise idei sociale sunt simple tradiţionalisme cavaleresc-medievale, simple resturi ale unui idealism feroce-individual. Massele populare nu discută. Ele se suggestionează de ideea politică, ori socială, suprapusă lor, ca o entitate vie, căreia ele i se simt datoare cu puterile, averile, chiar viaţa lor. Ca şi în etica socială, aşà şi în politica socială, e o continuă deplasare a centru-

lui ideal-motrice, a idealului suprem. Când viața de familie, când cea de oraș-stat, când cea teritorial-națională, sau teritorial-economic-juridică, sau social-economomică, când cea de stat-universal, sunt în centrul preocupărilor și deci alcătuesc unitatea de măsură a valorilor social-politice. Oricare ar fi însă aceste forme în continuă devenire, spiritul unic care le animează e acela al *idealismului social-politic*. Individul ca și massele sunt subordonate ideei de stat și drept contemporane lor, idee ea însăși în legătură genetică cu idealul religios, cu cel etic, social-economic, ori metafizic al vremii, și, nenumăratele forțe oarbe, pur biologice sunt ordonate, disciplinate, canalizate, potrivit *rațiunii social-politice*, spirituale, ideale. Astfel dară fenomenele social-politice ale vieții omenești, constitue *deveniri istorice* prin excelență spirituale. Totodată însă ele, prin amestecul firesc al biologicului cu spiritualul în orice manifestare a forței omenești luptătoare, pun probleme extraordinar de grele apercepției istorice. Astfel, fenomene aparent aparținând unor deveniri subconștiente, material-biologice, cercetate mai de aproape, se arată a fi, totuși, părți dintr'o devenire spirituală, și, invers, fenomene aparent idealiste, ca războiul abia isprăvit, se arată, cercetate în esența lor, ca fiind încă zguduiri catastrofale ale celui mai cras animalism, ale celor mai odioase instincte materialiste, asemănătoare pornirilor biologic-migratorii și prădalnice, care au provocat marile năvăliri barbare asupra lumii civilizate mediteraneene. Eticizarea vieții sociale

şi spiritualizarea vieţii social-politic-juridice, sunt deveniri ideale imense, pe care istoricul le urmăreşte în aspectul lor universal omenesc, oarecum independent de ritmul greoiu al masselor foarte încet perfectibile, care-şi au fenomenele şi devenirile lor istorice accidental-explosive, în chip analog cu cele ale geniilor individual-creatoare. Pentru istoric o mare operă de artă a unui geniu, o revoluţie populară (religioasă, socială, politică), ori un războiu sângeros (politic, economic, naţional, etc.), sunt fenomene deopotrivă de accidentale şi individualiste, deopotrivă de neevolutive. Nici opera de artă, nici revoluţia, ori războiul, nu sunt prin ele însele valuri obicinuite ale unor mari deveniri, ci sunt explozii de energie, valorabile ca excepţii, ca forme istorice *genetice*, iar nu *solidar-devenite*: ele pot provocà schimbări ale ritmului şi intensităţii altor deveniri, pot fi cauze ale unor forme istorice cu largă resonanţă spirituală, dar nu sunt valorabile *numai prin devenirile în mijlocul cărora au apărut.* Câtă vreme istoricii nu vor ţine seamă de biologicul-subconştient, care mocneşte subt orice expresie aşà zisă spirituală, ei vor valorificà necomplet sau chiar fals nenumărate fenomene şi deveniri ale vieţii omeneşti luptătoare : căci ca în străvechile concepţii cosmologice, orientale, lupta dintre rău şi bine, dintre întuneric şi lumină, dintre materie şi spirit, nu e definitiv hotărîtă în favoarea elementului ceresc ; ci în continuă combatere, în continuă ondulare dela biruinţă la înfrângere şi înapoi, ambele elemente sunt şi biruitoare şi biruite, alcătuind nù

singure, ci împreună, ritmul cosmic. In adevăr etichetarea cu ajutorul concepţiei etice ori estetice a inerţiei şi mişcării, a vibrărei slabe și a celei intense, a aşà zisei „materii" şi a aşà zisului „spirit" — ca „rău" şi „bine", „urât" ori „frumos", „folositor" şi „vătămător", e încă una dintre multele confuzii pe care le facem între lumea schimbătoare şi formală, strict omenească, și lumea statornică și creator-energetică, ritmic-cosmică. Ori Istoria are — prin însăși natura ei — o atitudine superior obiectivă faţă de viaţa omenească, aşà încât ea e silită să străbată critic aparenţele şi nestatornicia diferitelor forme ale evoluţiilor, deosebind şi valorând ca perpetuu valabile numai vibraţiile, ritmurile, liniile devenirilor (toate, elemente, nu particular umane, ci și umane și cosmice) şi ca singular — mărginit — şi accidental-valabile, toate intensităţile excepţionale, inerţiile excepţionale, genialul ca și biologicul absolut, și nu mai puţin eticul, esteticul, metafizicul absolut, care, ritmic, nu-s decât forme relative ale spiritualului în continuă luptă și devenire.

Omenirea trăește cu pâine și idei. Pâine neagră și idei obscure la cei mulţi. Pâine de lux și idei luminoase la cei puţini. La câștigarea pâinei de toate zilele omenirea e silită de instinctul vieţii. Va muncì va luptà, va ucide, spre a și-o căpătà. In lupta ei pentru pâine omenirea va simţi, total subconștient, nevoia de organizare, și va creà diferite modalităţi de sistematizare a luptei ; când se va trezi la conștiinţă, aceste *forme* necugetate ale armoniei şi simetriei, *de cristalizare* analoagă celei a materiei inerte,

trecute dela focul solar la răceala spaţiilor interstelare, vor căpătà şi ele conştiinţă de sine, vor devenì *idei*. Intre idei și forme nu este opoziţie: ideile sunt forme conştiente, întocmai precum formele sunt idei neconștiente. Mai mult chiar, formele sunt idei cosmice, în vreme ce ideile sunt forme umane: cristalele materiei minerale şi catedralele spiritului religios şi artistic omenesc sunt una şi aceeaşi energie cosmică—concretizată ritmic. Spre deosebire de confraţii lui de existenţă pe pământ, animalele, omul îşi creează cu fiecare pas mai departe în trezirea lui la conştiinţă, nevoi nouă ale vieţii: nevoi materiale, ale simţurilor din ce în ce mai pretenţioase şi mai delicate, adică mai enervate de civilizaţie, ca şi, mai ales, nevoi ale facultăţilor lui mimetice şi reflexive. Ia naştere o întreagă lume de inutilităţi biologice, adică de necesităţi spirituale, cari cer o satisfacere formală, concretă, a lor. Treptat, viaţa naturală e subordonată vieţii culturale, viaţa instinctivă celei conştiente şi se creează o lume completă, artificială, a *ideilor*, cari sistematizează şi conduc viaţa omenească *în totalul ei*. In adevăr resistenţa pasivă a masselor omeneşti, faţă de înnoirile spirituale cari cer tot mereu mai multă activitate, e biruită prin ideile economice, biologice, ştiinţifice, cari organizează mult mai *plăcut* viaţa materială, vegetativă, şi ispitesc şi pe simplul muncitor umil şi neînţelept, ca să caute îmbunătăţirile aduse de neastâmpăraţii creatori de idei nouă, evident —măcar în acest domeniu animalic—folositoare şi accesibile vieţii biologice a animalului-om.

Dar și celelalte *idei* nu rămân fără înrâurire asupra mulțimilor. Căci ideile se altoesc pe sentimente, precum sentimentele pe instincte. Cel de pe urmă necuvântător are mica lui patimă pe care poți sămănà un rudiment de idee. Astfel vedem azi, împrejurul nostru sute și sute de milioane de oameni chinuiți, terorizați, duși la moarte de *idei* pure, teoretice, *sociale și politice*, pentru înfăptuirea cărora mulțimile, credincioase ca în vremile marilor epidemii religioase, își dau și viața însăși. Ideile sunt experiență umană concentrată și formulată sintetic-activ. Intr'o idee fiecare găsește atâta cât prin însăși viața lui a încercat, a trăit, din acea idee: deci omul care se învârtește în preocupări pur biologice, aproape nimic, iar omul preocupat reflexiv, foarte mult. In fiecare idee ne regăsim oare cum pe noi înși-ne și de aceea ne și putem identificà așà de complet cu această făptură abstractă, în continuă devenire, care e ideea. Cu cât o idee e mai general omenească (d. p. ideile sociale, politice, etice, religioase), cu atât ea e accesibilă unui număr mai mare de oameni, fie indirect prin altoirea ei pe sentimente—ca la marile mulțimi necăjite—fie direct, pe cale reflexivă, rațională. Dimpotrivă ideile de caracter special și technic (d. p. ideile artistice, științifice pure, ideile filosofice, ideile istorice), cari presupun—spre a fi trăite—sau o educație specială a individului, în sensul desăvârșirei lui specifice, sau o intuiție genială, particulară pentru o anume atitudine creatoare (talente și genii artistice, istorice, filosofice), ele

sunt inaccesibile oamenilor obicinuiţi şi rămân numai cultural-intensive, neputând jucà şi rolul cultural-extensiv al ideilor generale. Orice fapt omenesc, individual ca şi social, e în esenţa lui reductibil la o idee: chiar faptele biologice se pot subsumà generalizării abstracte. Ca atare viaţa omenească în întregimea ei devine o formă *concretă* a unor idei. Se poate deci construi un sistem ideologic al vieţii omeneşti, un fel de metafizică a vieţii în totalitatea ei. Odată însă ajunsă această umanizare în *forme antropomorfe* (*ideile*), a *ideei cosmice*, care e viaţa omenească (*formă* universal-ritmică), omul devine oarecum stăpân pe destinele lui. Legăturile dintre faptele brute el nu le putea avea, căci nu cunoştea legile cosmice, legăturile dintre idei el le are însă, căci ele sunt formă specific umană şi deci succesiunea cauzală, ritmarea conştientă a vieţii, poate deveni acum opera lui. Astfel soarta umanităţii n'o mai fac zeii, ci oamenii. Ei sunt încă stupizi şi de aceea o fac aşà de ridicul agitată şi neinteligent ritmată. Când suferinţa îi va fi învăţat mai mult şi-o vor face mai armonioasă. — Istoria are a însemnà cu răceală şi perfectă indiferenţă toate aceste *deveniri ale vieţii ideilor*, adică ale vieţii omeneşti în general, ferindu-se de a le valorà etic ori estetic, ci mărginindu-se la raţiunea ei intimă de a fi şi valorà, cea energetic-ritmică. In adevăr, în clipa în care istoria ar decade la o simplă tendinţă valorificatoare: socială, politică, economică, etică, religioasă, estetică, istoria ar intrà deadreptul în ideea specială valorificatoare

ca simplă parte a acesteia, și libertatea ei de atitudine și creare ar fi pierdută, iar prin aceasta putința însăși de a urmărì liniile așà de variate și de amestecate-reciproc, ale devenirilor ideilor, i-ar fi luată, ea ne-mai având înțelegere adequată pentru *toate* ritmurile, ci numai pentru unele. — Dar ar fi să lăsăm nepomenită o parte capitală din atitudinea istorică creatoare în fața devenirilor umane ideologice, dacă am omite seria problemelor istorice, puse de rolul selectiv al ideilor în marea luptă a spiritului, puternic vibrător, împotriva materiei adormite în inerție. Ideile atrag afinitar-electiv, pe cale subconștientă, așà cum adună luminile aprinse pe ape noaptea peștii la ele, tot ce e capabil de vibrație intensă în marile mulțimi. Cu forțele acestea mereu proaspete, aruncate continuu în lupta spirituală, se hrănesc marile focuri care ard pe înălțimi, se întăresc puternicele faruri care-și proectează razele pe mări, spre luminarea și conducerea marilor mulțimi potopite de întunerec. Procesele acestea de atracție, selecție, formare și inspirare prin idei a talentelor și geniilor omenești înnăscute, constitue deveniri istoric-universale, linii neîntrerupte dintru începutul vieții conștiente a umanității, ritmuri intense și largi, vibrații uriașe, cari, împreună, alcătuesc luminoasa *devenire a spiritului uman creator*, dominând și pătrunzând cu lucirea ei, *devenirea* obscură, *așa de înceată, a spiritului uman colectiv.*

Omul devenit conștient de sine, în bucuria de a-și fi creat o lume a lui, crede că se poate despărți de

Cosmos, socotindu-se autonom faţă de Univers. El creează, prin ideile sale, forme antropomorfe ale lumii infinite şi întreaga religie, artă şi filosofie devine o pretenţioasă proectare a microcosmului asupra macrocosmului. Dar răbdătoarea cercetare ştiinţific-filosofică dovedeşte tot mai crud că noi nu suntem decât infime bacterii puse o clipă în vibrare de eternele legi cosmice şi desagregate iară fără urmă în materia organică, din care iară şi iară, fermentaţia căldurii solar-terestre produce mereu alte generaţii, se pare, mai variate şi complexe, dar în deveniri temporale aşà de imense, încât mintea noastră slabă, omenească, greu poate măcar pe departe bănuì linia, aşa zicând, ascendentă, a acestei deveniri cosmice. Decăderea noastră dela rangul de rege al creaţiei şi centru al lumii e, fireşte, o aşà de grozavă scădere a bucuriei noastre de viaţă, încât pe ruinele vechei cosmologii antropocentrice, se ridică în grabă febrilă o nouă metafizică, optimistă, sacră ca şi profană. Da, desigur, viaţa de aici e o nenorocită zbuciumare în mocirla materiei. Dar mai e *o altă viaţă*: Omul, care poate concepe infinitul şi eternitatea, nu se poate să nu aibă o prelungire a existenţei lui dincolo de marginile vieţii de pe pământ. Dar, care om? Căci absurditatea unei vieţi eterne acordate unei simple brute umane nu o poate admite nici un cap raţional.—Omul purificat.—Prin ce?—Prin sentiment, zic religiile semite.—Prin raţiune zic religiile şi filosofiile indoeuropene.—Purificare etică, după cele dintâi; intelectuală, după cele din urmă. Sisteme e-

norm de complicate, cosmogonic-metafizice, sunt construite, iaduri și raiuri născocite, judecăţi din urmă date ca termen fix al pieirei unei lumi pentru renașterea alteia. —Dar tot raţiunea arată că și cel mai genial cap omenesc, tot un nimic e faţă de Cosmos. Deci nu poate fi nemurire personală. Ci cel mult o nemurire a spiritului creator omenesc, ca tot, ca energie cosmică. Insă, odată admisă această crudă concluzie, se nărueşte iară tot ce se putuse inventà ca mângâere a unei umanităţi, pe care doară siguranţa unei vieţi viitoare o face să nu degenereze înapoi în sălbăticirea paleolitică. — Căci marea nenorocire a neamului omenesc a fost de a căutà vieţii, în toate timpurile, un alt scop decât viaţa însăși. Sàu a fost viaţa o jucărie a zeilor, cari au creat pe om, din simplă distracţie, spre a se jucà, așà cum creăm noi arta, de bucuria de a întruchipà cevà; sàu a fost o ispitire, o probă la care e pus spiritul, pentru a fi încercat în resistenţa lui specifică faţă de întinarea materiei, ca în creștinism sau buddhism; sàu a fost o întâmplare absurdă și oarbă, din care nu ne poate salvà de cât ascetismul mistic, ca în atâtea concepţii păgâne, printre cari cea orfică; sàu a fost o biruinţă a răului asupra binelui, a lui Ahriman asupra lui Ahuramazda, și deci iar o nenorocire, din care abià un mântuitor trimes de zeul luminei ne va putea mântui, etc. etc. Lupta ce se dă în noi între viaţă—adică vibrare, ritm, spirit —și moarte — adică inerţie, somn, materie—luptă de care noi nu sântem încă deplin conștienţi, spre a o înţelege în

acest sens cosmic, ci îi căutăm mereu explicaţii speciale pentru preţioasa noastră fiinţă, creează zi de zi, continue deveniri ideologice, de caracter metafizic, după clime, temperamente, popoare, indivizi şi masse, deveniri cari toate au acelaş ţel unic : să facă inteligibilă, raţională, acceptabilă, lupta pentru viaţă. Materialişti-nihilişti, ca şi mistici-religioşi buddhişti sau creştini, toţi creatorii de doctrine ale sensului lumii şi vieţii sunt mişcaţi de acelaş instinct raţional al lămuririi *ideei* cosmice, care e: *forma* vieţii umane.—Dar, încet-încet, îşi face loc gândul că omul fiind un element integrant al Universului, tot numai prin ideile cosmice, iar nu prin cele slabe, strâmte, strâmbe, umane, poate fi înţeles. Viaţa e o realitate universală : e vibrarea şi ritmul lumilor nesfârşite. Sensul ei rezidă în însăşi această vibrare. Scopul ei e vibrarea maximă. Valorificarea ei e intensificarea cât mai armonios-ritmică a vibrării. Individul e în funcţie de împlinirea acestui postulat cosmic. Fericirea lui e suprema intensitate a vieţii.—A celei biologice ?—Nu. Pentrucă aceea se rezumă la simpla nutriţie şi reproducţie, încolo fiind somn şi inerţie. Deci a celei pe care o numim—antropomorf—„spirituale". Aceasta e însă de fapt vibrarea cosmică : ea e, şi ca esenţă şi ca formă, tot ritm, ca şi ritmul luminei, energiei universale. Noi suntem astfel, potrivit străvechei vorbe simbolice „lumină din lumină, Dumnezeu adevărat din Dumnezeu adevărat". Nu e oare atunci, din partea noastră încă o imensă primitivitate să ne gândim ca afară din Cosmos,

cu legi proprii devenirei noastre? Și invers, nu ne rezervă viața noastră însăși, așà cum e, fără explicări ontogenetice și prelungiri egoist-personale în infinit, fericirea supremă de a ajunge odată la deplina conștiință a identității noastre cu Cosmosul și la deplina ritmare armonică a vieții noastre cu viața cosmică, ritmare cu neputință măcar de bănuit acum, în sălbăticia actuală a minții noastre? Așà, cum sântem acum, încă inconștienți, și totuși vibrarea intensă a sufletului nostru în crearea etică, estetică ori metafizică, ne dă bucurii de să ne simțim transfigurați și dematerializați,—dar atunci când vom înțelege rațional, conștient, că viața nu are alt sens și alt scop, decât viața însăși—vibrare și ritm cosmic?—Toate aceste fenomene ale gândului luptător sunt *valori istorice*, active, adică provocătoare de deveniri, sau pasive, adică devenite. Istoria le urmărește pe întreaga lor linie ritmică, le lămurește în intensitățile și extensiunile lor, le caută și le fixează exploziile energetice, generatoare —prin sufletele geniale—de noi vibrări, ritmuri și ondulații, le formulează logic-istoric și le predă umanității spre luare la cunoștință.

Astfel atitudinea istorică dând formă vie, inteligibilă, comunicabilă și rațională, devenirilor vieții omenești, în toate aspectele și gândurile ei, face din Istorie *conștiința de sine a Umanității ca tot*. Prin istorie omul trăește unitar întreaga viață a trecutului de până la dânsul și astfel întreaga comoară a creațiilor omenești stă deschisă

individului și masselor contemporane spre a se îmbogăți, înveseli, ferici cu ele. Umanitatea e una: alcătuită din materie și energie, deopotrivă. Devenirea ei e una. Nu există valori istorice de clasa I și de clasa a II-a. Căci valorile sunt părți de deveniri, existente numai prin deveniri. Iar devenirile sunt de natură nu mărginit omenească, ci generală, ritmic-universală. Ne ocupăm, noi, cei omenește mărginiți, de predilecție cu unele valori și nù cu altele: cu cele individual-creatoare, ori cu cele colectiv-evolutive, ori cu cele conștient sociale, etc.,—conform devenirilor specifice pe cari sufletul nostru, afinitar-electiv e în stare să le urmărească. Istoria, în totalitatea ei, e una, ca și spiritul și atitudinea istorică creatoare, din care purcede. Istoricii însă, ca și devenirile, sunt fără număr. Dar tocmai aceasta dă însăși creației istorice o devenire pentru sine, de-o bogăție analoagă însăși formelor vieții, pe cari, cu apercepție intuitiv-genială, le luminează în întreaga lor creștere și evoluare, dela răsărirea până la apunerea lor.

DESPRE RITMUL ISTORIC

LECȚIE DE DESCHIDERE

A CURSULUI DE ISTORIA RELIGIUNILOR, ȚINUT IN SEMESTRUL DE VARĂ MCMXX LA UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI, CETITĂ IN ZIUA DE IV FEBRUARIE MCMXX.

MCMXX

Pentru înţelegerea lumii şi a vieţii omul şi-a creeat concepte generale în cari să poată sintetiză realităţi complete ale Cosmosului ; aşa sunt : pentru dimensional, spaţiul, —pentru vital, timpul, — pentru vibratil, ritmul. Poziţia unui obiect în lume nu se poate înţelege fără Spaţiu, desfăşurarea unei deveniri, dela neexistenţă înapoi la neexistenţă, nu se poate înţelege fără Timp, iar mişcarea universală nu se poate înţelege fără Ritm. Ca atare şi ritmul e un aspect antropomorf, iar nu o entitate cosmică. El e o formă raţional-simplificată, sensoriu-armonizată, logic-sistematizată a Mişcării, întrucât aceasta e accesibilă simţurilor noastre, e trupul palpabil al unei energii, altfel inaperceptibile şi incalculabile. Ca în aspectul spaţial ori temporal al Universului, unde ne e inaccesibil tot ce e infinit, în mare ori în mic, aşà şi în ritm (unde, pentru noi, tot ce e vibraţie prea larg sau prea strâmt ondulată, nu există) noi nu apercepem ritmic decât aceea ce e valorabil prin propriul nostru ritm uman. Restul e aritmie sau, am putea zice, uman, inerţie. Iar ritmul care dă, la apercepere, cea mai plăcută senzaţie vibratilă fiinţei noastre, e caracterizat drept euritmie.

Energia universală e unică: lumina, sunetul, căldura, electricitatea, magnetismul, ori spiritul nu sunt decât vibraţii, ale aceleiaşi forţe, variate numai ca iuţeală absolută, intensitate şi ondulaţie: aceeaşi energie poate deveni, după modalităţile vibrării ei, sunet, căldură, lumină ori spirit. Din acest punct de vedere sufletul nostru poate întrevedeà *„adevărul" absolut*, întrucât noi suntem tot parte din Cosmos, construită după aceleaşi legi şi vibrând ritmic după aceleaşi legi,—fireşte însă antropomorf mărginiţi de puterile noastre aşa de mici de a pătrunde cu simţurile noastre în dimensional şi cu ereditatea memoriei în evolutiv-vital. Originea noastră cosmică şi supunerea noastră continuă la legile existenţei cosmice, fac din noi simple expresii terestre ale unor energii vibratorii universale. Ritmul diurn-nocturn, ritmul solstiţial-e uinocţial, ritmul pulsaţiilor magnetice, ritmul petelor solare, etc., etc., fac din om simpla umbră a unor realităţi cosmice: întreaga lui vieaţă e în funcţie de aceste realităţi, ritmul vieţii lui e în funcţie de aceste ritmuri cosmice.

După cum toate încercările noastre de a contrazice legea gravitaţiei universale sunt, mai curând sau mai târziu, nimicite, tot aşà orice evadare conştientă a ritmului omenesc din cadrele ritmului cosmic este fără întârziere pedepsită. In ritmul vieţii şi al morţii universale, în ritmul iubirei şi al creărei universale, în ritmul întunericului şi luminei cosmice, sunt încorporate indissolubil ritmurile vieţii şi morţii, iubirei şi creărei, întunericului şi

luminii umane. Ca un molusc turtit, care mai are un pic de viață în el și caută să se refacă la forma și viața dinaintea accidentului, așà omul apăsat de miile de presiuni ale forțelor nivelatoare întru inerția materiei, caută, cât mai are o licărire de spirit în el, să-și revină la forma și viața intens-vibrătoare, a ritmului spiritual. Am putea spune că voința ritmică e caracterul suprem al conștiinței omenești despre viață. In acordarea ritmului individual ori social cu ritmul universal stă singura putință de păstrare a vieții. In creșterea ritmului personal prin unificarea lui cu un ritm cosmic, înrudit și supraordonat lui, este singura putință de creare a vieții, quasi-eterne, antropogenetice, a așà zisei „culturi“ omenești.

In infinitatea variațiilor de ritm cosmic, ca o notă pierdută în sinfonia sferelor, e ritmul vieții umane. El e unic. Formele lui par a creà tot atâtea ritmuri deosebite: dar e numai părere. El e ritmul vieții spirituale: în tacte sigure el urcă și coboară, se grăbește și întârziază, se unisonează și se contrapunctează, deopotrivă de categoric și fatal în artă ca și în politică, în religie ca și în știință, în economie ca și în filosofie.

Ritmul vieții omenești, privite în diferitele ei deveniri spirituale, e ritmul istoric. Precum nu e trup fără spațiu, așa nu e spirit fără ritm. Evoluția spiritului omenesc e istoria ritmului vieții creatoare. Cultura omenească e ritm solidificat în fapte. Cercetând faptele găsești ritmul.

Materia universală condiţionează prin structura ei intimă ritmul care o va vivificà. Curenţi de înaltă tensiune nu trec prin o anùme materie. Spirit intens vibrător nu se coboară decât în anùme construcţii cerebrale.

Materia universală inertă e modificată de energia ritmică a Cosmosului potrivit structurii ei intime: de obiceiu ea e transpusă dintr'o structură în alta, câteodată însă e vitalizată. Spiritul omenesc creator ritmează formele vieţii umane create de el—formele culturale—potrivit construcţiei intime a materiei cu care lucrează: individ, societate, fapte, idei, pasiuni, material mort vitalizat, material cerebral evoluat.

Ca parte integrantă din Cosmos fiinţa noastră omenească are în sine impulsii transcendentale *eterne* și *infinite*: instinctul creărei (biologice ori spirituale), instinctul religios, instinctul metafisic, instinctul științific, sunt imperative categorice ale intrasensibilităţii cosmice: noi fiind în fiecare clipă nu numai exemplificarea tristă a nimicniciei formelor trecătoare, ci și dovada peremptorie a perpetuităţii vieţii, pe care chiar noi, cei pieritori, o putem voluntar creà. Astfel ritmul vieţii cosmice își are în ritmul vieţii omenești continue palingenesii antropomorfe: societatea, dreptul, statul, arta, lupta între indivizi, marile ondulaţii ale gândurilor cari agită mulţimile,—toate sunt simple aspecte umane ale unor forţe eterne ale Universului: ceea ce aceste forţe construesc în Cosmos, sistemele astrale și planetare, cu legile lor de interdependenţă

în viaţa şi moartea lor, marile efluvii de lumină, căldură şi câte alte forme energetic-vibratorii mai sunt, perpetuu creatoare de forme ale vieţii şi morţii universale, adică, simplu, ale ritmului universal,—construim şi noi pe pământ, creând viaţa umană ca atare fără început şi fără sfârşit, căci fără început şi fără sfârşit e şi esenţa ei generator-generată.

Ritmul vieţii omeneşti fiind dară atât determinat, ca parte din ritmul cosmic, cât şi determinant, ca agent al devenirei umane postcontemporane, are în el şi aceea ce vechea teorie istorică numeşte *fatalitate* şi *întâmplare*,—şi, nu mai puţin, aceea ce noua teorie istorică, numeşte *determinism* social-economic-spiritual, *uman*. Ritmul istoric, neinteligibil absolut, ca simplă autoordonare a vibraţiilor vieţii umane, devine inteligibil relativ, ca întreţesere continuă a umanului cu cosmicul prin spiritul creator al marilor vizionari ai Eternului, geniile Umanităţii.

In fiece moleculă organică e pusă de legile cosmice puterea Creşterei. Ea luptă să crească. Se loveşte de alte creşteri. E biruită, ori birueşte. Moare ori trăeşte. Şi fiinţă cu fiinţă, turmă cu turmă, popor cu popor, gând încorporat în umanitate solitară ori umanitate colectivă, cu gând încorporat în umanitate solitară ori umanitate colectivă, se îndeasă unele în altele, se pătrund, se deformează, se strivesc, se impun, se răscumpără prin suferinţă şi moarte, cresc, scad, iar cresc, şi, la urmă, cad subt apăsarea altora nouă, tinere, puternice. Şi viaţa

fermentează continuu, aparent ca un haos, inerent ca un ritm, și viața e devenire, iar devenirea e ritm.

Ritmul *istoric* nù există ca atare. El e o creație a rațiunei mele ordonatoare: el e ca ritmul architectonic, nù o preexistență, ci o consequență a luptei cu spațiul și materia, adică a vieții architectonice. Din contemplarea abstractă a devenirilor vieții umane eu văd, pe cale de illuminare transcendentală, o linie specific-ondulatorie a mișcărei lor, aud o muzică specific-vibratorie a ritmului lor. Viața umanității mi se revelează ca allegretto din simfonia a VII-a a lui Beethoven: începând ca o simplă grupă de tacte, ale vieții obicinuite, ritmul interior crește, prin conștiința de sine, ce o capătă tot mai puternică în repetarea mișcării, în învățarea prin sine a drumului ritmic, noi tacte măreț simbolice se adaogă și ritmul devine cosmic, în uriașa comprehensiune a undelor lui gigantice, ca ritmul oceanelor, ca ritmul lumilor. Ca divinul Amphion, care cântă pietrelor dela zidurile Thebei și ele se așează în tacte alcătuind cetatea, așa spiritul învață materia cum să se grupeze ritmic și să alcătuiască o armonie, o simetrie, un Cosmos.

In marele conflict al Creșterilor, adică al Devenirilor, apăsarea care împiedecă creșterea dă suferință. Iar suferința dă gânduri, creează visuri, construește lumi ideale, în care să nu mai fie suferință. Suferința naște religia și filosofia, statul și dreptul, războiul și pacea, lirica și tragedia, ideile sociale, politice și etice. Biruința asupra apăsării altora dă bucuria. Iar bucuria dă ritm intens vieții, ațâță la creare,

la îmmulţire a vieţii : ea creează iubirea activă, arta, metafizica, Olympul antropomorf. Iar între suferinţă şi bucurie, între *rău* şi *bine*, între puterile care ne zdrobesc şi cele care ne cresc, e continuă luptă : se luptă întunericul cu lumina, Ahriman cu Ahuramazda, Satan cu Iahvè, Iadul cu Raiul. O uriaşă *sinfonie* a Durerei şi Fericirei, cu acorduri diabolic-cacofonice şi divin-armonice e viaţa general-omenească. Şi în ea viaţa mulţimilor e corul, viaţa geniilor creatoare e soli-i. Sfâşietor se târăşte ritmul vieţii noastre în înfrângere. Jubilant tună major în biruinţă.—Impăcase-va vreodată omenirea cu gândul că nù fericirea, ci durerea e legea existenţei? Căci nu creşterea, ci apăsarea şi moartea e singura realitate antropomorfă! In vreme ce creşterea e realitatea cosmică, obiectivă şi deci crudă, care se hrăneşte din durerea şi uciderea celor singuri şi muritori!—Şi religia şi filosofia vieţii fi-va ea vre-odată religia şi filosofia cruţării, iertării, blândeţei, ajutării, iubirei, mântuirei, din durerea eternă şi ineluctabilă?

Cum vrea un animal flămând să înghită pe altul, iar celălalt se apără, lovind şi rănind la rându-i, aşà caută fiecare individ şi popor: în ciocnirea cu altul, în simplul contact social, ori chiar — acoperiţi-vă faţa, eterni farisei ai minciunii sociale!—în prietenie şi iubire, să înghită pe cel cu care e legat, ca să se crească pe el din sângele viu, din sufletul viu, al celui cu care se atinge spre zugrumare ori împreunare.

* * *

Se luptă oamenii între ei pentru pâine sau pentru gânduri? Sunt devenirile omenești simplu ritm biologic influențat numai din când în când de spirit, sau sunt ele complicat ritm spiritual, împiedecat numai, continuu, de structura odios de greoae a materiei?

Umanitatea e, în totalul ei, un conglomerat biologic. Viața ei vegetativă e total animalică, total lipsită de gând. Dar animalul-om e spiritualizabil, e agitabil prin idee. Istoria omenirei e istoria acestei turburări a ritmului greoiu biologic prin exploziile geniale ale marilor turburători de suflete. Potențial e în fiecare biman un geniu latent. Real e în fiecare geniu un biman primitiv. Nu e diferență de structură, ci de calitate.

Materia ritmizată umană se prezintă întocmai ca materia purificată minerală, cu anume însușiri preexistent specifice: alături de plumb avem arama, alăturea de fier avem aurul. Ele sunt corpuri simple deopotrivă de valabile cosmic. Așa și cu capetele omenești, individual ori colectiv prelucrabile. Cosmic nu e deosebire între antropofag și Elenul din epoca lui Phidias. „Omenește" însă e deosebirea vibrației și ritmului spiritual. Maleabilitatea și ductilitatea sunt calități „culturale" nu numai pentru metale, ci și pentru creerul omenesc. Adaptabilitatea la vibrații cât mai intense și fine e semnul nobleței unei construcții cerebrale umane. Modul și gradul de acomodare al unui suflet individual ori colectiv la acțiuni din ce în ce mai puternice și complicate ale forței spirituale

hotărăşte de intensitatea şi durata resonanţei ritmice provocate prin spirit. Materia ritmizată umană e dară în funcţiune de calităţile ei preexistente de adaptabilitate la ritm. Să urmărim în câteva exemple această lege a ritmului istoric. Asupra Thracilor în vremea eleno-romană, asupra Germanilor în vremea romano-romanică-creştină, s'a exercitat o presiune spirituală de caracter creator-cultural în ordinea compoziţional-formală, estetică: gândul plastic, armonic-simetric, sobru-sintetic, clar-rezumativ-expresiv,—activ cam câte un mileniu, şi asupra Thracilor şi asupra Germanilor, n'a reuşit să-i facă să vibreze în cadenţa senin eternă, sculptural architectonică, eleno-romanică. Sufletul furtunos thracic s'a arătat capabil numai de ritmul religios-dionysic. Sufletul nebulos germanic s'a arătat în special prelucrabil prin ritmul muzical-metafizic-mistic.—In veacul al XIII-lea arta franceză („goticul") ajunge la cea mai armonioasă eflorescenţă real-idealistă. Ea se întinde ca un val vibratoriu asupra răsăritului germanic şi asupra sudului italic. Sufletul germanic abstract şi inform e incapabil de a se ritmà de linia elegant graţioasă a formelor franceze: cu cât te depărtezi spre răsărit de Rin, „goticul' devine în adevăr „gotic", adică barbar. Sufletul italic, iubitor al formei armonioase, soarbe ca o băutură divină idealul de frumuseţe sculpturală franceză şi prima uşă de bronz a lui Ghiberti, cu *Spes* şi *Fides*, e răspunsul real-idealist, definitiv-valabil, sudic, la chemarea armonioasă nordică, de neasemănat ritm unduios-elastic al liniilor, a Ecclesiei

şi Synagogei dela catedrala din Strassburg.—Ca astăzi, din Est, la marile şcoli ale Apusului, aşa în vremea antică, barbari din Vest şi din Sud merg la Athena: nenumăraţi sunt cei ce *mimetic* par a se fi adaptat la ritmul intens spiritual al cetăţilor de lumină; aproape nu-i vezi însă pe puţinii care psichologic au devenit coardă de harfă eoliană.—Două sute de ani de viaţă spirituală intensă nu împiedecă poporul atenian însuşi de a condamna la moarte pe Socrate. Massa populară rămâne tot aluatul greoiu, pe care instinctele şi locurile comune ale retoricei de bâlciu o pun în mişcare, iar nu ideile.

Invers, materia ritmizabilă individuală, e în esenţă, tot primitivism biologic. Michelangelo fuge ca un laş din Florenţa la apropierea Francezilor, se întoarce apoi de o teamă analoagă, de astădată de părerea mulţimei florentine, şi luptă brav pentru libertatea cetăţii. El, cel aşà de intens personal, inapropiabil solitar şi incomparabil, în gândul patetic şi în artă, el e un simplu animal uman terorizat de instincte în mijlocul ritmului panic şi brutal al mulţimilor.

Dar să urmărim acum alături de materia ritmizată, *forţa propulsivă a ritmului*. Există un ritm activ şi un ritm pasiv al mulţimilor, ca şi al indivizilor singurateci, creatori de gânduri. In deobşte şi indivizii ca şi mulţimile aşteaptă să-i ia valul, iar nu provoacă ei valuri. Omul e de obiceiu fricos: până ce nu-l târăsc evenimentele, nu îndrăsneşte a luà poziţie în faţa lor. In viaţa de toate zilele, afară de simpla activitate biologică, de cău-

tare a hranei și a femeei, omul e utilitarist pasiv: cel mult își dă osteneala de a reacționà la impulsii streine și încă și asta foarte slab. — Ce provoacă atunci ritmul, dacă omul în sine e așà de inert? Forța propulsivă a materiei umane, vegetând în animalitate, este cel de al șaselea simț al filosofilor buddhiști, *gândul*. Am putea spune că gândul există în sine, ca element autonom față de umanitate. In adevăr nu există consecvență ontologică între senzațiile psihofiziologice care stau la baza cunoștinței noastre despre lume și viață, și între ideile pure. Religia, metafizica și filosofia matematică sunt bazate pe ideile total absurde din punct de vedere empiric, a infinitului și eternității. Statul e bazat pe ideia transcendentală, absolut contrarie experienței biologice, a mandatului legal și a interesului etic-social. Dreptul e contractul de asigurare reciprocă a unor indivizi cari nici nu se cunosc, de cum să se amenințe în proprietatea și viața lor. De unde vin atunci aceste *realități*, cari sunt ideile? Platon spunea că din lumea eternă și divină, din care noi înși-ne prin sufletul nostru nemuritor ne tragem, lume din care avem reminiscențe de acestea supra-umane, pe cari prin inspirație divină le rechemăm la activitate, trezindu-le din subconștientul, în care dorm. Noi am spune că ideile nu sunt decât forme active ale spiritului universal, vibrând și în noi ca în întregul Cosmos, ca energie specifică lumii organice, în care energia unică, general-cosmică, devine suflet, în vreme ce în lumea anorganică ea e lumină, căldură, electricitate ori gravitație....

Precum două corpuri care se ciocnesc dau sunet, căldură, etc., sunet și căldură cari sunt entități deosebite de materia în sine a acelor corpuri, întru cât ele sunt vibrație, iar nu materie, tot astfel două suflete omenești ciocnindu-se dau gânduri: gânduri cu atât mai intense cu cât cele două suflete sunt mai vibratile, mai fine și mai specific-resistente. Gândul în sine nu poate fi, ca în teoriile materialist-mecaniciste, un fel de reacție chimică, ori de vibratilitate celulară, ci trebue să fie cevà infinit superior bietului organism omenesc. Acest organism e un simplu receptor, câteodată și commutator, dar și atunci modest și sărac, antropomorf, al unei forțe uriașe analoagă gravitației universale. De aceea toți marii „creatori de gânduri" creează subconștient, „subt inspirația zeului" care le dă într'o illuminare spontană, total neașteptată și incalculabilă, răspunsul la întrebarea zadarnic pusă pe cale rațională, specific-uman-experimentală. Indată după epifania cerească a creării, creatorul recade în viața obicinuită, devenind un om ca toți oamenii, și trebue—spre a creà din nou—altă mare străfulgerare, să-l fure și să-l silească a spune uman cele zărite în lumea aceea supraumană în care ca în somn hipnotic a privit clar și demiurgic un timp așà de scurt.

Forța propulsivă a ritmului suprabiologic uman este dară spiritul. Descărcările sale energetice în materia cerebrală umană, individuală și colectivă, sunt ideile. Ideile fiind forță vibratorie provoacă mișcări ritmice, specifice caracterului ontogenetic

al ideei respective. O idee spaţială provoacă ritmuri dimensionale, o idee etică, deci atractiv-repulsivă, quasi-gravitaţional-centrifugal-cosmică, provoacă ritmuri sociale, ş. a. m. d. Cum însă există capete bine conducătoare şi capete rău conducătoare de energie spirituală, este evident că ideile nu-şi pot face drum în umanitate, nu pot deci provocà vibraţii ritmice, creatoare de fenomene spirituale, deci de deveniri istorice, decât graţie acelor minţi fin construite, cari prind, multiplică şi transmit mai departe spiritul. Şi aici trebue să insistăm o clipă asupra unui amănunt principiar. Dacă materia are—cum cred moniştii materialişti—prin sine însăşi, în *mişcarea* ei, proprietăţile cari constituesc împreună energia universală, ar fi să ne întrebăm, de ce materia cerebrală umană e aşà de rebelă, în generalitatea ei, la orice vibraţie şi ritm mai intens ori mai complicat, de ce tocmai „regele creaţiei" dă dovada unei aşà de uriaşe inerţii energetice, unui aspect al materiei organice (deci prin ea însăşi vitală), care nu indică numai, ci *strigă*, ca însuşire specifică şi unică a materiei, nemişcarea, aritmia perfectă? In adevăr ori care ar fi realitatea cosmică asupra materiei şi energiei, ca cercetător al fenomenelor devenirei spirituale omeneşti, eşti silit a admite dualitatea: ***materie*** inertă, ritmizată prin spirit—***idei*** abstracte, forţe propulsive ale ritmului activ ori pasiv al materiei cerebrale umane.

Să examinăm cele două forme de activitate ale forţei ritmizante, spirituale: forma activă şi cea

pasivă. Am spus mai înainte că ființa omenească brută, are ca atare, fără nici o cultură, impulsii transcendentale cosmice : instincte creatoare ultra-naturale, supraumane. O idee creatoare politică, artistică, religioasă poate dară grupà pe cale de suggestionare a subconștientului metafizic din omenire o sumă de bimani, organizându-i împreună, și dimpotrivă nu poate grupà alte animale, oricât de superior organizate cerebral ar fi ele. Un individ ori o massă omenească scoasă din liniștea spiritual aproape aritmică, a vieții biologice, e întocmai ca o materie inertă : multă vreme după ce a încetat furtuna pe ocean, apa se agită în unde largi și adânci continuând prelung, deși tot mai slab, ritmul inițial ce i s'a impus de vânturi ; și tot așà, multă vreme după ce o idee a încetat de a mai fi activă, oamenii se agită pe urma primei impulsii date de acea idee. Acesta e ritmul pasiv și istoria omenirei e aproape înăbușită de forma aceasta a ritmului : massele populare se mișcă necontenit, mari evoluții istorice au loc prin această mișcare : revoluții și răsboae, schimbări social-economice și religioase, mari migrații de popoare și civilizații ; acesta e un adevăr incontestabil, chiar pentru istoricii individualiști ; dar ciudat istoric social-evoluționist ar fi acela, care descriind ritmul l-ar atribuì, și ca origine, materiei agitate de undele lui. Este însă, și în ritmul pasiv, un element activ : mișcarea inițială dată de idee servește numai ca un excitator al unor energii latente, de obiceiu distructive, mai rar constructive : sunt instinctele populare de vio-

lenţă pasionată, de clarificare brutală, de înnoire catastrofală, de justiţie orb-elementară, de simbolizare mistică a ideei formale, cari toate intensifică ritmul, îl grăbesc, îl transformă şi îl îndreaptă adesea pe un drum total strein de acela indicat primordial de ideea care a născut ritmul. Dar este iarăşi evident, că acest element activ al ritmului pasiv e din punct de vedere spiritual ceva cu totul inferior : el se aseamănă acţiunii distructive a vulcanilor cari au fost puşi în stare de erupţie de energia ascunsă în adâncurile lor, şi trebue ca în mijlocul haosului forţelor instinctive deslănţuite să intervină iară ideea ordonatoare, care să readucă materia omenească la ritmul armonios-ondulat al spiritului. De aceea în marile deveniri istorice, nu gălăgioasa turburare a marilor masse, ci aproape imperceptibila acţiune conştientă a conducătorilor de suflete e hotărîtoare. Nenumărate revoluţii şi răsboae nu au putut schimba cu toată mişcarea lor sălbatecă cu nimic mentalitatea colectivă, care abia încet-încet, după revenirea păcii, a început, pe bază ideologică, evolutivă, *a deveni altfel.*

Pentru ritmul vieţii omeneşti creatoare, forma activă, energetică, a manifestării vibratorii spirituale, e hotărîtoare. Dar aici vine greaua problemă a determinismului social-istoric şi biologic, care turbură puritatea ideei creatoare originar-individualiste. In adevăr individul însuşi e în funcţiune de mediu uman şi cosmic, de mediu contemporan şi tradiţional : ideile sale nu sunt energii metafizice, ci sunt idei devenite, specific-istorice şi specific-

umane (biologic și geografic umane). Este deci în ritmul activ o parte foarte însemnată de ritm pasiv, de resonanțe streine ideei ritmice pure. Istoricul individualist ar face o greșeală elementară, dacă ar negà aceste elemente co-determinante ale ritmului activ, original-individualist, genial-creator. Totuși greșeala sa ar fi mult mai ușoară ca a istoricului social-evoluționist, care ar încercà să explice numai prin stări generale social-psihologice punctele inițiale, spiritual-revoluționante, ale marilor deveniri culturale. Căci aceea ce face puterea uriașă a ideei creatoare de noui ritmuri este tocmai spontaneitatea ei, independența și superioritatea ei, față de mediul contemporan. Partea capitală a puterii energetice a ideei nouă este tocmai subconștientul caracteristic-personal, stilul exasperat-individualist, al ritmului ei : ideea religioasă buddhistă, de salvare prin suprimarea rațională a suferinței și morții, —ideea religioasă creștină de salvare prin suprimarea sentimental-mistică a vieții, întru siguranța alteia,—ideea social-politică internațională, cosmopolitică, anelenică, alexandrinică,— ideea artistică de sincretism gotic-roman, care stă la baza renașterei italiene, ș. a. m. d., sunt indissolubil legate de personalități precise, oameni singurateci, luptând înainte de toate pentru clarificarea propriului lor suflet, care, tocmai, nu-și găsește ritmul armonios în lumea contemporană cu ei : Buddha, Iisus, Alexandru, Niccolò d'Apulia.—Dar ritmul activ nu este exclusiv individualist. Nu numai indivizii vibrează creator și determinant-rit-

mic, ci și colectivitățile. In domenii însă strict circumscrise.

In adevăr, dacă cercetăm *natura ritmului* devenirilor omenești, în raport cu problema creșterei diferitelor vieți, vom constatà dela început că, psihologic, ritmul se poate caracterizà ca fiind de trei nuanțe, fie simultane, fie succesive, fie exclusive: sentimental (de obiceiu începutul agitației și la indivizi și la masse), voluntar (legat cu începutul la indivizi, constituind culminarea și sfârșitul agitației la masse), rațional (neexistent la masse, hotărîtor la indivizi). Cele trei nuanțe ale ritmului, sentimentală, voluntară, rațională, nu sunt însă simple colorări ale ritmului spiritual, ci stau în aceeași vreme în legătură cu problema capitală a vieții: *creșterea*. Creșterea organică în sine se poate perfect numi, de acord cu Schopenhauer și școala sa, *voință*. E voința cosmică, subconștientă și elementară, a materiei organice de a se desvoltà. Această voință constitue ritmul activ al marilor colectivități, în calitatea lor de organisme biologic-complete: triburi, popoare, societăți, rasse. Am avea deci: ritmul organic, al creșterei, de nuanță psihologică, voluntaristă. Dar creșterea întâmpină obstacole; obstacolele provoacă o reacție și luptă violentă pentru creștere, crează o turburare a ritmului organic, cu atât mai adâncă cu cât obstacolul e mai statornic; ritmul organic e deci modificat de *accidentul* întâlnit în creștere, și se colorează pasional, sentimental. Am avea deci ritmul accidental, al ciocnirei de obstacole, de nuanță psi-

hologică sentimentală. Acest ritm se întreţese şi completează continuu cu cel organic, constituind ritmul vieţii masselor omeneşti. Ca un fluviu care curge liniştit la vale, în mişcare cu totul potolită, aşa trăesc popoarele: dar tot ca fluviul care întâlnind o stâncă devine furios, capătă un ritm aprig şi nu se potoleşte iară decât sau tăind stânca prin puterea apelor lui, sau căutându-şi un alt drum, aşa şi popoarele întâlnind greutăţi în viaţa lor liniştită, se răscoală, ucid şi sunt sângerate ele însele, până biruesc, sau sunt biruite.—Totuşi adevărata natură a ritmului *activ* nu e nici cea voluntară, nici cea sentimentală, ci cea raţională. După cum am accentuat şi în altă ordine de idei, viaţa umanităţii e, ca ritm, o imensă ***sinritmie***: ca armonia polifonică în împărăţia sunetelor, aşa avem armonia poliritmică a vieţii creatoare spirituale. Această armonie nu se poate însă obţine decât printr'o raţională coacordare a diferitelor ritmuri, adică prin cunoaşterea şi stăpânirea interdependenţelor ritmice. Iată câteva exemple universal-istorice: armonia claselor sociale; pacea internaţională; raportul dintre individual şi social; raportul dintre economic şi spiritual, etc. Cine face coacordarea? Colectivitatea? Exclus, de oarece ea nu-şi cunoaşte decât propriul ritm, la care vrea să siluiască tot ce nu i se aseamănă. Sunt personalităţile solitare, ele iau conducerea, adesea chiar fără voia lor, fiind silite de masse, cari simt nevoia de a fi scoase din haosul vieţii pur organic-sentimentale şi aduse la siguranţa ritmului obiectiv, conştient,

controlabil, *rațional*. Biruința ordinei, a euritmiei, asupra tumultului, a aritmiei, e opera rațională, a ritmului conștient individualist, creator la rândul lui, de idei ritmice sociale, pe baza cunoașterei sau a intuiției geniale în oceanul interdependențelor ritmice.

Sufletele omenești individuale și colective, diferențiate specific prin legea cosmică a variației formelor vieții, au afinități elective precise și precumpănitoare pentru anume nuanțe ale ritmului spiritual: Arienii sudici (spre deosebire de cei nordici: Thraci, Slavi, Germani,—sentimentali, mistici, nebuloși) pentru ritmul rațional: Indieni (brahmanismul, buddhismul, arta, filosofia indică), Iranieni (religia, filosofia, statul, ideea monarhică), Eleni (armonia și simetria quasi-matematecă a artei, filosofiei și științei, raționalismul religiei lor, ideea politică), Romani (dreptul, statul, architectura, religia); Semiții pentru ritmul sentimental-voluntar (sensualism religios, poetic; cruzime politică; misticism exasperat, negând viața actuală; violență sălbatecă a activității politic-militar-sociale; exagerare caricaturală ori monstruoasă a valorilor artistic-plastice, ideologic-sociale, individualist-creatoare; continuă febrilitate a agitației vieții,—de unde și frăția bună a Semiților contemporani cu toate curentele de idei brutal-reformatoare, revoluționar-novatoare, distructive, anarchice, protestatare). De altă parte însăși fenomenele vieții spirituale sunt specific înrudite cu anume nuanțe ale naturei ritmului și prin aceste nuanțe își capătă

adevărata lor resonanță. Răspândirea religiei creștine în lumea antică e ritm caracteristic sentimental. Nenumăratele lupte social-politice ale Apusului, din antichitate și până azi, sunt înainte de toate ritm special voluntar, fără prea multă participare sentimentală ori rațională a sufletului colectiv-individual: e *creștere* aproape inconștientă, biologică, care devine doară în revoluții și răsboae pe ici pe colo și sentimentală, dar, afară de mari reorganizări prin conducători de geniu (August, Ludovic XI, Frederic II, Napoleon, Karl Marx) rămâne irațională, aproape pur animalică. In sfârșit toate cuceririle gândului artistic, științific, filosofic, sunt înainte de toate ritm rațional.

Dar să urmărim care e *structura ritmului*, tactul lui specific, în diferitele manifestări ale triplei lui naturi psihologice.—Mișcarea și viața se desfășură ritmic între cele două extreme, inerția absolută și vibrația absolută: materia și spiritul. Intocmai după cum inerția absolută ucide spiritul, tot așa vibrația absolută desființează materia. Noi însă, oamenii, suntem materie plus spirit, inerție plus mișcare. Structura ritmului nostru va fi dară un paralelogram al forțelor inerto-motrice. Desvoltarea maximă a spiritului va duce la un fel de biruire a inerției în sensul supunerei absolute a materiei la legile spiritului: cele trei feluri de ritmuri, sentimental, voluntarist, rațional, se vor putea preciză atunci și ele, destul de clar, în linia ondulatorie a ritmului. Să luăm cel mai desăvârșit exemplu istoric al curbei ritmice complete (inerție, vibrare maxi-

mă, inerţie). Din haosul năvălirii barbarilor dorieni, care prefac în ruine strălucita civilizaţie achaeică, vedem ridicându-se greoiu, primitiv, încă obscur, spiritul nou. Trec trei veacuri şi încă nu se poate vorbi de un ritm cultural bine caracterizat. Explozii violente, de energie mai mult biologică, provoacă mari agitaţii: expansiunea colonială, reîntronarea monarchiei absolute-militariste, reforma vieţii economice, sociale şi politice pe baze plutocratice, marea lumină profetică, a unei noui religii etic-monoteiste, orfismul. Sărituri disgraţioase dela barbarie la civilizaţia decadentă orientală şi iar înapoi la barbarie, ritm înăbuşit popular. Şi deodată, în mijlocul apatiei acesteia o uriaşă expansiune a unei *creşteri* streine, care se desfăşură, înecând totul, din Răsărit spre Apus. Sunt Iranienii, cari îşi trăesc ultimele tacturi de andante maestoso al ritmului maxim al vieţii lor. Cum încep a vibra frunzele pădurii la apropierea furtunii, aşa se înteţeşte, se unifică, ritmul violent agitat al sufletului elenic, adieri întretăiate reciproc de allegro şi scherzo, de marcia eroica şi de adagio malinconico, străbat în valuri tot mai intens ritmate întregul poporului chemat la proba vieţii. Cu tumult haotic se ciocnesc undele celor două deveniri: cea iraniană şi cea elenă. Şi creşterea iraniană se sfarmă, trupul ei se strânge mutilat înapoi spre Răsărit, —creşterea elenă se desfăşură în ritm încă mai grăbit, o jubilare imensă aprinde toate puterile latente ale sufletului elen: se naşte, ca în Florenţa secolului al XV-lea, o incomparabilă sinritmie

creatoare: religie, filosofie, știință, artă, politică, înflorire economică, expansiune brutală militară, absolut egal, càre formă umană concretă, a ritmului spiritual unic, toàte vibrează cu maximum de intensitate, sufletul elen trăește supraumam în toate, indivizii geniali biruesc materia inertă cu o ușurință spăimântătoare (comparați neputința spiritului în sculpturile de la Olympia cu biruința divină a spiritului în sculpturile Parthenonului—totuși la distanță de numai o generație),—par'că auzim încă măreața armonie pe care o creà ritmul trepidat al săpătorilor în piatră și al biruitorilor în agorà întrepătruns de ritmul adagio-grandioso, un poco stanco, al cugetătorilor tragediei, filosofiei și religiei elene. Și cum, pe mare, furtuna întâi agită fața apelor, și jocul valurilor e puțin adânc, așà ritmul subtil diferențiat, grăbit ondulat, cuprinde întâi numai straturile de sus ale națiunei elenice. Cum însă, pe mare, încet-încet, se sapă tot mai adânc agitația furtunei, urnind, desigur în ritm mai larg și greoiu, dar totuși urnind și adâncul, așà încet-încet, când cei de sus erau aproape obosiți de marea vibrare prin care trecuse, massele mari elene se porniră și ele în ritm larg, determinat și condițional, fără prea mult gând nou, dar agitate totuși de gândul creatorilor dinainte, și din marea sinritmie culturală a secolului al V-lea decurse larga ondulație civilizatorie a secolului al IV-lea. Și tot mai slab se vor mișca undele ritmului, tot mai gol, tot mai nespiritual, mai mecanic, mai inert va fi ritmul până în secolul II și I.—Și unde-và, în altă parte a

omenirei, un alt ritm, provocat de alte ciocniri de creşteri, va fi luat loc. Şi, în felul ei, după materia umană cu care va fi avut de lucrat, după calitatea sufletelor, individuale şi colective, o nouă undă ritmică va fi reînceput d'a capo. Noui sinritmii, material-spirituale, uman-divine, îşi vor fi pornit valurile lor, creatoare de viaţă nouă, după chipul şi asemănarea omului, deci după chipul şi asemănarea Cosmosului. — Dar în structura tuturor acestor ritmuri va răsunà deplin limpede tonalitatea specifică, natura sufletească a ritmului uman: marş nupţial, marş răsboinic ori marş funebru: ritm al iubirei, ritm al creşterei, ritm al gândului — asupra vieţii şi morţii. Tacturile ritmului se vor grăbi, se vor înceteni ori se vor frânge, după pasiunea, după voinţa, după ideea care le va nuanţà. Şi tragedia aeschyleană va fi reflexiv-melancolică, în vreme ce drama sophocleică va fi senin-olimpiană în ritmul ei. Şi Donatello va fi demiurgul voinţei şi Michelangelo va fi martirul pasiunii şi gândului supraumàn, care de prea puternica vibrare a vieţii divine sfarmă şi distruge materia artistică şi trupul omenesc.

Dar *intensitatea ritmului* istoric e prea hotărîtoare în devenirile sufletului omenesc, spre a fi numai în treacăt atinsă aici. Să urmărim dară intensitatea ritmului ca problemă în sine. Viaţa e creştere, iar creşterea e ritm. Creşte iarba, îmmuguresc copacii, se desfac florile, rodesc fructele. E ritmul naturei în funcţiune de frig şi căldură, lumină şi întuneric, umezeală şi uscăciune: după

elementele determinante ritmul creşterei va varià întocmai. La fel în ritmul vieţii omeneşti: avem şi aici elemente date, care determină intensitatea ritmului. Greutăţile vieţii materiale şi ale mediului geografic vor încetini în vibrarea spirituală sau vor opri cu totul în uniformitatea banală a ritmului biologic şi pe omul dela ecuator şi pe cel dela poli. Robia agrară, industrială ori biurocratică vor ţine de asemenea înăbuşit orice ritm variat spiritual. De abia când creşterea sufletului individual ori creşterea sufletului colectiv devine liberă de orice înlănţuiri, biologice, sociale, religioase, politice, economice, militare, de abia atunci poate fi vorba de o *intensitate* a ritmului. Altfel, este ritmul simplu al vieţii latente, fără intensitate şi fără profunzime. — Dar *ritmul creşterei sufletelor* e prin însăşi această denumire caracteristică ce i-o dăm: 1⁰ ritm de creştere şi 2⁰ ritm de creştere spirituală. In întâia lui însuşire el e un ritm extensiv, energetic, general-vital. In a doua însuşire el e un ritm intensiv, transformator-ordonator, creator-uman. Mişcarea de pură creştere a unor energii spirituale individuale ori colective ar putea fi numită cantitativ-energetică. Mişcarea de creştere a energiei spirituale individual-solitare ori colectiv-social-culturale, ar putea fi numită calitativ-energetică. Am avea cele două feluri de intensităţi ale ritmului creşterei vieţii spirituale, cel cantitativ şi cel calitativ, adică cel colectiv-civilizator şi cel cultural-creator, adică cel social şi cel individual.

Inţelegem prin intensitatea cantitativă a rit-

mului istoric amplitudinea *spațială* a undelor vibratorii : ritmul agită o suprafață și o adâncime geografic-umană cât mai vastă. Această intensitate este înainte de toate și aproape exclusiv cantitativă, pentru că ea nu transformă esențial, ci numai formal ritmul spiritual : ideile pure joacă un rol foarte șters, —impulsiile instinctelor, pasiunile populare, prejudecățile tradiționaliste, inerția spirituală, joacă dimpotrivă rolul capital. Iată de pildă cele două curbe uriașe ale ritmului istoric social-sufletesc : 1° creștinarea Europei și 2° reforma creștinismului catolic. Ambele mișcări au fost de o intensitate enormă : viața omenească individuală și socială a fost turburată până în adâncurile ei. Și totuși nici primul creștinism, nici cel de al doilea n'au putut dà nimic superior mentalității banal-antropomorfe a indoeuropenilor iubitori de viața simțurilor. O altă pildă, încă mai caracteristică, pentru îngrămădirea unei intensități maxime într'un timp minim, ceea ce e o modalitate în plus de exacerbare a intensității cantitative, e răsboiul mondial din 1914—18 (precizăm anii, căci de acum rar răsboiu care nu va avea repercutare mondială). Intensitatea ritmului vieții a fost în acest răsboiu desigur maximă față de tot trecutul umanității. Această intensitate însă tocmai prin uriașul ei caracter cantitativ a ucis aproape orice vibrare calitativ-spirituală. In afară de născocirile diabolice ale spiritului primitiv de distrugere, mintea omenească creatoare de artă, filosofie, gând religios-etic, mai că a adormit cu totul. De ce o așà de enor-

mă extensiune și profunzime a agitației, întinse asupra intregei umanități și de ce totuși o așà de săracă vibrare spirituală? Pentru că factorul care produsese agitația erà omul biologic, preistoric: o hoardă de bimane a tăbărît să asasineze hoarda vecină; o creștere de aceasta de antropofag voinic a împins Puterile Centrale la răsboiu. Problema care se rezolvà prin răsboiu era simplă: moartea sau viața, sclavia social-economică (mai grozavă decât sclavia individuală antică), sau libertatea capitalist-naționalist-imperialistă (mai efectiv strălucitoare decât toate libertățile naiv-idealiste) pentru Germani sau pentru Englezi. Au biruit Englezii, au fost zdrobiți Germanii. Toți cei cari au mers cu Englezii au crescut și ei biologic-cantitativ. Toți cei cu Germanii au scăzut. —Ca ritm nou, derivat nu numai cantitativ ci și calitativ din cel al răsboiului, dezvoltat ca rezultat spiritual al marei inter-assasinări în massă, putem cu destulă probabilitate prevedeà o dublă mișcare. Ideea libertății popoarelor, care a fost și la unii și la ceilalți luptători o simplă minciună convențională începe să agite ea, independent, mai departe, popoarele care au luptat sincer pentru dânsa, descoperind la urmă că au fost înșelate. De altă parte Imperialismul antropofagic al capitaliștilor internaționali a deșteptat o imensă reacție, tot internațională, a claselor proletare și a micilor popoare chinuite de foamea de aur anglo-saxono-ebree.

Ințelegem prin intensitatea calitativă a ritmului istoric amplitudinea în *timpul* devenirei umane, a

undelor vibratoare : şi peste mii de ani un fenomen puternic de viaţă omenească să răsune armonios-ritmic în sufletele individuale ori colective ale muritorilor: doctrina salvării a lui Buddha, viaţa eroică a lui Alexandru Macedoneanul, doctrina salvării a lui Iisus din Nazaret, arta şi filosofia greacă, ideea social-politică republicană romană, arta renaşterei italiene, ideea imperială romană, etc. In vibrarea spirituală a creatorilor de gânduri nouă să fie atâta bogăţie general omenească, atât element de valabilitate spirituală quasi-eternă, încât ritmul mişcării lor sufleteşti, şi ritmul mişcării general-culturale a epocei, să aibă putinţa de trezire a unei mişcări analoage şi în suflete altfel construite, cu un alt ritm specific al vieţii şi cu o altă construcţie biologic-geografică a determinismului contemporan lor.

Şi la fel, cantitativă deoparte, calitativă de alta, e şi intensitatea ritmului indivizilor singurateci, cari au provocat deveniri istorice. Valorificarea fiinţei şi acţiunii lor are a pornì tocmai dela caracterul intim al ritmului vieţii lor creatoare. Ce zgomot şi agitaţie violentă au produs în totdeauna marii demagogi, marii profeţi falsi, marii tirani ori cuceritori cruzi şi brutali! Istoria a însemnat viaţa, faptele şi înrâurirea lor : cu dreptate, căci există şi o devenire istorică negativă a spiritului omenesc : perpetua lui naivitate, imbecilitate, laşitate. Dar ritmul lor istoric e numai cantitativ intens, şi în cel mai ironic sens cantitativ. Dimpotrivă, ce singuratece au trăit geniile pozitiv creatoare ale o-

menirei! Ritmul vieţii lor solitare a fost incomparabil de intens numai în sine. Şi nu structural-calitativ, căci nu există diferenţă calitativă între diferitele activităţi spiritual creatoare,—dar ca resonanţă în timp, deci ca resonanţă în sufletele nobile ale tuturor epocelor—deci, aşà fel, ca intensitate calitativă,—cùm au lăsat în urma lor în adâncul contingenţelor de o clipă, a importanţelor înşelătoare ale uitatei lumi de atunci, Phidias pe Cleon, Platon pe Gorgias, Paul pe Apollonius din Tyana, Leonardo pe Sforza!

Căci ritmul care e formă, deci trup, îşi are şi el sufletul lui: *ideile ritmice*. Natura, structura şi intensitatea ritmului sunt în funcţiune de *ideile* ritmului. Ce sunt aceste idei?—Mişcarea vieţii noastre e pornită şi ordonată de două realităţi eterne: ameninţarea morţii, bucuria vieţii. Cea dintâi ne sileşte la apărarea şi păstrarea cu orice preţ—chiar monstruos—a vieţii. Cea de a doua ne împinge la îmmulţirea, îmbogăţirea, eternizarea vieţii. Ambele realităţi dau, ideologic, un principiu inspirator *vital*; ameninţarea morţii crează ideile active *conservator-vitale*, bucuria vieţii crează ideile active *generator-vitale*. Primele sunt utilitar-sistematizatoare; organizarea vieţii materiale, a vieţii sociale, regulamentarea raporturilor pragmatice dintre individ şi societate (familie, stat, drept, religie, răsboiu), asigurarea tot interesată şi contractuală împotriva nenorocirei prin cultul divin apotropaeic şi utilitar. Dimpotrivă ideile generator-vitale sunt idei libere, dezinteresate ca utilitate imediată a

vieţii, lipsite de apăsarea adesea oribilă a imperativului categoric impus de instinctul de conservare a individului şi speciei; ele evoluează individualist-formal, original şi caracteristic ritmic, şi nimic nu le împiedecă de a trece cu totul în domeniul abstractului poetic şi metafizic, creând o întreagă lume de vis şi gând, fantastic şi subtil, care pune în vibrare, infinit de profundă şi prelungă, faţă de simpla viaţă material-utilitară, nu numai sufletele nobil-individuale, ci întregi grupe sociale superiorizate-spiritual. Astfel dară, ritmul istoric al ideilor conservator-vitale va fi în deobşte greoiu şi lipsit de varietate: curbele devenirilor lui vor fi aproape banal de asemănătoare la popoare şi în timpuri foarte depărtate unele de altele. Dimpotrivă ritmul istoric al ideilor generator-vitale va fi de o uşurinţă, varietate, noutate, eleganţă şi graţie, continuu evolutivă, în domeniul sensoriu al bucuriei vieţii, —de o penetraţie şi intensitate convingătoare şi emoţionantă până la filosofic şi tragic, în domeniul reflexiv al energiei vieţii. Ideile generator-vitale crează cele două ritmuri imense ale vieţii active a omului pe pământ: ritmul ornamental şi ritmul monumental. Primul e în funcţiune de plăcere a vieţii, al doilea în funcţiune de biruire a morţii. Primul este înainte de toate formă armonioasă: tact allegro al vieţii. Cel de al doilea este ideea de eternizare prin sinteza abstract-formală a gândului general omenesc, ca atare, suprapus technicei, artei ori filosofiei şi religiei prea contemporane. Aducerea iubitoare între noi a trecutului

apus, prin amintire, proectarea prezentului în viitor, peste graniţele vieţii noastre pieritoare, prin commemorare, sunt una şi aceiaşi impulsie supraumană, a marelui, largului, ritm istoric, care uneşte în undele mişcării lui, deopotrivă, ce a trecut şi ce trece. Şi dacă ornamentalul e înainte de toate ritmul specific al înflorirei vieţii, în toate aspectele ei, monumentalul este ideea care uneşte, adâncind ca sentiment şi gândire, toate artele plastice, ba chiar poezia şi muzica: de abia prin monumental arta îşi capătă *spiritul*. —Noi trăim în mijlocul morţilor fără a lua prea mult seama la ce a fost viaţa lor distrusă, crud risipită. Ii aşezăm pe morţi, în chipuri, împrejurul nostru, ca spre a ne aminti de ei, propriu însă pentru a fi liniştiţi, că nu ne ameninţă de undeva de departe cu absenţa lor. Aşa e viaţa, săracă, fricoasă şi banală : cum trăesc insectele printre resturile vieţii, aşà omul obicinuit se înconjură fără emoţie şi fără gând de chipul celor ce au murit, cari sunt acum *în altă lume* decât el. Ci ideea monumentală, măreţul ritm adagio, al readucerei prin căldura noastră jertfită, prin sufletul nostru înfiorat şi dureros, la viaţa noastră, aici cu noi, a celor ce au murit, această idee, acest ritm, singure, fac legătura dintre viaţă şi moarte, şi, biruind uitarea, dau însăşi vieţii noastre, a celor încă trăind, imensa simţire, maestosul gând, al unei umanităţi eterne, încorporate, fie şi o clipă, în sufletul unui biet muritor. Dar tocmai pentrucă ritmul acesta puternic şi răscolitor până în adâncuri, mistueşte pe cel prins de el ca focul vecinic materia pieritoare,

rari sunt sufletele creatoare cari să fi putut luà în ele și redà deplin, în noui forme ale vieții, ritmul monumental. Phidias, Michelangelo, Beethoven, pătimind ca niște noi-mântuitori-ai-omenirei-întru-viața-eternă și-au țintuit pe stânca durerii și pasiunii etern omenești sufletul lor titanic, și, de vibrația pură a sufletului lor transfigurat prin revelația eternului, materia s'a prefăcut ea însăși în idee, s'a ordonat docilă pe linia fixată de demiurgi și, ca soarele din mare, în lumină incomparabilă, în ritm de lărgime cosmică, au răsărit Moirele, Moise cu cele patru Veghe ale zilei, Sinfoniile. Ci artiștii cei mulți ori noi muritorii de sută, ne bucurăm și sufletul nostru dansează dionysic chiar și numai de jocul razelor de lună pe marea ușor înfiorată de boare și în ritm botticellic, raffaelin, correggic, iubim, cântăm, preamărim viața.

Și ideile ritmice — antropomorfe — își au corespondentul lor, în *formele ritmice*-cosmice: ideea ornamentală pură e corelată cu *ritmul de repetiție*, linia mereu aceeași a tactelor extreme; ideea monumentală pură e corelată cu *ritmul de compensație*, linia mereu nouă și totuși continuu armonioasă a ideilor și formelor, integrate prin sinritmia spiritual-formală.—Mișcarea sufletului omenesc, e, concret, mișcarea trupului lui: precum te agiți trupește subt imperiul unei pasiuni, tot așà te miști puternic și ordonat subt imperiul unei idei formatoare. Nu poți face, șezând turcește, pictură sau sculptură monumentală, ci cel mult mărunțișuri de artă industrială. Intreaga cultură

a Răsăritului se aseamănă cu mătăniile pe care un anachoret le trece una după alta, mereu aceleași, mereu la fel, printre degete, ucizând cu deșirarea lor mecanică ori ce gând din el : aceleași autocrații absolute și crude repetate la infinit, în viața politică ; aceleași motive architectonice și ornamentale (uitați-vă la pagodele cu coperișul repetat la infinit) în arta de aer liber ; aceiaș naiv-hâdă, copilărescmonstruoasă, fantastic-burlescă și perfid glumeață amestecare, a unor forme bolnave, de imaginație febricitantă (subt soarele de plumb indic sau în aerul pestilențial chinez) cu tradiționalismul feroce al unei organizări pe caste, pe mentalități, pe religii, pe cruzime egoistă stupidă și bëată—quasieterne. Și tot astfel în această osificare, împietrire orientală, muzica, literatura, filosofia, abia de se mișcă în greoaele forme de repetiție vecinică a aceluiaș motiv formal (cetiți chiar învățătura așa de nouă a lui Buddha și vă veți simți înăbușiți subt imensitatea monstruoasă a reluărilor și repetărilor) ; e viața quasi-inertizată prin tictacul de orologiu, prin ritmul cât mai mecanic al trupului tău, al mâinilor tale, al minții tale. Ți se pare, în gând sceptic asupra oricărei noblețe omenești, că chiar doctrina așa de sublimă a lui Gòtamo, Illuminatul, nu e decât aceeași fantasmă adormitoare a Răsăritului : „nu e suferință și nu e moarte, pentrucă..... nu e nici viață, pentrucă totul e numai un *cauchemar* al arșiței, al bălții, al opiului, al somnului chinuit, al somnolenței perpetue, a umanității ca tot". Și totuși, de altă parte, când vezi adânca perspicaci-

tate a orientalului în marele mister al existenței și al relațiilor dintre oameni, mister pe care acolo, în nemișcarea lui aparentă, el îl deapănă continuu în sufletul lui închis, prefăcut, perfid, atunci îți vine iarăși să spui: nu cumva ritmul lui potolit, mecanic, aproape inert, este adevăratul ritm perfect acordat cu cel al eternității cosmice? Ei nu se grăbesc, ca noi, ei știu să aștepte; ce minunat își petrece Iaponezul, cu ce poftă râde, când vede un european agitat și violent! Le par desigur, toți acei oameni palizi ai Vestului, ca niște bolnavi, ca niște pătimași, cari-și cheltuesc repede viața și vor muri cu toții înainte de ce să se fi mișcat din echilibrul și aequanimitatea lui ironică un singur oriental de aceștia, cari par'că ar fi siguri de chiar eternitatea vieții lor, meschin-personale, așà de încet se mișcă, așà de la fel gândesc, așà de cumplit de obositor se repetă.

Și dimpotrivă, nu e, pentru omul Vestului, putință de oprire, de odihnă, a gândului lui continuu inovator. Lui nu-i ajunge să spună aceea ce au spus cei mai buni dintre cei mari, căci aceasta nu e decât tot lucru vechiu, bine spus. Trebue să vină ceva mai bun ca însăși cele mai bune gânduri ale celor mari și astfel să fie anunțată Umanității o nouă idee, o nouă formă, unică, în perfecția ei sublimă. Și pentrucă toată *noutatea* omenească se grănițuește prin neputința noastră de biete organisme necomplete, pentru că nu există putința originalității pe linia infinitului, omul puternic vibrător al Vestului construește în avântul lui spre creare—organic și

subconștient —acele mari linii ondulate ale ritmului secular și milenar ale spiritului lui unitar, cari ne apar nouă alcătuind o sinritmie compensatoare a diferitelor tacte original-caracteristice, diverse unele de altele și, totuși, prin sincronicitatea lor, aparținând unei singure unde ritmice, în totalitatea, iar nu în izolarea lor. Vedem atunci sinritmate : feudalitate, monumentalitate, epopee, —urmate de muncipalitate, ornamental, lux, agitație, criticism, lirică, —încheiate de democrație, utilitarism social-etic-estetic, realism, dramă. Sau, în marile linii ritmice ale gândirei sintetice a Apusului : linia artelor plastice plecând dela mișcarea greoaie, ridicol de pedant echilibrată, trecând prin mișcarea dezordonată, apoi prin cea măreț stăpânită, sinritmată cu cea jubilant individualistă, caracteristică, transformându-se în fine în fluviu grandios de mișcare potolită, tot mai unitar-asemenea, tot mai puțin inovatoare, tot mai lipsită de idei, mai inertă, până la încetarea totală a ritmului în apele stătute, imense și banale, ale neantului ritmic dela început, —și după un timp oarecum de odihnă, noua linie ritmică, d'a capo ; ori linia ritmului politic : autocrație, feudalism, plutocrație, ochlocrație și d'a capo ; ori linia ritmului social : biologic, militarist-religios, economic, filosofic și d'a capo. Dar mai mult decât atât, în *ritmuri identice* se alcătuesc, prin calitatea sufletească specifică a diferitelor grupări umane, *stiluri diverse* ale liniilor ritmice : așa e stilul elenistic al sincretismului, scepticismului și cosmopolitismului, diferit de stilul roma-

nistic al acelorași fenomene ritmic istorice. Tot astfel ochlocrația ateniană a lui Cleon își are stilul ei special față de ochlocrația rusească a lui Lenin, — deși ritmul e identic : atât ca natură cât și ca structură și idee.

Undele ritmice, curbele ondulatorii, ne clarifică însă și mai mult realitatea vibratoriu-spirituală, care e ritmul de repetiție deoparte, ritmul de compensație de alta. In adevăr, urmărind undele ritmice ale devenirilor istorice, constatăm unde închise într'un fel de ritm static, ca de pildă în artă, știință, filosofie, drept, stat, — și unde deschise asupra infinitului într'un fel de ritm dinamic : ritmul social, politic, religios, mimetic-cultural. Să analizăm dară ceva mai de aproape aspectul undelor ritmice, staticitatea, respective dinamicitatea lor.

Orice vibrație, pentru a avea loc, presupune existența unei materii vibratorii pe care energia spirituală cosmică o agită. In vidul absolut nu ar putea existà nici vibrație, nici ritm. De aceea știința e nevoită să admită azi perfecta continuitate a materiei în spațiul infinit. Tot astfel undele vibratorii spirituale au nevoe de materia umană, în cari ele ondulează pe lungimi foarte variate, după vibrarea spirituală specifică, — întocmai ca undele luminei în spectru. In vreme ce de pildă undele artistice ori filosofice sunt foarte scurte, dar cu un număr de vibrații enorm, undele sociale ori cele religioase sunt foarte lungi, dar cu un număr de vibrații redus. Care e cauza diferenței? Evident 1° calitatea energiei spirituale și 2° calitatea materiei

vibratorii: prima condiţionează numărul (foarte restrâns al) capetelor omeneşti bine conducătoare de energie superioară; a doua condiţionează intensitatea maximă (foarte rară) a vibraţiei spirituale. In adevăr, ideile şi formele artistice ori filosofice sunt realităţi extrem de fine şi specializate, cari nu pun în mişcare decât un cerc restrâns şi închis de suflete omeneşti; aceste idei şi forme sunt incapabile de a provocà ritmuri sufleteşti general omeneşti; ele constitue, înlăuntrul unor graniţe precise de: spaţiu, timp, valoare, entitate, materie aperceptivă, materie aperceputā, materie vitalizată şi stil (adică înţelegere subiectiv-obiectivă a raporturilor dintre apercepţie şi reproducţie), — un cerc închis, dincolo de care ele devin neactive, inaperceptibile. Ritmul undelor intense şi restrânse e ca un nucleu cosmic, un sistem în sine, în raport de atracţie şi gravitaţie, de echilibru stabil faţă de alte nuclee — autonome, şi, faţă de alte forme ale energiei spirituale, ireversibile. — Dimpotrivă undele de vibraţie rară, dară de lungime maximă, constitue un fel de ondulaţie panantropică; ritmul lor e ca ritmul eterului universal: el e generalizat şi reversibil dintr'o formă în alta, influenţând toată materia omenească şi toate vibraţiile ei. Iată de pildă ritmul social, politic, religios ori mimetic-cultural: undele acestor ritmuri sunt deschise asupra infinitului omenesc, căci orice calitate a materiei aperceptive e influenţată şi pusă în mişcare de ele: dela bimanul paleolitic, la omul genial modern, — şi orice vibrare specifică a materiei aperceputе (vi-

brare artistică, ştiinţifică, filosofică, juridică, teoretic politică) e permeabilă iradiaţiei energiei spirituale sociale, politice, religioase, ori mimetic culturale. Ca atare ritmul acestei din urmă energii exercită o acţiune dinamică asupra tuturor sufletelor omeneşti individuale şi colective: undele lui sunt aşa de largi, încât nici o formă a vieţii omeneşti organizate nu scapă înrâurirei lor. Din această cauză ritmul devenirilor general-omeneşti este el însuşi un ritm de unde lungi şi puţin intense, pe când dimpotrivă devenirile solitar-omeneşti, individual-geniale, nu aparţin ritmului general-omenesc decât în măsura în care ele sunt pătrunse de ritmul larg,—iar acţiunea lor asupra acestui ritm larg e valorabilă ea însăşi tot numai în măsura turburării—foarte încete şi slabe—a acestui ritm larg, şi nu, cumva, în măsura propriei lor intensităţi, care constitue un fenomen explosiv, nu unul evolutiv, în devenirea gândului omenesc ca un tot.

Astfel dară ritmul vieţii creatoare omeneşti, pe care l-am caracterizat mai sus ca bifariu: de repetiţie şi de compensaţie, ni se clarifică prin analiza undelor ritmice ca un *ritm de creştere a energiei generale umane* în cele două aspecte complementare: creşterea prin conservare a energiei continuu acumulate pe cale biologică, ritmul de repetiţie,—creşterea prin multiplicare şi transformare a energiei continuu create pe cale spirituală, ritmul de compensaţie. O interferenţă a celor două feluri de unde e, fireşte, inevitabilă, căci totul se pătrunde reciproc în Cosmos. Iar rezultatele interferenţelor sunt ele

însele caracteristic-inovatoare în domeniul unitar al culturii omenești.

Dacă urmărim *evoluția ritmului* istoric, constatăm tocmai această interferență universal-omenească în timp și în spațiu, între integral și diferențial, cosmic și spiritual, repetat și compensat, pe urma căreia se sistematizează deoparte ***ritmul de tradiție***, de alta ***ritmul de inovație***, în întregul domeniu al activității noastre spirituale. Iată de pildă câteva ritmuri de tradiție în ținutul prin excelență compensator, adică inovator al timpului și spațiului omenesc: organizarea bisericei catolice, viața constituțională engleză, ritmul templelor elene sau al boltelor romane, ritmul vieții de familie în burgheziile occidentale, etc. Iată dimpotrivă ritmuri de inovație în ținutul ritmului de repetiție: modificarea stilului artistic nordvestindic, continuele reforme religioase ale întregului răsărit, nenumăratele invenții technice și sisteme etic-metafisice ale lumii chineze, etc. Dar lăsând la o parte interferențele care sunt simple accidente, să vedem care e caracterul celor două feluri de ritmuri evolutive în sine—cel de tradiție și cel de inovație—în viața spirituală a omenirei.

Tradiția este în viața omenirei continuitatea în lupta și munca pentru cultură. Fiecare generație trece celei următoare și fiecare veac și mileniu trece celor mai târzii rezultatele experienței și silințelor lor. Fără tradiție nu există cultură: nici omul simplu, nici geniul, nu poate creà nimic fără tradiție. Cele mai mărețe întruchipări artistice și filosofice

ale omului genial sunt o sinteză a unor cuceriri tradiţionale îmbinate organic şi transformate într'o nouă viaţă spirituală, individualist-caracteristică,— întocmai ca pruncul născut din doi muritori, deosebit ca înfăţişare şi suflet de ei, deşi carne din carnea lor şi viaţă din viaţa lor. Platon nu ar fi existat fără Eleaţi, Heraclit, Anaxagoras, Socrates şi chiar Democrit, cari toţi i-au dat câte ceva. In Michelangelo sunt rezumaţi şi intensificaţi nenumăraţi predecesori, printre cari în rândul întâiu Iacopo della Quercia. Ş. a. m. d., pentru a nu mai insistà zadarnic asupra vieţii sociale, politice, religioase, economice, care e prin excelenţă tradiţie.—Dar orice tradiţie înseamnă—ca evoluţie spirituală —de-o parte materie umană omogenă iar de alta energie vibratorie constantă : şi un element şi celalalt sunt absolut indispensabile continuităţii mişcării armonic ondulate. Ritmul de tradiţie este deci ritmul larg, statornic, adânc, fie al umanităţii ca un tot temporal, — fie al popoarelor-naţiuni ca unităţi precise spaţiale-temporale. El nu este identic cu ritmul de repetiţie (care exclude evoluţia), ci presupune, dimpotrivă, o continuă creştere şi transformare a energiei spirituale spre vibraţie superioară a materiei aperceptive umane,—întocmai cum râurile sapă constant şi depun constant aluviuni, chiar fără inundaţiile catastrofale, care mai mult turbură decât completează opera ritmului obicinuit. Firesc lucru, ritmul tradiţional cultural e o perpetuă stare de veghe iar nu, cumva, o ondulaţie mecanică, în felul ritmului tradiţional, primitiv-vegetativ, al

popoarelor necivilizate. Ritmul vieții sufletești a acestora din urmă e neevolutiv, deci neistoric.

Dacă am asemănà gradele de spiritualizare omenească celor patru stări fisice ale corpurilor : solidă, lichidă, gazoasă și radiantă, este clar că creerul genial, totdeauna inovator, nu și-ar puteà găsi analogie decât exclusiv în starea radiantă : în adevăr pentru individul creator toate contactele cu lumea materială ori cu cea ideală, fie contemporană fie tradițională, sunt numai impulsul pentru puternice descărcări de energie ; omul genial *emană* continuu gânduri și fapte nouă, individuale, caracteristice — până ce viața lui se risipește în neexistență. Un om simplu se hrănește el pe el cu tot ce e strălucire, frumusețe, gând, acțiune spirituală : ca un corp care absoarbe undele luminoase și rămâne tot negru, așà omul de sută suge în sine vibrațiile spirituale rămânând inert. Dimpotrivă omul genial nu numai reflectează ondulațiile spirituale, ci în el se nasc vibrații proprii la atingerea cu energia creatoare omenească, și el, la rândul lui, emană energie și produce unde energetice. Intregul ritm istoric, de inovație, se sprijină și se lămurește pe această realitate cosmic-omenească. Să urmărim în istoria universală orice gând artistic, filosofic, științific, în așa zisele lui reluări de către marii creatori de idei ai popoarelor culturale și vom constata că la fiecare *reluare* el devine *altul*, devine o *nouă* forță energetică. Iată de pildă ideea plastică în relief și sculptură rotundă la Greci, la Romani, la Francezi, la Italieni, la Contemporani ; ideea onto-genetică

materialistă, ori cea logic-metafisic idealistă la Greci, la Francezi, la Germani; ideea atomistică ori cea evoluţionistă, ori cea criticistă ori cea experimentală, în ştiinţa şi filosofia europeană, etc. etc. Ritmul inovator al devenirilor spiritului omenesc s'ar putea asemănà cu un vânt puternic, care suflând din adâncul întunecat al originilor omeneşti în spre viitorul nostru necunoscut, cu o intensitate şi iuţeală constantă, înteţeşte fiece mică scântee întâlnită de el în drum, o creşte, o preface—prin puterea lui, că suflă, dar prin natura ei, că e foc—în incendiu,—câte odată chiar, când materia înconjurătoare e pregătită să ardă prin seceta suferinţei, iar nù: e umedă de rodirea materiei, o măreşte în catastrofă purificatoare, pentru ca, iară veacuri, să sufle numai spre a mânà cu el, din generaţie în generaţie, praful drumurilor bătute şi zădărnicia frunzelor moarte. Şi în ritmul acesta de inovaţie, nu partea constructivă, evolutiv-compensatoare, de care vorbiam mai înainte, când caracterizam ritmul de compensaţie, e elementul caracteristic, ci partea explosivă, distructivă a inerţiei ori lenei de mişcare, linia nebună de protuberanţă solară, proectată în infinit, e hotărâtoare pentru valorificarea ondulaţiei spirituale universal-omeneşti, perpetuu înnoitoare.

In adevăr tendinţei incomensurabil de puternice a *materiei cosmice* de a se *integrà* în cohesiune, uniformitate şi inerţie, îi stă în faţă tendinţa, pentru noi, tot aşà de incomensurabilă ca putere, a *energiei cosmice* de a se *diferenţià* în activitatea ei, dând ma-

teriei vibraţii, ondulaţii şi gravitaţii de tot felul, neînchipuite ca număr, ca forme, ca intensităţi. La fel este lupta dintre *integralul biologic* şi *diferenţialul spiritual* din om, cari reprezintă în materia noastră pieritoare, ca indivizi şi ca tot, cele două eternităţi cosmice, inerţia şi vibrarea. Ritmul de tradiţie apără materia omenească de distrugerea prin spiritualul absolut, ritmul de inovaţie provoacă necontenit materia omenească la vibrarea maximă. Ambele împreună constitue divina sinritmie a culturii omeneşti creatoare, armonioasa ondulaţie ritmică a culturii omeneşti conştiente de sine însăşi. Dar după cum fiecare grăunte de materie anorganică îşi cere vibrarea lui particulară, tot aşà fiecare *formă* a ritmului omenesc creator îşi cere stilul ei propriu.

Stilul e, ca orice idee şi formă antropogenetică, o rezultantă a două forţe spirituale complementare: *voinţa* (aceasta e — biologic şi cosmic — *creştere*) şi *raţiunea* (aceasta e — cosmic — echilibru universal, *ordine*, armonie). Voinţa de a creà dă materialul brut; raţiunea îi dă proporţia, ţinuta şi ritmul particular. Familia, Statul, Societatea există prin voinţa mulţimei: ele sunt simple fenomene de creştere spirituală. Familia matriarhală ori patriarhală, monogamă ori poligamă, absolutistă ori liberală, — iată stilizările raţiunii ordonatoare. Şi tot aşà cu stilizările statului, societăţii, artei plastice, religiei, etc. Ritmul fiecărui fenomen de devenire omenească e hotărât nu de voinţă, ci de raţiune: ***stilurile ritmurilor*** sunt în funcţiune de forţa spirituală, raţional-or-

donatoare. Dacă *patimile* uriașe populare, sociale ca și individuale, provoacă toate agitațiile, turburările, mișcările violente, furios ritmate ale istoriei, *ideile* conducătoare infuzate, pe cale de sugestie ori pe cale de sentiment, masselor, pe cale de judecată, indivizilor, sunt elementul care polarizează vibrațiile colectiv-spirituale, dându-le o direcție, o ondulație și o intensitate quasiconstantă, deci consequent ritmică. — Să luăm câteva exemple de stil ritmic. Diferitele rase omenești, ca și diferitele popoare ori indivizii izolați, își au un anume ritm propriu, de caracter ereditar: sunt greoaie sau iuți, persistente în mișcare sau molâi, etc. Acest ritm moștenit, e stilizat, adică e conștient organizat ca vibrație constantă: germanul greoiu și persistent creează *metoda*, organizarea, sistematizarea culturală contemporană: iată un stil ritmic racial. — Omenirea vestic-europeană, în special franceză, trăește între 1000 și 1300 o epocă de idealism liric-mistic: în viața de răsboiu, de iubire, de religie, poezie și artă, e acelaș avânt nebun spre frumuseța absolută, mistică, a devotării, jertfei, luptei, credinței: poema lui Tristan și catedrala din Chartres au acelaș ritm: salturi de octavă, mai sus, mereu tot mai sus, cu triluri la fiecare octavă, în iuțire din ce în ce mai pasionată a vibrației, în ciocănire din ce în ce mai desnădăjduită a tactelor, până la tactul final, eteric, moartea și viața eternă, ori săgeata în seninul imens, înfiptă pe ultimul fleuron al turnului, asvârlit ca o lance în abisul zenitului: iată un stil ritmic spiritual, al unei societăți intens crea-

toare. — In construirea corpului omenesc ca valoare plastică, Dorianul dă atenţie osaturei şi energiei, Ionianul moliciunei, graţiei, sensualului, Donatello caracteristicului, Jacopo della Quercia massivului şi spaţialului, Michelangelo monumental-pateticului, ideal-architectonicului: iată stiluri ritmice plastice. — Elenul dă templelor sale o astfel de proporţie reciprocă a părţilor (masselor şi forţelor) componente, încât, în armonia lor, ele dau impresia siguranţei şi liniştei eterne a siluetelor de munţi în asfinţit, a orizontalităţii inebranlabile a mării în linia depărtării; Romanul dă boltelor sale îndrăsneţe curbarea însăşi a cerului, aşà că ritmul mişcării liniilor lor funcţionale e ca un prelung acord perfect în major: iată stilul ritmic al liniilor energetice. — Şi toate acestea sunt stiluri ale unor mişcări enorme, în care nenumăraţi oameni de geniu au fost sinritmizaţi cu liniile marilor ondulaţii, sufletul lor propriu fiind aproape desfinţat ca ritm individual. — Dar dacă e să ne îndreptăm privirea la stilul calitativ, de intensitate spirituală individuală, dacă e să examinăm stilul ritmic al personalităţilor creatoare de toate felurile şi de toate mărimile, vom găsi nenumărate ordonări conştiente ale mişcării sufleteşti individuale, infinit de numeroase stiluri ritmice. — Şi totuşi, racial ca şi technic, calitativ ca şi cantitativ, individual ca şi social, toate stilurile ritmice sunt influenţate, armonizate, valorificate etern-omenesc de un singur stil: stilul intensiv: ordonarea mişcării ca vibraţie maximă (intensitatea individual creatoare), ordonarea mişcării ca

ondulaţie maximă (intensitatea colectiv sinritmică): prestissimo appassionato la viori, adagio grandioso la rest. Acest stil intensiv nu e însă altceva decât însăşi sinritmia cu mişcarea cosmică: e unirea noastră cu sublimul Infinitului și Eternului în vibrarea noastră uniformă cu Totul; conştiinţa despre atingerea acestui punct final al vibrării noastre spirituale ne dă extasul dionysic, apollinic, aphrodisic.

Căci *spiritul ritmului* acèsta e: fericirea, nemurirea, dumnezeirea. Ideile transcendente hărăzite nouă de Cosmos, ca parte integrantă din el—și ele ca și noi — Infinitul și Eternitatea, își cer formă umană: iar forma e, ca și în Cosmos, vibrare. Vibrarea însă, până la sentimentul coborârei zeului în noi, e revelaţia spiritului ritmului.

Se îmbulzesc în noi, ne frământă, ne torturează instinctele: e haosul ritmului tumultuos din vremile când omul nu erà decât un biman. Muritor de rând ori titan al gândului, omul e deopotrivă chinuit de instinctul vieţii: procreare, creştere, creare cu mâinile și mintea. Omul iubeşte femeea, ucide pe cel ce nu-l lasă să aibă ce doreşte, se bucură de puterea muşchilor lui ori de ascuţimea gândului lui. Iar bucuria îi dă un ritm tot mai grăbit, îl preface întreg în ritm concret—ca dans și ca sunet cântat, ca tact demiurgic, ca delicată frângere a liniilor aspre și tari,—îl face să uite tot ce e slab în el, îl „enthousiasmează": sufletul desprins din cătușele materiei vibrează în sine, sfărâmând materia, creând extasul inconştient de viaţa reală, de

lume ori de personalitate: dă nebunia beţiei dionysice, dă uitarea de sine a inspiraţiei apollinice, dă divinul aliaj al esenţei vieţii cu esenţa morţii în îmbrăţişarea Aphroditei.

După direcţia în care şi-au căutat oamenii fericirea, a variat şi tonalitatea spiritului lor ritmic-creator. Dionysos thracic ori Odin scandinav, deopotrivă de sterilă, confuză şi numai biologic-intensă a fost agitaţia cumplită a religiei de luptă, de libertate, de nemurire, thraco-germanică. — Ci Elenul deschizând ochii mari asupra lumii, a văzut Frumosul şi în sufletul lui a crescut uriaş sentimentul plastic, dorinţa de pipăire, modelare, mângăere, ca a unui trup delicat omenesc, a întregei lumi de linii, de culori, de forme, de sunete, de ritmuri. Şi toată energia vieţii lui, toată voinţa creării, toată iubirea existenţei acesteia, palpabile, îmbrăţişabile, s'a prefăcut la Elen în ritm al muncii şi al gândului, a toate ordonatoare, şi stat, drept, religie, ştiinţă, poezie, filosofie, artă, au devenit una şi aceeaşi plastică expresie a înfocatei iubiri pentru frumuseţea umană: nimic peste puterile de iubire şi înţelegere a fiinţei noastre, aşà de mărginite şi ca trup şi ca suflet: armonie şi simetrie antropomorfă, ritm potolit, reţinut, discret. Dar în acest ritm omenesc, claritate, ordonare, valorare divin intensă: un incomparabil imn al omului devenit divin în tot ce e numai omenesc şi muritor, devenit idee pură, ideal etern omenesc, în uciderea ori cărei vibraţii accidentale şi discordante, trăind viaţa lui puternic şi resignat: fără speranţă într'o

altă viaţă şi fără nemulţămire barbară împotriva zeilor că nu l au făcut pe dânsul, cel de ţărână, nemuritor ca lumina vecinică, dar şi fără renunţare nevrednică la viaţa aceasta a noastră, mărginită, de sigur ca timp şi spaţiu, dar nemărginită ca varietate şi armonie a sinritmiilor creatoare. — Şi pe când Elenul căutà fericirea, nemurirea şi dumnezeirea în existenţa concret omenească, — Semitul se prăbuşià sau în sensualismul nesăţios şi brutal al religiei lui de cruzime şi desfrâu, sau în negarea exasperată, ascetică şi mistică a vieţii noastre de pe pământ, — Egipteanul îşi construià mausolee, zeilor lui muritori şi oamenilor lui nemuritori, — Romanul raţionalizà până la meschin ritmul potolit elenic, — Francezul unià într'o sinteză câteodată tragică, adesea numai strălucitor ornamentală, pe Dionysos cu Apollon şi Aphrodite, rătăcind continuu agitat şi nehotărît între cei trei zei pe cari ar vrea să-i adore deopotrivă în fapta vieţii lui şi, neputând, îi cântă numai în efuziunile avânturilor lui, — iar Italianul, calculator ca Romanii, genial ca Elenii, acopere subt increţirea capricioasă a măruntelor valuri de flăcări, cari pâlpăe la faţa temperamentului său sudic, un foc gigantic, ondulat ca oceanul şi întunecat ca noaptea, din undele căruia au ieşit la viaţă Incomparabilii, în zalele de aur ale Pallas Athenei, cu Dante în frunte, şi pentru preţuirea ritmului apollinic al cărora, numai Elenii nemuritori le pot stà ca semeni. Ci încă neajuns de nimeni, profund-chinuitul, nebun-jubilantul, etern-tragicul, nemuritor-omenescul, ritm

dionysic al muzicei, singurul ritm în care omul își poate găsi expresie întreagă sufletului său alcătuit din nemurire și moarte, din dumnezeire și tină, singurul ritm în care putem pune și îngânatul copilului în fașă și iubirea Isoldei și moartea Prometheilor și imnul de preamărire a Cosmosului, — ritmul dionysic al Muzicei n'a trăit până acum întreg decât în asprii, osbcurii, chinuiții căutători de gând fără formă, de frumusețã fără trup, închinătorii de eri ai lui Wotan.

Și precum spiritul dionysic a creat muzica germană și imperiul lui Alexandru Macedoneanul, precum spiritul apollinic a creat arta elenă și a renașterii ori știința contemporană, așà a creat spiritul aphrodisic întreaga lirică a tuturor timpurilor. Dar cele trei suflete ale ritmului creator sunt în sine unul și acelaș: sunt spiritul supra-uman, de vibrare sinritmică, cu viața și moartea universală, cu existența cosmică. Afundarea în opera de artă, în cercetarea științific-filosofică, în vălmășagul bătăliei ucigașe, în lupta social-politică, în visul iubirei, dematerializează, despersonalizează, rupe de contemporaneitate pe omul ce s'a dăruit pe sine creărei, iubirei, înțelegerei, luptei. El devine „om-în-sine" adică „vibrare-spiritual-omenească-în-sine."

Dar în Cosmos toate se pătrund reciproc: materia trece prin materie, undele vibratorii trec prin alte unde vibratorii; ca o celulă în sângele nostru, făcând drumul ce i-l hotărăște vibrarea vieții noastre, așa pământul în Univers, așà noi oamenii în

viața eternă suntem o singură particulă cu aceleași însușiri, supusă acelorași legi ca Totul, și făcând în circulația universală drumul ce ne e fixat de rațiunea de existență a Totului. Ritmul „inimei" Cosmosului dă pulsații identice până în cel de pe urmă „vas capilar" al Universului. Aceeași energie e activă în râmă și în om, în imbecil și în geniu: vibrațiile și ritmul materiei agitate de energie, variază doar numai ca forme evolutive ale desinertizării materiei.

Și devenirile spiritualizării din ce în ce mai profunde a omului ca individ și ca massă sunt devenirile istorice. Ritmul vibrațiilor vieții omenești intense, în devenirile ei, e ritmul istoric. Cum însă sufletul omului nu se poate tăia în felii: sentiment, voință, rațiune,—cum societatea omenească nu se poate despărți perfect limpede în individ și colectivitate, ci cele două forme de a existà se pătrund și influențează reciproc,—cum ceea ce e vechiu și ceea ce e nou în gândul omenesc genial nu se poate niciodată desăvârșit separà,—înaintea ochilor minții noastre ni se arată o măreață ființă unică, cu un trup și un suflet unic, crescând în ritm spațiat, de ondulații largi ca ale luminei solare, crescând în dimensiuni, în vibrații, în mișcare ondulatorie, pătrunzând cu simțuri uriașe tot mai adânc în taina externă a lumilor și în taina internă a propriei vieți, devenind prin sine însăși din ce în ce mai luminoasă și iradiind tot mai departe lumină,—o măreață ființă cosmică, având un tact al vieții acordat cu cel al lumilor.

Faptele și gândurile acestei ființe unice, indivizibile în sine și inseparabile de Cosmos, sunt fenomenele istoriei omenești. Ritmul vieții ei active, creatoare a unei întregi lumi după asemănarea ei, e ritmul istoric.

Departe în adâncimile cerului sunt sori cari se nasc acum. Căldura lor devine mereu tot mai mare, energia lor iradiantă tot mai puternică: tot mai multe din roiurile de meteorite, cari alcătuesc rotindu-se imensele nebuloase, se strâng spre centrul lor de gravitație, ciocnindu-se între ele, aprinzându-se, devenind din fragmente inerte ale unor lumi moarte, lumi vii, unitare, tot mai intens vibrante.—Așa în lumea noastră omenească, din fragmentele inerte de umanitate vegetativă, pe care spiritul activ uman le silește să graviteze tot mai aproape împrejurul lui, se nasc, prin ciocniri între ele, mari incendii, cari trezesc la vibrație puternică și unitară materia umană adormită în animalitate, în tradiție biologică, în sălbăticie. Tot mai mult nebuloasa umană se transformă în soare; o viață unitară umană, proectată ca devenire în însăși abisul timpului viitor terestru-solar, se plămădește în clipele cosmice, pe care noi le numim omenește „cei cinci mii de ani ai istoriei culturii omenești de până acum". Nenumărate aspecte și legi ale devenirilor omenești ne sunt azi ascunse. Căci chiar revelate de ar fi, tot neinteligibile ne-ar rămâne, cu mintea încă primitivă ce avem acum, neînstare de a suportà vibrații prea puternice ori prea fine. Dar faptele cele mari, sensul lor capital,

devenirile şi *ritmul* vieţii omeneşti luptătoare şi creatoare, ne sunt încă de acum înţelese: realitatea lor o trăim: prin fiecare ceas al vieţii noastre singuratece, de căutători ai bucuriei, luminei, fericirei,—prin fiecare secol de suferinţă comună, în vâltoarea cosmică de atracţie şi respingere, de iubire şi ură.

ANAXANDROS

DIALOG PLATONIC
CETIT IN ZIUA DE III NOEMVRIE MCMXX LA
DESCHIDEREA CURSULUI DESPRE ORIGINEA
DRAMEI ANTICE, ŢINUT IN ANUL MCMXX/XXI
LA UNIVERSITATEA DIN BUCUREŞTI.

MCMXX

Se lăsà seara. Eşind din teatru, Anàxandros chemă pe Theòxenos şi Callicràtes la o parte: ,,In noaptea aceasta se împlinesc doisprezece ani, de când am compus lui Apollon, ocrotitorul cetăţii, Paianul biruinţelor noastre împotriva Scythilor. Veniţi pe turnul lui Aristagòras, îndată ce luna va prinde să stăpânească noaptea".

Pe insula abià răsărită peste faţa mării, cetatea lui Apollon păreà a ieşì, cu portul, zidurile, templele ei, deadreptul din valuri, plutind pe ele ca o nouă Argo.

Părăsit de Dăruitorul luminei, pământul se învăluì în doliul umbrelor. Facle de brad începură să pâlpâe în noapte, sfâşiind liniştita boltă de întunerec cu mişcarea lor agitată, ca nişte chemări în ajutor pe o imensă mare pustie.

* * *

Şi Anaxandros zise: Am ascultat astăzi iară Antigone. Am plecat din teatru trist, dar uşor şi senin. Imi păreà că sunt eu însu-mi o umbră, meditând în câmpiile Elysee la zădărnicia vieţii mu-

ritorilor. Aşi fi vrut să pot plânge, cu aceeaşi liniştită şi caldă picurare a lacrimilor, cu care viţa de vie proaspăt tăiată, spre a înfrunzì şi înflorì din nou, plânge la întoarcerea ei în blânda lumină a soarelui.

Dar Theoxenos zise: Nu e viţa, e Dionysos însuşi, care plânge de bucuria învierii lui din nou.

Iar Callicrates urmă: Cum îngroapă în fiecare toamnă Demeter pe Persephone şi Aphrodite pe Adonis, aşà Zeus îngroapă în fiecare an pe Dionysos: şi cum în fiecare primăvară învie iară Persephone şi Adonis şi Dionysos, aşà vom învià şi noi din moarte. Orpheus plângând pe Eurydike a cântat întâia dată în lume dumnezeirea noastră. Şi mysteriile sacre ne-o spun în învăţăturile lor cu semne adânci şi întunecate.

Şi Anaxandros zise: Ce e în tragedie, nù e în mysterii. Fericiţi cei ce pot crede în învăţătura lui Orpheus. Viaţa lor e fără grijă şi simplă ca a Thracilor, cari cred în tovărăşia lor după moarte cu zeii. Nici din plângerea la îngroparea lui Dionysos, nici din bucuria pentru renaşterea lui, nici din imnul de laudă închinat puterii lui, bunătăţii lui, darurilor lui, nù s'a născut tragedia. Căci tragedia nu e credinţă, ci necredinţă, nu e laudă, ci hulă, nu e mulţime, ci singurătate.

Dar Theoxenos zise: Cum poţi tu dà astfel de nume mythurilor sacre, cântate de Homer şi de Tragici tocmai pentru preamărirea zeilor, pentru arătarea puterii lor infinite, a bunătăţii lor cu

cei pioşi, a durerei cu care sunt loviţi cei ce se ridică împotriva legilor fixate de Destin?

Iar Callicrates urmă: Tragedia e serviciu divin în onoarea lui Dionysos, oficiat de cetăţeni cari cântă în cor lauda zeilor şi eroilor şi de agonişti cari închipuesc întocmai cum s'au întâmplat în viaţa lor de-atunci legendele eroilor epici. Tragedia înviază pe mythicii luptători şi suferitori, nù în povestire de rhapsod, ci în cuvântul viu, schimbat de fiinţe înviate din nou înaintea noastră de geniul demiurgic al tragozilor. Chor lyric dorian alternând cu iamb elegic ionian: eroi activi: în mijlocul poporului lor.

Şi Anaxandros zâmbì: „Armonie şi melodie, cântec pentru Dionysos, cù Dionysos, întru unirea noastră cu zeul, desfacere a noastră de viaţa trecătoare prin entusiasmul lyric dionysiac, mysteriu al muzicei divine, care ne dă fericirea supremă, a morţii întru divinitate, înţelegere a tainei fiinţei şi nefiinţei, sublimă unificare a noastră, prin muzica lui Dionysos, cu Eternul. . . .”

Dar Theoxenos întrerupse: Dà, Anaxandros, cum zici, însă nù cu ironia ta amară de necredincios, ci grav şi adânc, tragedia e, pentru sufletele noastre îngheţate în aetherul ideilor platonice şi mutilate de ascuţişul săbiilor criticei sofiste, singura mântuire. Gândeşte-te la durerea lui Euripides compunând Bacchele, la căinţa lui, la îndurarea pe care o cere dela Dionysos şi nu mai ridicà gând semeţ împotriva mysteriilor tragice, cari

ne curăţă sufletele de nimicnicie şi ne dau dorinţa de unire cu nemărginitul, fie chiar şi prin moarte.

Iar Callicrates încheiè: Olympic senină ca Eposul, pătimaş umană ca elegia aspră şi iambul îndrăzneţ şi copilăresc, divin armonioasă ca aeolicul cântec de iubire, de jale, de luptă, pus în voci şi corzi tot mai multe, în grave ori graţioase coruri şi melodii solitare, — tragedia e o măreaţă armonie a tuturor frumuseţilor, o titanică adunare a tuturor gândurilor, pe cari vreodată le-a trăit prin eroii şi poeţii săi, neamul nostru elenic.

Şi Anaxandros, clătinând din cap a nemulţumire, povestì potolit: Când s'a născut tragedia poporul nostru erà obosit şi trist şi fără speranţă. In zeii lui Homer nu mai credeà, de biruinţa lui împotriva barbarilor nu mai sperà, de statele lui frământate de certuri nu se mai bucurà... Dar ascultaţi-i povestea căderii... In două milenii de luptă el a văzut ridicate până la cer şi căzute iară în neființă: cetatea cea plină de toate darurile mării, a lui Minos Cretanul şi burgul cel cu mult aur al lui Agamemnon Mykenicul şi asprele stăpâniri doriene şi pe regii-cei-noui-fără-coroane din Corinthul bogat ca un fagure şi din Sikyon cea priceputǎ în turnarea zeilor de aramă, şi văzuse pierind ca o umbră puterea şi gloria marilor întemeietoare ioniene şi a bogatelor stăpâniri thessaliene. Iar în Grecia cea nouă şi tare dela mările italice şi gallo-hispane o lume întreagă de gânduri aspre şi rare începuse să hulească pe zeii şi eroii mythici. Gălăgioase şi meschine turmele de oameni eleni

ridicau pe umerii lor populari, în locul vechilor stăpâni pe cei noui, tòt așà de întocmai ca ori-care alții. Și erà căutare în toate, fără folos și fără răsunet : înțelepții căutau noue cosmogonii, tăetòrii de piatră și turnătòrii de aramă căutau chipuri nouă de zei, poeții rătăceau între formele moarte ale vechilor poeme și imnuri, preoții întemeiau simbole și rituri obscure ale nemuririi noastre. La răspântiile drumurilor vieții, pe cari alergau fără repaos, oameni și gânduri, dela viață spre moarte și înapoi, dela bucurie spre întristare și înapoi, dela speranță spre credință și înapoi, — se îngrămădiau mulțimi fără număr. Și oamenii și gândurile, care se agitau mai năvalnic, ridicàu din mulțime, cum ridică un vârtej praful drumului învolburându-l tot mai departe, pâlcuri de suflete grele. O clipă le vedeai rupându-se de pământ și lăsându-se duse tot mai sus de gândul ori de voința măiastră. Dar curând, atrase iară de pământul din care se înălțaseră, sufletele inerte se coborau, ca un praf părăsit de vânt, din nou, în bătătura drumurilor. — Poporul nostru treceà din maturitate în bătrânețǎ, și nù se puteà încă împăcà în gândul acesta. Cu ochii înapoi, la poveștile epice, pe care și le strângeà acum ca pe niște odoare, el visà de raiul bucuriilor acelora simple, pentru totdeauna pierdute : de lupte grozave și fără cruțare, cu biruințe sângeroase și cu nimiciri totale, de ospèțe uriașe, la care se uitau cu jind chiar zeii, de frumoase femei furate și de războae aprinse numai de dragul gloriei. Fusese

fericirea neştiutoare de sine și de lume, de griji și de necazuri ale sufletului, încrederea copilărească în puterile sale, cu cari tăbărîse chiar asupra zeilor, alungându-i și biruindu-i. Dar frumoșii bărbaţi și divinele femei, cu părul blond și ochii albaștri, din secol în secol se potoliseră tot mai mult. Se amestecaseră cu oamenii bruni și scunzi ai mării calde de Sud, învăţaseră dela aceștia iubirea trupului nostru, pe care, la moarte, nu-l mai ardeau, aruncându-i cenușa în vânt, ci-l îngropau în loc sacru și-i duceau flori și-i turnau lapte și vin pe mormânt și-l plângeau an de an cu cântece solemne și triste. — Și dacă, fiind acum maturi, nu deveniseră mult mai înțelepţi ca înainte, ei începuseră totuși a se simţì pe ei : fiecare în parte, —începuseră a trăì lyric. Iubire și ură, bucurie și jale a insului singur, cântată pentru mângâerea de multele înșelări ale vieţii. Incă nèștiutori de sufletul lor, ei erau totuși mai adânci prin simţirea lor mai bogată. — Dar cea mai teribilă spaimă pe care muritorii au cunoscut-o, conștiinţa despre singurătatea fiecăruia în mijlocul oamenilor și lumei, încă nu-i cuprinsese... Erau încă destul de puternici, erau încă destul de încrezători. Corăbiile elene stăpâniau mereu mările, cetăţile elene creșteau și înfloreau pe toate ţărmurile până în depărtatul Bospor cimmeric, erà încă bună prietenie cu soarta, erà încă credinţă în zei. Ei se simţiau bine între tovarășii lor de muncă, se uniau bucuros cu judecata celor mulţi, strânsă în legile tiranice ale statelor lor, sufletul lor erà colectiv : el n'aveà nevoe de

alt gând, de altă simţire decât cea a tuturora. Biet om, mânat de dorinţe,de visuri, de lupta pentru traiu, el se uşurà de durerile, de îndoelile, de speranţele sale, în închinarea către zei, în dăruirea lor cu făptura de artă a mâinilor lui. Toţi la un loc şi fiecare în parte, păreau pentru totdeauna a fi rămas neştiutori de natura noastră, numai atunci omenească, dacă e cugetătoare. Erà pe vremea când a început a se legà lumea noastră elenică cu Egyptul cel cu mulţi preoţi şi cu barbarii Thraci închinători lui Dionysos. Să fi fost doar două-trei zeci de olympiade trecute. A venit atunci ceasul grozav, când câţiva aleşi, soli însemnaţi de Destin ai bătrâneţei şi nefericirei noastre, s'au rupt şi de credinţa în zeii cei vechi, şi de iubirea pentru viaţa cea de opotrivă a tuturora şi de neamul lor şi de trupul lor, şi, ca sămânţa furată de furtună din teaca ei de pe plantă şi purtată peste pământuri şi ape, sufletul lor s'a rupt din trupul şi din spaţiul nostru şi s'a aruncat în Absolut. Fost-a Egyptul, fost-a Thracia de vină? — Atunci au simţit întâi oamenii prăpastia în care ne aruncă naşterea conştiinţei despre noi înşine. Deoparte a fost Universul, de alta erà sufletul nostru. Şi au gândit atunci unii, că au găsit Fericirea : parte din Cosmos, noi facem, prin sufletul nostru, Universul însuşi conştient de sine : zeii trăesc în noi şi prin noi, întreaga natură e una cu noi şi, nemuritori, prin perpetua ei renaştere, suntem şi noi, ca şi dânsa. Iar alţii au crezut că găsiseră Inţelepciunea : prin raţiunea noastră noi

suntem de o natură deosebită de lumea ce-o pipăim împrejurul nostru și prin rațiunea noastră noi ne ridicăm la cauza primă, creatoare a Universului: ca înțelepciune supremă, ca lege supremă, de àltă esență ca materia pieritoare, Divinitatea unică, neapropiabilă simțurilor noastre greoae, existentă în sine și prin sine, ne emanează și pe noi, ca suflet, cum emanează ca „forme" în sine, toate imaginele pieritoare care sunt obiectele lumii acesteia. — Dar și cei ce căutau Fericirea și cei ce căutau Inţelepciunea au văzut limpede că nu partea, care e omul, ci totul, care e Cosmosul, ori Divinitatea imanentă lui, hotărăște. Legile după cari trăește acest Tot mă duc și pe mine, partea, îmi impun fatal voia lor. Ca ființă de sine stătătoare încetez de a mai fi. Zadarnic mă voiu mai rugà ca Firea să-și schimbe, de dragul meu, pentru ușurarea mea, legile ei, căci gândul rece îmi spune că aceste legi sunt immutabile, că nu mai è minune; și nu voiu mai puteà visà de zeii omenești, sentimentali și cu toane; și nu mă voiu mai îmbătà de biruință și de glorie, clădind prin artă, politică, știință, o altă lume, de sine stătătoare, eternă prin monumentalitatea ei, — ci voiu puteà doar contemplà absolutul: cu privirea rece, senină, filosofică, — cu privirea mișcată, melancolică, poetică. Și filosoful rece și senin dărâmâ tot ce mângâiase până atunci pe oameni. Dar poetul mișcat și melancolic păstră și pe zei și vechile mythuri eroice. Și, tòtuși, la viața epică nu le mai putù ridicà. Biete umbre chinuite de gândul cel nou al zădărniciei tuturor

celor omenești, zeii se făcură cuminți, solemni și abstracți, sau de nu, ei fură huliți și de poeți, ca și de filosofi. Eroii, își luară asupra lor simbolul pătimirei omului subt asprele legi ale Firei : prin ei poetul strigâ blestemele sale împotriva zeilor geloși cari sfarmă tot ce e bucurie, frumusețâ, mărire omenească. — Astfel se născuse gândul tragic. — Și tragedia fu, dintr'un început, strigătul de durere al singurătății, în viață ca și în moarte, a celor ce se despart de mulțime prin gândul ori jertfa lor. — Ce amar e sufletul tău, Antigone, fecioară născută pentru a iubì, așà de singură în mijlocul tuturora, cu gândul tău sublim de iubire mai presus de moarte, și care ești ucisă numai pentrucă ai ascultat de glasul inimei tale de soră. — Căci zeii au două feluri de legi, unele pe cari le cunoști tu — vecinice — și altele — trecătoare — pe cari le ascultă ceilalți și în numele cărora ei îți răpesc frageda ta viață. — Dar ce să mai întârziiu zadarnic cu vorbe : necredință, hulă, singurătate, e în sufletul aspru al Tragicului.

Și Anaxandros tăcù, privind departe pe linia de lumină a lunei, argintând apele Pontului.

Dar Theoxenos zise : Poate că ai dreptate, Anaxandros. Poporul nostru, deosebit și în aceasta, cu totul, de barbari, a iubit și iubește viața : viața aceasta trecătoare, cu micile ei bucurii, cu frumuseța ei așà de repede ofilită, cu căldura prieteniei, iubirei, tovărășiei, între alți oameni. Și cu cât mintea i s'a luminat mai mult, cu atât a văzut, că nu ne e dat a ne bucurà în viață de nimic sta-

tornic. Şi poporul nostru nu s'a putut împăcà în gândul nimicniciei vieţii. El a preamărit cu atât mai răsunător şi puternic frumuseţa vieţii de aici, cu cât filosofii şi mystii i-au arătat că nù aici, ci în lumea umbrelor, e realitatea vecinică. Poporul nostru n'a vrut, ori, poate, n'a putut să creadă în nemurirea de după moarte. Şi zadarnic Orficii şi Platon, Pythagoras şi credincioşii dela Eleusis i-au predicat curăţirea de cele trupeşti, pregătirea pentru viaţa vecinică. Căci el tot mai entusiast a cântat, în marmora luminoasă şi în bronzul întunecat frumuseţa trupului nostru, — tot mai duios a plâns pe cei trecuţi la umbre. Şi întreaga noastră viaţă s'a făcut un imens memorial al trecutului, ţinut mereu în căldura celor vii, prin cultul fierbinte al amintirei, prin pomenirea, la drumuri, pe stele şi reliefe, în thiasuri, în pieţele publice, la sărbători, pretutindeni şi totdeauna, a celor pentru vecie apuşi. Iar mythurile epice, care cântau străvechile glorii divine, au fost luate ca simbole pentru continua noastră nenorocire, pentru neîmpăcarea noastră cu legile făcute de zei. Şi tristele poveşti, în care vedeam fiecare dureri nesfârşit mai mari, decât cele ce ne chinuesc în deobşte, ne înseninau prin aducerea între noi, a marilor umbre nemângâiate, cu cari împărţind întristarea nu ne mai simţiam prea singuri în plângerea speranţelor noastre pierdute.

Şi Callicrates, punând mâna pe umărul lui Theoxenos, zise: Poporul nostru, deosebit şi în aceasta, cu totul, de barbari, nu ştie ce e „eroul"

ori „martyrul", ci nu cunoaște decât oameni ca oricari alții. Vezi Asiați suferind chiar moartea pentru credințele lor, fără a se plânge, fără a se socotì nenorociți : ei își au chiar o bucurie în suferința lor, căci cred că prin ea vor devenì fericiți. Cum ai putea să-i jelești, cum ai puteà să scrii tragic asupra morții lor? Și iară, cine poate să se întristeze de barbarul nordic, care cade în luptă, după ce a ucis sălbatec câți mai mulți adversari? El a căutat moartea ca o răsplată a vitejiei lui nebune, pentru a fi vrednic să stea apoi la banchetul zeilor lui furtunoși și cruzi ca și dânsul. Dar Elenul nù vrea bucuros să moară, nici suferind, nici luptând. O poàte face tot așà de frumos ca și Syrianul ori Thracul. Dar e trist când o face, și tot mai de preț i-ar fi fost viața : primește Destinul, dar bleàstămă hotărîrea zeilor. Putea-vor oare barbarii înțelege vre-odată pe Tragicii noștri? Căci ei nu știu ce e viața și deci nu pot ști nici ce e tragedia : Să trăești din plin viața, cu toată nesecata ei durere, dar șì cu speranța ca far consolator pe țărmul înflorit al viitorului, și să vezi deodată speranța ta sfărmându-se, iar tu să rămâi iremediabil în durere ; Ori : să trăești fericit pe aripile Nikei, viața ta fiindu-ți o continuă speranță împlinită și să vezi deodată durerea abătându-se asupra vieței tale, așà ca să sfarme pentru totdeauna speranța : iată simbolul vieții, iată tragedia măreților umbre epice : Agamemnon, Priamos, Achilleus, Philoctetes, Oidipus, Antigone,

Medeia, nesfârşitul spectacol al dramei dintre Om şi Destin.

Iar Anaxandros zise : Prieteni, când v'am chemat, în noaptea aceasta cu lună pe turnul lui Aristagoras, am avut doar gândul că vă veţi bucurà împreună cu mine de frumuseţa mării în noapte, după frumuseţa tragediei de astăzi în teatru. Dar văd că sufletul vostru e tot aşà de setos ca al meu de a gândi asupra vieţii. Iată, voi vedeţi simbolul vieţii în lupta dintre Om şi Destin. Poate e aşà, poate e altfel. Dar eu văd toată întristarea vieţii în neputinţa noastră de a sfărmà zidul de singurătate care se ridică împrejurul fiecăruia din noi până la cer. Poate e mai bine a fi singuri, dar noi ne dorim împreună cu alţii. Şi totuşi, de câte ori, cu unghiile noastre sângerânde, am făcut o spărtură în zidul închisorii noastre şi privim la alţi prizonieri, în alte turnuri, nù semne de iubire, ci priviri de ură se întâlnesc cu ale noastre. Aţi spus că Tragedia e poema speranţelor cu aripele frânte. E poate încă mai mult cântecul de jale al lui Eros, torturat de Eris, al Iubirei chinuite de Discordie. Căci sensul vieţii de iubire e de a căutà împreună (eternul bărbătesc, cu raţiunea gravă şi rece, şi eternul femeesc, cu instinctul adânc şi aprins) drumul cel mai strălucitor spre moarte. Uciderea singurătăţii prin sentimentul sigurei călătorii împreună, e fericirea. Dar iată, omul a luat cunoştinţă de sufletul său deosebit de al altuia şi în speaceea, rămas singur în mijlocul Cosmosului, clipa

ranța lui a fost rănită de moarte. El a plâns asupra soartei sale și din cântecul său lugubru asupra neantului vieții sale s'a născut sentimentul, atitudinea, creația tragică. — Din naivul chor lyric, al mulțimei cu suflet unic, din strigătul bucuros și obscen al dithyrambului lăudând pe Dionysos, se desfăcuse ùn glas, unul singur, àltfel. Și glasul acesta grăià: vei iubi, și iubirea ta va fi neînțeleasă, și iubirea celui iubit de tine se va îndreptà în altă parte, și cel iubit de tine te va urî, și de ura lui vei murì; vei suferì, și suferința ta va fi disprețuită și oamenii se vor obosì de vaetele tale și ei vor fugi de tine și te vor blestemà că le întuneci viața cu plângerea ta; vei murì, și moartea ta va fi bucurie și ușurare pentru alții și toți te vor uità cu grabă, pentru a nu-ți fi datori cu amintirea. Vei fi singur: în iubire, în suferință, în moarte. — Și între Okeanidele care îl càină și zeii cei vechi cari îl ceartă, titanul Prometheus, cel care a iubit pe oameni, neînțeles, părăsit, uitat, dar neînfrânt în gândul său solitar, èl, chinuitul, va mângăià pe Io, cea încă mai chinuită ca dânsul, el, pedepsitul, va iertà și va mântuì pe zeii cari l'au țintuit pe stâncă. Și Eteocle Amarul, în mijlocul fecioarelor plăpânde din Theba, și Agamemnon Sacrificatul, în mijlocul bătrânilor neputincioși din Argos, și Orestes Expiatorul în mijlocul oribilei cete a Erinnyilor, sunt singuri, numai cu sufletul lor chinuit și strein de-al mulțimei. Și singură e Cassandra cea pedepsită de Apollon pentru că n'a voit să-l iubească și singură Clytaimestra cea

așà de titanic puternică, sensuală și crudă, și singură e Electra Răsbunătoarea, în mijlocul sclavelor ce i s'au dat ca tovarășe. Maestos se ridică imnul singurătății sublime a luptătorilor și suferitorilor mythici. De-abià pe numele lor asemenea în strălucire cu al zeilor, de-abià vieții lor sanctificate prin suprema jertfă, se poate alipi simbolul incomparabilului myth tragic: mythul Pătimirei perpetue, a blestematei rasse a oamenilor, în trupul și gândul unui singur jertfit.

Și Anaxandros tăcù, privind către mare.

Dar Theoxenos zise: Va fi oare omul salvat vre-o dată de durerea singurătății vieții? Sau orice gând va fi pedepsit cu neînțelegerea lui de oameni, orice creare sublimă se va pedepsì cu ura celor binecuvântați cu dânsa? Și vecinic cel însemnat de zei cu simțirea, ori gândul, ori modelarea unică, va pieri solitar și jalnic?

Mustrător întrebâ atunci Callicrates: Dar ce e, Theoxenos, Tragedia, alta, de cât alinarea noastră de durerea vieții? Și dacă Aischylos Sublimul și Sophocles Armoniosul și Euripides Chinuitul ne acordă așà de plin și senin coardele inimei noastre, e oare vindecarea adusă de dânșii rănilor vieții noastre, alta, decât salvarea din singurătatea tristă? Căci care athlet al gândului făuritor de frumuseță eternă se va simțì strein de sufletele deschise întreg de cei trei Tragici în opera lor?

Dar Anaxandros zise: Străvechile mythuri sunt artă. Ca chipuri pictate de Polygnotos, mărețul frate întru Tragic al lui Aischylos Intunecatul,

ele ne ating doar din altă lume : nu ne putem face un trup și un suflet cu pătimitorii din Tragediile noastre. Și poeții făuritori ai operelor nu au putut nici ei să se unifice deplin cu eroii cântați de dânșii. Cum pământul luminat de soare, luminează el însuși de lumina primită, așà artiștii tragici au fost luminați de milenarul simbol al durerii Oamenilor și la rându-le au luminat în armonioase choruri și în cântecul și vorba plină de adânc înțeles al lumii, chipul de suferință pus de ei în dramă. Dar cum însuși Zeus dela Olympia, întruchipat cu binecuvântare cerească de Athenianul Pheidìas, nu e un zeu, ci o statue, tot astfel Tragedia Omului e la tragici nu viață, ci artă. Căci viața nu se poate deplin împărtăși muritorilor decât prin sângele cald și lacrimile amare ale jertfei, chinuite înaintea noastră pentru a ne mântuì prin chinul ei și pe noi. Și de aceea mysteriile zeilor cruzi asiatici și sângeroasele orgìi thraco-phrygice sunt mult mai apropiate nevoilor de salvare ale oamenilor, perpetuu urmăriți de groaza vieții și a morții, decât toate tragediile poeților cu gânduri adânci și cântări minunate.

Ca atins de thyrsul lui Dionysos, Theoxenos se ridicâ violent în clara lumină a lunei și glasul lui vibrâ armonios în noapte: Eu văd mântuirea. Când tragedia va fi mysteriu divin, celebrând pe eroul tragic ca pe un zeu coborît din cer, spre a suferì și a muri între oameni, tragedia va fi viață și durerea singurătății va fi alinată prin tragedie. Eu văd pe erou : el e Eros, biruind pe Eris. El e Iubirea biruind Ura.

Și Callicrates urmă: Da, îl văd: purificând ca Heracles, vindecând ca Asklepios, profetizând ca Apollon, suferind ca Prometheus, iubind ca Demeter.

Dar Anaxandros zise: Suferitorul tragic, pe care-l așteptați voi, va trebui, prieteni, să nu fie zeu, ci om. Și ca oamenii va trebui să fie slab, să greșească și să sufere. Și durerea lui va trebui să fie o durere de om, nù de zeu. Eu îl văd ca pe un biet lucrător sărac și obscur ridicându-se între oameni să le anunțe că a venit o nouă poruncă din cer: iubirea între oameni și oameni — și oameni și zei. Și îl văd neînțeles, hulit, batjocorit, bătut, ucis. Dar înainte de a fi chinuit de moarte, îl văd părăsit de toți, fără prieteni și fără discipoli, îl văd îndoindu-se de tot ce a spus și a făcut, îl văd împietrit fără gând în simpla voință de a încheià jertfa lui prin moarte — îl văd plângând în chinuri ca un biet om ca și noi, îl văd imputând zeului care l'a trimis în lume, că și el l-a părăsit, îl văd uitat și singur și suferind de singurătatea lui în durere, — așà cum numai noi oamenii știm că se sufere, pe când zeii nù știu. Și tragedia acestui om va fi în adevăr tragedia Umanității și prin suferințele lui în adevăr ne vom ușurà de suferințele noastre, — și dela el vom putea învățà iubirea.

Dar Theoxenos, luând mâna lui Anaxandros, zise: Ce trist ești tu, Anaxandros, în noaptea aceasta. Poate de aceea tot ce gândim noi, ție ți se pare altfel. Iată, eroul tău, al Tragediei unice a Omului, e mai mult o amară imagine a unui cântec

de jale, decât un chip de mântuitor al Oamenilor. De câte ori, dureri încă mài mari, n'au fost în sufletul unui luptător obscur ca acela prevestit de tine, și totuși oamenii au trecut nepăsători înainte. Și apoi un profet ca al tău poate să se nască și să moară la barbarii cu suflete de sclavi ai Răsăritului superstițios și miserabil, dar nu în poporul nostru elenic, iubitor de libertate, de glorie, de luptă.

Iar Callicrates urmă : Și cum am putea, Anaxandros, să ne simțim contopiți în durerile noastre cu un om care ar primì destinul cum îl primește mielul pe care îl tăem pe altar? Unde nu e înălțare, cum să găsim cădere? Trebue să simțim moartea eroului ca o catastrofă a lumii. Trebue să-i vedem viața lui ca un zbor de Phaëton : cu sufletul lui arzând de tăria gândului, el rătăcește între cer și pământ, aprinzând locuințele zeilor, nimicind cetățile oamenilor : acorduri de furtună, cântări de uragan, speranțe titanice, zbor prometheic — un trăsnet — și din uriașa armonie a forțelor vibrând în Cosmos — doar ruine de acorduri, scăpărări de lumini, coarde frânte, care se zbat ca șerpii uciși în focul amiezii. Eu văd tragedia supremă în sinistra profeție a lui Prometheus Inlănțuitul pe piatra Caucasului : Căderea zeilor : Vor slăbi și zeii și slăbind se vor lăsà unul pe altul singuri și lăsându-se singuri, vor muri. Moartea zeilor, moartea supremelor gânduri, de putere, lumină, frumusețǎ, pe cari ni le-am plăsmuit noi oamenii așezându-le în Olympul eteric,

iată Tragedia de care ne vom cutremurà cu toţii ca de stingerea Soarelui.

Dar Anaxandros zâmbì senin şi zise: Tot ce e pe pământ şi în cer operă a gândului omenesc creator, a fost la început fără preţ şi tărie: cât Plăsmuitorul trăià între oameni, el li se păreà ca şi dânşii: nu-l adorau, nu-l divinizau, ci se luptau cu el, îl urau, îl dispreţuiau, îl chinuiau, ori chiar îl ucideau. Dar când trupul lui muritor a pierit, când s'au aflat ei, şi apoi urmaşii tot mai târzii, în faţa operei singure, când puterea gândului nou ce-o crease le-a devenit tot mai clară şi apropiată, muritorul hulit dinainte a crescut el însuşi, viaţa lui a fost povestită àltfel, i s'au dăruit însuşiri şi întâmplări măreţe: şi bietul meşteşugar sărac Daidalos a devenit sublimul zburător spre soare şi sărmanul barbar despuiat din pădurile mlăştinoase ale Nordului, născocind mijlocul de a aprinde focul, a devenit titanul Prometheus, care se luptă semeţ cu zeii. Desigur lucrătorul meu obscur, pornind în lume să vestescă iubirea, nu va mai fi după moartea-i cumplită acelaş om de rând. Un myth maestos îl va învăluì în luminile lui divine şi Omul se va face zeu şi pătimirea lui va fi cosmică. Aşà e orânduit, că noi muritorii nu putem fi măreţi în gândurile noastre, de cât dacă suntem copìi, dacă putem crede în poveşti minunate, de monştri, zei şi titani, dacă lăsăm natura noastră ascunsă, de subt conştiinţa de noi înşi-ne, să făurească în avânturile ei obscure minunea simbolurilor vieţii: eterna durere,

eterna speranță, eterna credință, eterna iubire, în mythuri supraumane, cari din mileniu în mileniu își vor schimbà doar numele, dar niciodată cuprinsul. Și blestemata căutare a adevărului: neastâmpărata cercetare a Pandorei, — va ucide mereu mythul și va face pe oameni mai răi și mai singuri. Și tòtuși, mythul va renaște mereu. Căci oameni necredincioși și reci, cârtitori și mărunți, cercetători și semeți, închipuiți în bietele lor puteri de a pătrunde tainele vieții și morții, au fost și vor fi. Dar Umanitatea întreagă, în imensa ei viață unică, va avea doar în crize fugare boala care ucide visul.

Și Theoxenos zise: E tragedia myth de apotheoză, ori viață de durere, de speranță ucisă? Căci de-ar fi myth, ea ar fi mult mai senină, iar de ar fi viață, o, atunci, Anaxandros, nu i-am putea îndurà întristarea.

Și Anaxandros răspunse: Tragedia e *pathos*, întâmplare și încercare omenească, suportată cu *ethos*, cu tărie de caracter divină. Și de aceea ea nu e nici senină ca mythul, nici întunecată ca viața, — ci, ca blândele chipuri săpate în marmoră pentru amintirea la morminte a celor apuși, tragedia ne face melancolici pentru mărețele vieți pierdute, ale luptătorilor și suferitorilor mythici, dar ne ține în plină armonie sufletul prin neasemănata frumuseță de artă, cu care ea plânge ori cântă viața eroilor ei. Tragedia e ca un θρῆνος perpetuu pentru viața și moartea lui Achilleus: știindu-și crudul destin de a murì de grabnică

moarte, abià devenit bărbat, Achilleus trăește și luptă, totuși, cu neînfricarea zeilor vecinici. Ii e tristă moartea, dar îi e plină și largă și bucuroasă trăirea. Așà e și simbolul vieții noastre de oameni: sunt oamenii, cari triști și fricoși așteàptă să vină moartea, și sunt oamenii, cari hotărîți și senini mèrg înaintea morții; și cei ce așteaptă, stau pe acelaș loc, în acelaș gând, și găsesc viața goală; dar cei care merg, străbat viața, văd mereu noui și doresc puternic ca zeii. Și moartea e pentru cei ce așteaptă ultima oboseală a vieții, dar pentru cei ce merg, ultima dorință a vieții.—Ca un cântec de luptă și glorie al biruitorilor și biruiților la Troia, Tragedia jelèște moartea, dar nù poate să nu jubileze în imnuri pentru frumuseța eroilor și a vieții.

Dar Callicrates zise: Și totuși, Anaxandros, Aischylos, care e mai aproape de lumea homerică și care, el însuși, a luptat și a biruit pe barbari, e mai întunecat ca Sophocles și mai depărtat de oameni ca Euripides.

Și Theoxenos se grăbì să răspundă, dânsul: Viața e mai tristă ca arta; Aischylos Marathoniul, care a văzut și trăit toate durerile și pustiirile luptelor de libertate ale noastre, a fost marele lyric tragic, care și în mythurile vechi a pus adâncimea și cutremurarea vieții chinuite: de zei, de oameni, de gânduri. Și pe când Sophocles Olympianul creștea la viață în gloria divină a Athenei și lumìna eternelor ei biruințe inundà și opera lui de artă, — pe când Euripides se afundà ca

Socrates în căutarea demonilor, cari lăuntrici, în noi, ne sfarmă, prin patimi, viața, — Aischylos, încă agitat de freamătul furtunos al luptelor, încă nemicșorat de gânduri trecătoare, de artă ori de necazuri ale oamenilor zilnici, puse în dramă, — căutà înțelesul vieții. In imnuri imense, în cari își topià și glasul lui, cum își amestecase ca un simplu luptător obscur, viața, cu a celor jertfiți pentru patrie, el știà încă să cânte măreția vieții comune. Iar singurătatea lui aspră și mută, desprețuitoare de luptă zadarnică împotriva legilor de aramă ale zeilor, el o strigâ ca un drept al oamenilor, al tuturora ca al lui, în lume; el s'a urcat cu gândul lui solitar tot mai sus, dar nu spre a privì în adâncime, căci aceasta înseamnă a ne strâmtà și mai trist vederea, ci spre a privì departe, biruind orizontul, care ne închide ca un mormânt și pe care abia în gândul revoltat al ridicării la cer îl biruim deplin.

Și Anaxandros zise: Sufletul omului e un izvor. Singurătatea e fântâna în care apele lui se adună, spre a se face mai mari. Lăsați izvorul să-și adune puterile și tot ce strânge va fi o bucurie cu atât mai mare pentru voi. Nu-l atingeți însă în cursul lui, căci veți pătà unda clară; nu-i astupați fântâna apelor lui, căci el va sparge închisoarea și se va risipì trist și zadarnic în câmpul uscat și netrebnic. Căci tot ce adună omul în liniștea lui solitară și tot ce, deplin izolat de mulțime, poate modelà în forme statornice ale gândului, e un dar al inimii sale iubitoare de oameni,

în tot ce aceştia pot avea sublim în ei, făcut mulţimei imense din întregul spaţiu şi timp viitor. Priviţi pe minoicul Daidalos, lucrând la chivotul supremului zeu Labrandeus: „Şi simţi făurarul divin că sacra lui arcă nu va putea fi niciodată întocmai precum o văzuse în vis, adusă de dânsul în procesie solemnă la scările umede de sânge ale zeului cu securea duplă. Pe lemnul scump stăteau pietrele de preţ, doar un timp prinse, în jocul de lumini şi linii dat de meşter, şi într'o noapte, ca prin blestem demonic, picau. Şi cu dalta ascuţită Daidalos îşi despicâ pieptul şi din inima lui frânse o aşchie ca de foc din cer, s'o prindă în chivot. I se păru că moare. Dar durerea se potolì, sângele încetă de a curge. Rana se vindecă şi scumpa fâşie crescu la loc...... Şi iàr văzu Daidalos că opera lui cade în ruine, şi iàr frânse inima lui, şi iàr se prinse în arca de abanos un rubin, care strălucià ca soarele, când se culcă în mare.— Şi arca se încheiè deplin. — Şi Daidalos crezu că Zeul şi Regele cărora le-o dăruià el, sunt, cu adevărat, dăruitorii lui, — şi sufletul lui fu cald de ieşirea lui din singurătate". — Şi aşà a iubit şi Aischylos Singuratecul rassa cea mândră şi nefericită a oamenilor.

Şi Theoxenos cântâ în noapte: Eros, tù eşti iubirea, cea aşa de uitată de oameni. Pe aripele tale, ca Hypnos, tu ne aduci visul darnic. Pe aripile tale, ca Thanatos, tu ne aduci pacea de toate. Tu ne înveţi frumuseţa, o, fiu al Liniei rhythmice, tu ne înveţi iertarea, o, Impăciuitor

al Contrastelor. Puterea ta a orânduit haosul, dând cumpănire astrelor; tu ţii stelele unite şi pe oameni îi aduni în lume. Prin tine copacul rămas singur în câmp îşi trimite rădăcini nouă la lumină, ca să-şi nască tovarăşi. Prin tine cicoarea fură cerului culoarea dimineţii de vară. Tu ne înveţi arcuirea undei albastre a mării, tu ne înveţi îndoirea trupului mlădios al femeei. Tu dai florilor fluturi, tu faci să se înfrăţească grâul. Tu ne înveţi mângâerea, cu glasul, cu mâna, cu ochii. Tu ne înveţi pipăirea imensului cer cu gândul. Tu ne deschizi trecutul şi ne prevesteşti viitorul. Tu ne dai îndrăsneala de a ne face fii ai Eternului. Tu ne faci simţitori la neştiutul lumilor moarte. Tu ne dai aripi să urmărim Ideea evoluând în Cosmos. Tu ne trezeşti fiorul înţelegerei neînţelesului vecinic. Din melodiile solitare ale vieţii, din zumzetul albinelor lumii, tu creşti armonia sublimă, în care ne dorim salvaţi. Eros începător a toate, Eros părinte al Firei, primeşte în valul ondulaţiei lumilor, adierea adorării noastre.

Şi Callicrates cântă mai departe: Eros, sufletul nostru e o parte ruptă din tine. Cu mintea noastră slabă căutăm să ne apărăm viaţa. Dar dorul o zvârle, ca o haină netrebnică, de câte ori inima noastră bate mai tare. Se aprinde o lumină în noapte: pornim cu dor s'o atingem. Se aprinde un gând în lume: alergăm să ne încălzim la dânsul. Şi războae cumplite şi temple măreţe şi statui frumoase ca ziua, ridicăm pentru dorul odată

trezit în noi. Tot ce lucește, tot ce răsună, tot ce cutremură, tot ce atrage, ne fură; și mâna, și gândul, și faptele noastre sunt roabe dorințelor trezite de tine, Eros, în noi. O, de-ai fi tu singur zeul speranțelor noastre, cum ar rodi iubirea semănată de tine în lume. Dar tu Eros ceri închinare curată, inchinare deplină, chiar cu prețul vieții. Și omenirea e slabă, fricoasă, nătângă. Pe nourii albi ai zenitului, în larga împărăție a Aetherului, în mijlocul lumii imense, ținute de tine în cumpănă, e un singur altar, nepătat: al Iubirei. Și departe, de jur împrejur, făcând graniți către sfera pământului nostru becisnic, mii și mii de altare, pătate de sânge: ale Urei. Mulți sunt cei ce pornesc spre altarul immaculat și singur, dar toți se opresc la graniți dăruindu-și tot sângele Urei.

Și Callicrates întinzând spre pământ palmele sale deschise, invocâ sinistru sub lună:

Eris, zeiță a lacrimilor, dormi împăcată în noapte. Inchinătorii tăi, oamenii, dorm: dar și în visuri se ceartă. Și cei ce nu dorm te cântă cu aria sumbră a Erinnyilor. Răutate, răzbunare, moarte, e gândul supușilor tăi. — Dormi, Eris, dormi. — Oamenii sunt tot așà de nebuni și de răi și azi ca și ieri. Ei urăsc pe cel ce le face bine și iubesc pe cel ce le face rău. Ei se închină celui ce ucide și ucid pe cel care are milă. — Dormi, Eris, dormi. — In numele tău oamenii își dau frâu liber dorințelor aspre. In numele tău cel tare supune pe cel slab. E asuprire, umilire, rușine, e viață de chinuri

la oameni. — Dormi, Eris, dormi. — O, soră a Erinnyilor crude, inchinătorii tăi se luptă, ca și ele, pentru dreptate și adevăr. Și pentru a găsì adevărul, pentru a restabilì dreptatea, perpetuu înșelătoarele visuri ale oamenilor, ei se despart în cete, se despart chiar singuri, spre a se luptà între ei, până ce cu sângele celor căzuți vor pecetluì noua dreptate, noul adevăr. Căci tu, Eris, le-ai dat înghețul inimei, tu le-ai dăruit înțelegerea rece a lumii. Și darul tău, Eris, rodește acum uriaș. — Dormi, Eris, dormi. — Sunt oamenii răi destul. Sunt lacrimi destule pe lume. Și tragedie cumplită, mai tristă ca toate poemele scrise, e viața noastră în ură. Se tem oamenii de tine, se închină ție, Eris, și ascultă de poruncile tale. Și de-ai mai umblà prin lume, să guștì rodul sămănăturilor tale, tu însă-ți, zână a întristării, te-ai oțeri de otrava pâinei cu care se hrănesc muritorii. — Dormi, Eris, dormi.

Și Anaxandros grăi blând spre prieteni: De n'am fi noi, solitarii, omenirea s'ar înnecà în marea murdară a patimilor. Dar noi, în apărarea noastră de urâțenia lumii, apărăm și pe oameni, arătându-le o viață mai bună. De pe stânca înaltă a singurătății noastre noi vedem toată durerea: și a celor biruiți, și a biruitorilor de-o clipă. Noi vedem zădărnicia speranțelor și desperărilor lor meschine, și, cu milă, cu iubire adesea, le arătăm din adăpostul nostru, adevărata speranță: viața, — singura desnădejde: moartea. Și trupurilor lor urâte și strâmbe noi le punem în față chipuri fru-

moase de marmoră și aramă, de să le dăm dragostea chiar pentru bietul lor trup schilod. Și urletelor lor de ură, noi le trimitem din înălțime mărețele melodii ale biruinței prin jertfă. Și plângerilor lor pline de blesteme, noi le întovărășim blândele, tristele, dulcile cântări de jale, cari immoae inimile și le fac calde. Și gândurilor lor de mărire crudă, de supunere, de robire, noi le arătăm zădărnicia oricărei lupte, înainte de a te fi liberat pe tine. Și în vreme ce ei își fac zile de sărbători, la cari să fie măcar un timp frumoși și mai buni, și încă și atunci obosesc îndată și devin iară murdari și răi, noi le arătăm că întreaga noastră viață poate fi o sărbătoare splendidă, întru unirea noastră cu gândul cel mai presus de noi înșine. Ingropați în realitățile vieții ei nu mai pot suportà idealul. In vreme ce noi descoperind simbolicul unificăm și arta cu însăși esența vieții, supunând gândului unic toate amănuntele realității vii. Ci ei coboară la dânșii chiar operile noastre, streine de ei, le cioplesc și le așează din nou, spre a li se potrivi pe măsură. Din simbolul tragediei vieții, ei fac o dramă a voinței ; din râsul amar al sarcasmului comic, ei fac o farsă burlescă. Când Aischylos i-a învățat suportarea liniștită, măreață, sublimă, a Destinului nemărginit și fatal, ei au cerut ca suferitorul să lupte, — așà cum luptă ei în arenele lor de ură. Și pe scena tragică în locul cântecului lyric de nobilă suportare a vieții, de rugăciune pioasă către zeii cei drepți, luminoși și eterni, de mândră hulire a zeilor întunecați,

pătimaşi ca oamenii, muritori ca dânşii, — am văzut pe luptătorii mythici puşi ca athleţii şi rhetorii să-şi apere viaţa cu pumnul ori cu cuvântul împotriva unei hotărîri ştiute de toţi privitorii ca inebranlabilă. Şi viaţa tragică s'a făcut artă dramatică. Ca în stadiu urmăreau cetăţenii lupta în sine, arta de a o duce la capătul fatal al morţii. Sophocles fu plăsmuitorul dintâiu al acestor pancratii dramatice. Şi orbiţi de forma strălucitoare a luptelor vieţii, oamenii uitară înţelesul ascuns al luptelor noastre cu soarta. Aşà s'a născut drama. Şi Euripides zadarnic a încercat prin gând filosofic să se întoarcă la fiorul gândului tragic al mythului. Afundat iremediabil în realităţile patimilor vieţii, el a poleit muritorilor, cea mai credincioasă oglindă, spre a se vedea cum sunt. Şi, ca de obşte în lume, oamenii, fără punerea alăturea cu idealul, şi-au plăcut deplin aşà cum erau. Şi pentru că aici ei se vedeau numai trişti, ei au vrut să se vadă şi veseli. Dar amara strâmbare a vieţii, râsul chinuit al aeschyleanului Aristophanes, îi dureà tot aşà de adânc ca însăşi tragedia vieţii, şi ei şi-au făcut atunci o comedie nouă, deadreptul ruptă din viaţă. — Aşà a murit gândul tragic, înnecat în marea zădărniciilor vieţii. — Tot ce erà sens al lumii, conştiinţă de existenţa noastră, Immanent al Spiritului, Destinul însuşi al vieţii umane — luptă între subconştientul lyric şi conştientul critic al personalităţii contingente şi muritoare — tot ce erà meditaţie supremă a gândului lyric, sentiment şi reflexie

asupra vieţii şi morţii, renunţare sublimă, idealism, melancolie, poesie a singurătăţii, — tot a apus odată cu Aischylos. Şi în loc a venit, cu cei ce se împăcase cu viaţa, cu cei ce nu mai simţeau că neamul nostru elen a îmbătrânit, — voinţa de acţiune şi fapte, dorinţa de noutate materială, analisa sufletului, raţionalismul antropomorf: iubirea de glorie, renume, vanităţi, onoare, lucruri ale pământului, realism (bucuros ori amărît), poesie a vieţii obicinuite, după legile omeneşti ale fiecărei zile. — Dădeau drame în teatrul lui Dionysos Sophocles şi Euripides, fără să mai gândească gândul tragic. — Aşa s'a născut vârsta de fier a noastră. — Dar *n'au* murit solitarii. Căci olympianul Sophocles însuşi şi Euripides chinuitul, de-au pus pe eroii lor să lupte — aşà cum le cerea mulţimea — ei nu i-au scos totuşi afară din myth. Apotheoza eroilor tragici a apărat pe creatorii vremurilor nouă de a cădea în comun: căci măreţelor figuri ale visului tot gândurile, tot patimile uriaşe şi rare, ale singuratecilor luptători şi suferitori ai umanităţii, au trebuit să le dea. Şi alături de drama cea nouă, cu cât vremile se întunecau mai tare şi urăţenia lumii creşteà şi puterea brută se lăţeà mai tare, toţi demiurgii gândului şi formei, toţi plăsmuitorii de vise, se refugiau în singurătatea senină, împrejurul altarului, immaculat şi unic, al Iubirei pentru cele eterne.

Şi Anaxandros chemă, înnălţat, în noapte:

,,Singurătate clară, ca linia mării seara, Singurătate măreaţă, ca munţii tronând în aether,

Singurătate iubită, ca memoria fericirei moarte, fecioară neatinsă ca Artemis, coboară împrejurul sufletului norul despărțitor de lume, dar fă-mă s'o doresc ca Hero, pe Leandros călător pe ape. Și dă tăcerii imense maestatea senină a Toamnei, și dă inimii mele răsunetul largilor peșteri: să vuiască puternic ca vântul, alungând corabia spre țărmuri, glasul durerilor lumii răsunând în coardele mele. Și dă-mi suferința supremă, de să plângă și codrii cu mine și dă-mi melodia sublimă a jalei de soarta lumii: să asculte duios muritorii, despărțiți de larma deșartă, cântarea singurătății clare, iubitoare de viață și oameni.

,,In liniștea ta natura ni se deschide toată: auzim iarba cum crește, înțelegem simțirea florilor. Și glasul mugurilor veseli, chiuind de regăsirea luminei, și înțelepciunea fiarelor grave care se gospodăresc în pădure, și cântecul neîntrerupt și vesel a tot ce trăește în lume, și tremurarea holdelor la apropierea grindinei sure, și fremătarea codrilor la venirea furtunii de vară, și schimbarea la față a apelor cu fiece ceas al zilei, și schimbarea la sunet a vântului cu fiece semn al cerului, — toate ni le dărueşti spre pacea binecuvântată a inimei noastre. Și ușurați de toată povara grijei de sine, sufletul nostru-și deschide potirul, ca florile dimineața în rouă. Și tu lași să picure într'însul băutura de aducere-aminte. Se trezesc din adâncul uitării gânduri și forme fecioare: ca puful pe piersica moale, ca brumarea pe strugurii negri, așà acoperă nòul imaginile chemate la viață.

Şi creşte în bucuria zilei crearea cântării noastre, cum cresc în nisipul ţărmurilor cetăţi de copii ce se joacă. E nevinovăţie şi pace, e murmur armonics în tcate. Purificaţi de tot pieritorul din viaţă, simţim apropierea sfintelor umbre apuse. Şi ca sinfonia sferelor, aşà se coboară din cerul lor rece şi morţii. Şi Infinitul se coboară în Finit, făcându-se una cu dânsul, în infinitul Singurătăţii. Şi Finitul se doreşte topit în Infinit. — Şi omul nenorocit singur, şi geniul singur, şi umanitatea singură, şi pământul singur, şi tot ce e finit, singur, se doreşte desfăcut, nimicit, unit, cu Infinitul, ca să înceteze chinul de a se simţi pe sine cu început şi sfârşit.

„Singurătate gravă, ca clopotul rar în noapte, Singurătate bună, ca izvorul răsărit în pustie, Singurătate largă, ca zborul speranţelor noastre, tù ne trezeşti la viaţă, tu ne înveţi ce e moartea, tu ne arăţi iertarea, tu ne împaci cu Destinul, tu eşti înţelesul vieţii ca formă eternă a Lumei".

* * *

Cetatea lui Apollon odihneà învăluită în lumină. Din portul-cèl-mic plecau spre Halmyris pescarii. Marea murmurà eternul ei ritm, mângâind temeliile zidurilor. Erà pace, seninătate, armonie.

CUPRINSUL

CUPRINSUL

MCMXX